

Інтуїція

Анатолій Власюк

ІНТУЇЦІЯ

Татові

ЧАСТИНА ПЕРША

ЧОТИРИСТА ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

1

Звичайно, я цього не пам'ятав і не міг пам'ятати, але покійні тато й мама стільки разів розповідали цю історію своїм знайомим у моїй присутності, що все це нарешті мені наснилося.

Ніби я, ще малий Толик, стою на залізничному вокзалі й затуляю долонею рот. "Чому ти так робиш?" — сміючись, запитує молодий і ще живий батько. "Щоб хмара до рота не потрапила", — серйозно відповідаю я і з острахом дивлюся на пару, якою бухкає паровоз, а молоді та ще живі батьки, щоб не образити мене, беззвучно сміються.

Я знаю, що не можу пам'ятати цього, бо коли став свідомо сприймати світ, замість паровозів уже з'явилися електрички, а тому те, чого я не пам'ятав, не міг бачити у снах. На паровози я дивився у фільмах, зустрічав їх на чорно-білих фотографіях у книжках й енциклопедіях. Як могло наснитися те, чого не пам'ятаєш? Чи, може, наші сні закодовані? Пам'ятаєш чи не пам'ятаєш, а сниться те, що бачив або не бачив, але міг бачити. Мабуть, нам сниться й те, що ми бачили чи відчували еством у лоні матері. Ото би зафіксувати цей сон, запам'ятати його навіки — більш щасливої людини, здається, не було би на світі!

Гарна казка, звичайно, але, швидше за все, про паровоз із розповідей батьків я хотів написати в якійсь своїй майбутній книжці і довго думав про це, моделював, висловлюючись сучасною мовою, ситуацію, і вона наснилася мені.

2

Як би там не було, але спогади дитинства були приємними, і я всміхався уві сні. Я бачив ніби наяву живих тата й маму, яких мені не вистачало у теперішньому житті. У сні спогади про них були теплими й приємними, не те що в житті — сухими й мертвими. Оце дитинство у сні, паровозна хмара, живі тато й мама додавали сил, енергії, які безжально розтринькуються, коли людина прокидається.

Мабуть, мені було занадто добре, бо якось мимоволі я перевернувся на інший бік і з жалем, крізь сон, зрозумів, що краще б я цього не робив: золоте дитинство промайнуло, і щось важке і тривожне притиснуло мене. Поволі сон випаровувався. Страшенно хотілося пити, а ще — в туалет. Десять із глибин пам'яті я вичавив із себе, що давалося знаки вчорашнє святкування чергової річниці незалежності України.

Я розплющив очі — і нічого не побачив. Дивно, але жах не охопив мене, хоча

першою була думка, що я всліп. Проте доволі швидко очі призвичаїлися до темряви і я — швидше інтуїтивно, ніж насправді, — почав розуміти, де знаходжусь. Ніби я лежу на нарах, і навколо мене теж нари, на яких знаходяться люди. Ніби я в камері й явно чую хропіння цих людей.

Мені стало лячно від того, що я подумав: "Невже я потрапив до медвитверезника?" Справедливіше було б сказати: мене злякала не сама думка про те, що я потрапив до медвитверезника. Від тюрми, та від суми, та від наслідків надмірного зловживання алкоголем зарікатися не слід. Страшніше було те, що з глибини пам'яті я вкопирсав думку: мені завтра треба підписувати до друку свіжий номер газети, а матеріалів на добрих три сторінки ще немає.

3

Думки снували одна за одною, але я не зміг пригадати, де і з ким так напився, що потрапив до медвитверезника.

Несподівано мені стало весело. Безпричинний сміх виривався з моїх грудей, і я ледве стримувався, щоб не розреготатися на весь голос. Мені вже не було соромно, а стало навіть цікаво потрапити в незвичне для себе середовище: зможу потім описати все це в якійсь із своїх книжок.

Та коли мені прийшла до голови думка, що з цього скрутного становища треба все-таки виплутуватися, — сміх так само швидко зник, як і з'явився.

Я ще декілька разів перевернувся з боку на бік, забувши про питво і туалет, але затуманений мозок не давав можливості пригадати вчорашній день.

Раптом у вухах почала звучати якась до болю знайома мелодія, і самі народжувались, а чи виринали з глибин пам'яті слова: "Божевільна Україна. Може, вільна? Боже, вільна!" А далі мелодія звучала сама, і я, хоч як не силкувався, не зміг підібрати чи згадати слова.

Мелодія у вухах несподівано обірвалася, і через хвилику я відчув, як різко в мене заболіла голова. Біль ліз через очниці, вуха, ніздрі, рот. Хотілося стиснути руками голову, вичавити з неї все до крапельки, викинути її, як непотріб, але руки не слухалися, ніби приклеїлися до тіла, й годі було поворухнути хоча б одним пальцем.

Ця екзекуція тривала всього декілька секунд, але мені видалося, ніби промайнула вічність. Біль у голові вщух, зате в кінчики пальців на руках і ногах ніби вп'ялися гарячі голки. Порівняно з недавнім головним болем це було ніщо, і я глипнув декілька ковтків свіжого повітря, якщо його можна було назвати таким у вщент наповненій камері. Через декілька секунд минуло й відчуття вогню в кінчиках пальців, і аж тепер я стурбувався не на жарт. Подібні проблеми зі здоров'ям виникли в мене вперше за сорок років життя. Ще віддам Богові душу в цьому медвитверезникові.

Ні, треба думати про щось легке, заспокійливе, відволікти мозок від важких думок. Головне, дожити до ранку, вирватися з цієї клятої камери і ніколи більше не напиватися до чортиків.

4

— Колего, ви вже не спите? — згори звисла чиясь сива скуйовджена голова, і я не

бачу цього, але якась надприродна сила уяви вимальовує саме такий образ. Я не знаю свого сусіда зверху, але абсолютно переконаний, що цей хриплий і твердий голос я вжедесь чув у своєму житті. — Отже, я можу продовжити свою лекцію? Адже вчора, ви знаєте, в нас була вимушена перерва.

Я не знаю, що відповісти, й мовчу. Старий сприймає це як запрошення до розмови і, зручно вмостившись на животі, дивлючись на мене, свого сусіда, вниз, хоча в темені й не бачить нічого, як і я, розпочинає:

— Історія — це ланцюг випадковостей, а не закономірних явищ, і всім керує Його Величність Випадок. Саме це в своїй "Ульмській ночі" сформулював мій тезка Марк Алданов, про якого ми з вами говорили минулого разу. Підзаголовок цієї книжки — "Філософія випадку", і пов'язаний він із епізодом з життя великого Декарта.

Слова цього несподіваного лектора відволікають мене від важких думок про стан мого здоров'я. Але лише на якусь мить, бо яким би хоробрим я не бачив себе у власних очах, все одно в свої сорок років думав, що міцніший.

Я не розумію, що мені говорить старий. Дивно, але я чомусь твердо переконаний, що це, власне, стара, а не молода людина, хоча нічого не бачу в цій клятій темені.

Всі мої думки скеровані не на те, щоб вдуматися в суть слів добровільного лектора. Я витрачаю дуже багато зусиль, аж німіє тіло, щоб пірнути в глибини пам'яті й інтуїтивно вихопити образ старого, згадати, де і коли я чув цей голос, характерну інтонацію, якісь неприродні звуки, що йшли не з горла, а, здається, з глибини серця.

Але в мене нічого не виходить. Спроба виявилася марною, і я ніяк не можу заспокоїтися. Старий, очевидно, не відчуває всіх страждань свого єдиного студента й спокійно продовжує лекцію.

5

— У серпні 1619 року великий філософ змучився від свята з нагоди коронації Фердинанда Другого у Франкфурті й поїхав у глухий Ульм, щоб "зібрати думки", як висловився його біограф Байє. Вночі десятого листопада Декарт побачив дивний сон: Бог указує йому дорогу, якою треба йти. Вранці він записав у своєму щоденнику: "І став я розуміти основи відкриття дивовижного". Що він мав на увазі? Можливо, свою аналітичну геометрію? Чи основи сучасного раціоналізму, які він створив пізніше і які виходять із філософської суверенності розуму: "Я мислю — значить, я існую"? Ніхто досі задовільно не розшифрував цей запис у щоденнику Декарта.

Я не розумію, що мені втовмачує старий, вже й не вслухаюсь у його слова, навіть думки про власне здоров'я перестають тривожити мене. Я намагаюся зрозуміти, що натворив учора, чому потрапив до медвитверезника. Я спускаюсь на грішну землю, і мені вже невесело, бо ганебні наслідки виходу з цього закладу, насмішки знайомих і злорадство недругів я вже передбачаю.

Добре, що старий не вміє читати моїх думок, а то він би образився, коли б зрозумів, як я зараз далеко від його філософсько-літературної лекції.

6

Раптом яскраве світло залило камеру, і я аж примружився від несподіванки. Мій

сусід зверху відразу перевернувся на спину, ледь чутно скрипнули нари, і завчено тихенько захропів. Принаймні, так мені видалося.

Коли я розплющив очі, то скрикнув від несподіваного болю в зіницях. Очі мимохіть заплющилися знову.

Незабаром я прийшов до тями і побачив, що наді мною бовваніє фігура якогось військовика. Десь я його бачив, але через нестерпний біль в очах не міг пригадати, хто це.

— Номер? — запитав російською військовик, і його п'яні очі стали наливатися кров'ю. А, можливо, це в мене від болю луснула якась судина в оці і я все бачив, мов крізь червоне марево?

Військовик дивився на мене, але я якимось надчуттям інтуїтивно зрозумів, що на відповідь чекають від когось іншого. І справді, з-за спини військовика виросла якась фігура в цивільному, яку я теж десь бачив, але не міг згадати де. Цивільний, мов учитель математики, чітко відчеканив українською:

— Це чотириста тридцять перший, товаришу підполковник! Сусід зверху — вісімсот сімдесят сьомий!

— Ты что, тварь, — військовик звертався до мене, і я розумів, що російська — не його рідна мова, — днём мало работал, что теперь отдыхать не хочешь?!

Я не міг второпати, в чому завинив перед цією огидною потворою, але інтуїтивно відчував, що мені треба мовчати, бо якщо стану протестувати, то це обійдеться дорожче. Проте якоїсь логіки в стосунках із хижаками бути не може, і мені видалося, що військовик витлумачив моє мовчання не на мою користь. Втім, навіть якби я щось сказав на своє виправдання, хоча не знав, що маю казати і в чому маю виправдовуватися, — результат неодмінно був би таким, а не іншим.

Військовик своїми дужими лапищами згріб мене, мов сліпе кошеня, й жбурнув на цемент, причому я боляче вдарився головою об нари.

— Ты у меня сегодня получишь на все сто, так что ночь покажется тебе маленькой для отдыха. В музыкальную комнату его!

7

З цими словами військовик і цивільний пішли, і світло негайно згасло. Я навіть не усвідомив, чи зачинилися за ними двері. Мені видалося, що тих дверей не було взагалі.

Страшенно боліла голова, але ще більше пекло те, що мене так публічно образили. Подібних речей я ніколи мовчки не ковтав. Втім, треба було швидше зводитися з цементної долівки, щоб не застудитися. Проте всі мої намагання піднятися і лягти на нари закінчилися нічим. Я втратив координацію рухів і щораз падав додолу, боляче вдаряючись головою.

На цьому мої муки не закінчилися. Знову несподівано яскраве світло залило камеру, і я встиг побачити до сотні в'язнів, які спали або, я розумів, вдавали, що сплять. До мене приступили два дужих бритоголових молодики, які згребли мене й понесли. Мов електричний розряд пронизав моє тіло, і я скрикнув. Це розлютило молодиків, і вони на ходу стали копати мене і бити кистями рук, немов розбивали цеглу.

на показових військових навчаннях. Біль був несамовитий. Подібного больового нападу я не зазнавав за все своє життя. Навіть небагаточисельні візити до стоматолога видавалися тепер дитячою казочкою порівняно з суворою прозою життя, яку мені за декілька хвилин "прочитали" не обтяжені інтелектом молодики.

Коли мене ще не винесли з камери, я глянув на свого сусіда зверху. Долі секунди мені вистачило, щоб зрозуміти, що цього сивого бороданя я, безперечно, вже десь бачив. Вісімсот сімдесят сьомий!

Я не пам'ятаю, скільки мене несли коридором і під час цього весь час били. Але це тривало, напевно, довго, бо молодики змучилися, кинули мене на підлогу, а самі взяли за ноги й так волочили. Здається, я вже ніяк не реагував на біль, лише намагавсь якось втримати голову, щоб вона не билась об підлогу.

8

Як для медвитверезника, коридори були занадто довгими. На в'язницю даний заклад теж не видавався, бо я не бачив камер, жодних дверей, лише голі стіни. Там, де би мали бути двері камер, висіли металеві шайбочки — майже таких розмірів, як хокейні.

Роздивлятися мені було ніколи, та й не мав на це великого бажання. Тамуючи біль, я вп'явся поглядом у потилицю одному з моїх мучителів, ніби на ньому хотів вимістити всю мою злість і безсилля. Я ніколи не підозрював, що володію навичками якогось екстрасенса, але секунд через п'ятнадцять після мого в'їдливого погляду молодик всією п'ятірнею став шкрябати собі потилицю, а я від гріха подалі відвів погляд — і зробив це вчасно, бо бритоголовий м'ясник уже зиркав на мене, інтуїтивно відчуючи, що це я несу йому біду.

Нарешті ми зупинились, і напарник мого піддослідного крутанув шайбочкою вліво. Стіна розступилась, і вималювався прохід, в який мене заштовхнули і кинули на щось м'яке. Двері чи, вірніше, те місце, де вони мали бути, зачинились, і в темені я не міг зрозуміти, де знаходжусь. Щось м'яке, схоже на поролон чи вату, було піді мною і всюди, де торкалася моя рука. Це було набагато краще, ніж бетонна долівка, на яку мене жбурляв військовик. Пізніше, правда, згадуючи все це, думав, що волів би лежати на бетоні, ніж на цій уявній ваті.

Замучений, я заснув, інтуїтивно усвідомивши, що в моїй теперішній ситуації краще берегти сили й покластися на долю.

9

Я не знаю, скільки перебував у такому важкому напівзабутті — можливо, декілька годин, а, може, хіба якусь одну мить. Добре пам'ятаю, що мені за цей час нічого не приснилось, але було відчуття, ніби я лежу на м'якій перині і весь час провалююсь униз. Я починаю усвідомлювати, що перина не може бути такою м'якою, а я не можу так довго провалюватися вниз, але мені цей процес не приносить неприємностей, а тому навіть і гадки немає, щоб щось змінити.

Проте поступово починає наростати відчуття тривоги і десь далеко-далеко, ніби в минулому житті, звучить якийсь неприємний звук. Він ще дуже далеко, лише

народжується, лунає, здається, з того світу, але вже примушує зосередити увагу лише на ньому. Це як у кріслі стоматолога, коли даєш собі хвилину чи дві, аби витримати нестерпний біль, і витримуєш його, якщо екзакуція триває відведений тобою час. Якщо стоматолог забарився, або ти неправильно зорієнтувався в часі, навіть біль, який ти терпів до зустрічі з лікарем, здається тобі нестерпним, і ти хочеш миттю покінчити зі всім — і з власним життям, і з клятим ескулапом.

Це тепер, з висоти прожитого, я можу вдаватися до таких, далеко не поетичних, порівнянь. А тоді, коли звучав той клятий звук, щоразу набираючи силу, я не міг ні про що думати, лише відчував його кожною клітинкою свого тіла. А неприємний пронизливий звук наростав, угвинчувався неперервним болем у моє тіло, і годі було зрозуміти, який орган у першу чергу слід захищати.

10

Тепер отой м'який матеріал, який колив мене з самого початку, видався набагато твердішим і міцнішим за бетон, не приносив заспокоєння, а радше на загальному тлі давав зрозуміти, що звідси мені не вибратися, що тут мені й наступить кінець.

А звук посилювався, і мені здалося, що він вривається в кожную клітинку мого тіла зсередини, розриваючи її на шматки й приступаючи до іншої, не дає можливості сподіватися на легку смерть.

Проте біль у різних органах став виокремлюватись. Якщо його можна було порівняно легко терпіти в руках, ногах чи навіть у животі, то голова потерпала найбільше. Очевидно, звук шукав найслабкіші місця в людському організмі, вгвинчувався в них і не давав жодної надії на визволення.

Мені здавалося, що цей звук, який уже лунав на повну потужність, вичавлює мені мізки, і вони, як збігле тісто, виливаються крізь вуха, рот, очі. Я вже не рахував до ста, навіть до десяти годі було дорахувати, щоб не акцентувати свою увагу на клятому болі. Біль заповнив усе моє єство, і я відчував, що означає процес, коли людина поволі божеволіє.

11

Я кричав, як ніколи голосно не кричав у своєму житті, думаючи заглушити клятий звук, але мої потуги можна було порівняти з писком комара на тлі вулкану, який прокинувся після тисячолітньої сплячки.

І в ту мить, коли мій організм, здається, втратив усі ознаки життя, огидний смертельний звук припинився і я став відчувати, як буквально м'якне під руками і під усім тілом матеріал, на якому я лежав.

Мені здавалося, що моє повернення до блаженства тривало довго, хоча цілком можливо, що все відбулося за якусь мить, але нічого більше в світі я не хотів, як продовжити цю мить.

Стіна розступилась, і повеселілі молодики взяли мене, вірніше те, що від мене залишилось, і поволокли коридором.

— Ну що, композиторе, будеш оперу писати? — запитав один із них, і йому здалося, що це він так жартує зі мною. Поки вони голосно реготали, я мовчав і збирав докупи

рештки своїх сил.

Бритоголові зупинилися біля однієї з багаточисельних шайб, покрутили її, внесли мене в мою камеру і, розгойдавши мій живий труп, кинули рештки тіла на нари. Я був вдячний їм хоча б за те, що зробили вони свою роботу з точністю до міліметра, бо могли запросто вдарити мене головою чи об бетон, чи об нари.

12

Світло вимкнули, і я відчув, як мій сусід зверху звисив свою голову й тривожно запитав:

— Як ви себе почуваєте, колего?

Мабуть, я хотів щось відповісти, але в мене не вистачило сил.

— Мовчіть, мовчіть,— зрозумів мій стан професор. — Нічого не кажіть. Років п'ять тому я теж побував у музичній кімнаті, але й досі пам'ятаю, що це таке. Навіть найзліснійшому ворогові не побажав би потрапити туди.

Я поволі приходив до тями. І хоча в камері було темно, якісь різнокольорові вогники мерехтіли перед моїми очима. Ще мить — і мені став ввижатися той смертельно пронизливий звук, хоча я розумів, що в камері його бути не може. Але тільки мій мозок став згадувати той звук, як тіло зіщулилось, готуючись прийняти на себе всю міць фальшивої атаки. Її не було і не могло бути в камері, але я відчував, як наїжачилась кожна моя клітинка, здатна дати відсіч. Уперше я зрадив, що не зламався, а готовий боротися за своє життя. Мені стало веселіше, якщо можна було говорити про взагалі якісь веселощі у даній ситуації.

13

— Навіщо ви так даремно ризикуєте своїм здоров'ям і навіть життям? — запитував старий. — Вони кажуть, що нам уночі треба спати, і ми повинні спати, а якщо не спимо, то не повинні їм давати підстав для підозр. Ваш паперовий героїзм, колего, не принесе користі ні вам, ні іншим. Учіться в мене. Я вмію відтворювати своїм хропінням уже дев'ятнадцять відтінків сну на різних його стадіях. Учені кажуть, що всіх відтінків існує двадцять чотири. А мені сидіти ще дев'яносто три роки, так що я освою ще цих п'ять відтінків, і тоді ніхто мені не страшний.

Я вслухався до слів сусіда по нарах і не міг зрозуміти, що він мені каже. А найперше я не усвідомлював, де знаходжусь і що зі мною трапилося, чому я потрапив сюди: в медвитверезник — не медвитверезник, у в'язницю — не в'язницю.

— Ви слухаєте мене, колего? Тоді продовжимо нашу розповідь... Ніхто досі не може пристойно розшифрувати цей запис у щоденнику Декарта. Якби ви мали можливість прочитати книжку Алданова "Ульмська ніч" (а такої можливості ви, на жаль, найближчим часом не отримаєте), ви б зробили висновок, що це своєрідна заявка також на основи відкриття дивовижного. Проте з філософії Декарта Алданов робив прикладні висновки, що стосувались історії та моралі. Якщо сформулювати головну думку книги, то конспективно вона виглядає так: історичних законів не існує, історія — царство сліпого випадку.

14

Страшенно боліла голова. До всього іншого мені з новою силою захотілося пити і в туалет. Старий читав свою лекцію, не дуже турбуючись про мій стан здоров'я, і якісь перші почуття відрази до нього накочувалися хвиля за хвилиною. Я хотів вгамувати ці явно несправедливі, як я розумів, почуття до професора, але не міг — і щораз більше ненавидів його. Моя ненависть зростала, як поступово підсилювався той клятий звук у музичній кімнаті.

— У своїй книзі Алданов обговорює ряд крупних подій вісімнадцятого-двадцятого століть, — ніби з кафедри читав свою лекцію старий, на якого я готовий був виплеснути всю свою ненависть за той стан, в якому опинився нині. — Переворот дев'ятого термідора у Франції і війна 1812 року, Жовтнева революція і Друга світова війна — і всюди письменник стверджує, що їхнє виникнення та підсумки випадкові. Скажімо, він розмірковує на таку тему. Якби Сталін 1939 року прийняв сторону демократичних держав, то Німеччина, очевидно, побоялась би розв'язати Другу світову війну. Або ще одне "якби", котре історики не хочуть приймати. Якби Рузвельт не послухав поради Ейнштейна і не дав грошей на розробку атомної бомби, а Гітлер, навпаки, послухав би Гейзенбурга і дав, — як би тоді закінчилася війна?

15

Якось інтуїтивно, в одну мить, після останніх слів професора, я відчув, що в усіх моїх бідах винен, власне, цей сивий бородань із до болю знайомим скрипучим голосом. У мене не було підстав так вважати, у мене не було жодних доказів, але інтуїція підказувала: це він, це він! Він — найбільший твій ворог. Це завдяки йому ти сидиш тут і мучишся. Розум відмовлявся слухати інтуїцію, і серце мало прихильність до професора, але все моє єство підказувало, на кого мені слід скерувати весь свій гнів. Якби в мені було достатньо сил, щоб хоча би поворухнути руками, я б задушив професора, настільки огидним мені ставав цей старий і сам його голос.

Сили, хоча й поволі, поверталися до мене, але не в тій мірі, щоб я міг здійснити свій кривавий задум. Інша проблема, крім головного болю, стала хвилювати мене. Де мої окуляри? Мабуть, професор відчув, що його єдиний студент не слухає лекцію і сам перервав свою розповідь на півслові:

— Що ви там шукаєте, колего?

— Окуляри.

— Які окуляри?

— Мої окуляри. Я все життя носив окуляри, невже не зрозуміло?!

Я сказав це так різко, неприязно, що професор замовк, знітився, а я вже не міг стриматися:

— Мабуть, коли мене несли в музичну кімнату, то розбили їх. Питаєте, що я шукаю... Окуляри шукаю. Мені без них, як без повітря.

Починало сіріти, але я нічого добре не міг побачити в камері. Погляд без окулярів розсіювався, впирався в невидиму стіну.

Після моїх слів у камері запанувала гнітюча тиша, але згодом професор голосом ображеної людини, яка, втім, розмовляє з безнадійно хворим, а тому вагомим підстав

ображатися немає, сказав:

— Ми з вами, колего, вже є сусідами по нарах шостий рік, та й раніше я бачив вас у цьому закладі, коли ви сиділи в іншій камері і ми могли зустрічатися лише на прогулянках, але я вперше чую, що у вас були окуляри. Можливо, ви в дитинстві носили окуляри? Не гнівайтесь, колего, але так буває: коли сильно вдаритися головою об щось, виринають спогади дитинства. Не переживайте, це швидко мине, в мене було щось подібне.

16

Навіть якби в мене не була розвинута інтуїція, я б усе одно зрозумів, що в усіх моїх бідах винен цей старий. Але я сприйняв це як аксіому, що не потребувала доведень. Тепер мене вразило не те, були чи не були в мене окуляри (я добре знаю, що все життя, принаймні до вчорашнього дня, носив окуляри, не псих же я якийсь!) і навіть не його туманні слова про цей заклад і кількість років, які ми тут провели, бо відразу збагнути це було неможливо. Мене вразив тон, яким він вимовив ці слова.

Мої вороги й опоненти завжди користувалися тим, що я був агресивним лише доти, доки вони залишалися в глухій обороні, бо відчували справедливість моїх нападок. Як тільки я робив якусь тактичну помилку, не так і не в тій мірі звинувачував їх у чомусь, як вони різко перегруповували свої сили і не те щоби йшли в атаку, а морально вбивали мене своїм внутрішнім відчуттям правоти: Анатолію, ти схибив, але ми вибачаємо тобі попередні напади і не будемо діяти твоїми методами. Такою поведінкою вони досягали більших результатів, ніж коли б самі нападали на мене чи виправдовували свої дії. Цей маневр дозволяв акцентувати увагу не на їхній аморальній позиції, а на моїх дрібних похибках, моїх помилках, бо я висвітлив ту чи іншу подію не тоді, коли потрібно, і не в тому ракурсі. Все це змушувало мене, аби остаточно не втратити завойованих позицій, притишувати свій гнів і просто вичікувати зручного випадку, щоб розпочати новий наступ.

Подібна позиційна гра зараз інтуїтивно відбувалась у мене з професором. Ніхто з нас не міг би сказати, в чому суть цієї гри, що ми хочемо довести одне одному, але я відчував, що перегнув палицю, що якщо зараз не зупинюсь, то програю всю гру. Я внутрішньо зібрався і вирішив мовчати, не провокуючи професора.

17

— Ви, колего, збиваєте мене своїми непотрібними пошуками, — професор, відчувши мою слабінку, знову пішов у наступ. — Ви ж знаєте, як запрограмована в мене пам'ять. Якщо я зіб'юся, доведеться розпочинати все спочатку. Алданова ми проходимо з вами вже третій місяць, а кінця й краю не видно, бо я постійно повертаюся назад, до того місця, де мене збили. Повірте, що є ще чимало цікавих письменників, про творчість яких вам було би корисно знати.

Мені хотілося вчинити з професором так, як це зробив зі мною військовик: згребти, мов сліпе кошеня, і з усієї сили жбурнути його на цементну долівку, а потім із радістю спостерігати, як старий буде збирати до купи свої розчавлені мізки. Я ніколи не зауважував за собою садизму, якоїсь жорстокості стосовно людини чи тварини. Це було

правило. А старий був винятком, який підтверджував це правило. І я знав, що рано чи пізно зроблю зі старим саме так.

Але зараз треба було мовчати, зібрати в кулак всю свою волю, затаїтися, щоб не програти всю гру, ціною якої було життя. Я не розумів, чому я так думаю, але інтуїтивно відчував, що так воно і є насправді.

— З точки зору Алданова, — як ні в чому не бувало, продовжував свою лекцію професор, — причинність в історичному процесі існує, але замість одного ланцюга причин і наслідків слід шукати велику кількість незалежних один від одного ланцюжків. У кожній окремо взятій наступна ланка залежить від попередньої. Але в схрещуванні ланцюжків необхідність і доданість відсутні — ось чому немає жодної користі від того, щоб робити історичні прогнози: вони нікому й ніколи не вдавалися. Велика особистість впливає на історичний процес, оскільки використовує, за терміном письменника, щасливий випадок проти нещасливого випадку. Алданов переконаний, що Жовтнева революція перемогла лише тому, що керівником табору революціонерів був Ленін. Письменник так про це писав: "Особистий ланцюг причинності дуже сильної вольової людини зіткнувся з гігантською сукупністю ланцюгів причинності російської революції".

18

Я відчув, як професор набирає повні груди повітря, щоб затуманити мені мізки черговою порцією своєї лекції. Але він не встиг вимовити й першого звуку нової фрази. Знову ввімкнулось яскраве світло і професор завчено перекинувся на спину й ледь чутно захропів, наближаючись, очевидно, до дев'ятнадцятого відтинку сну. Втім, навіть я, дилетант у цій справі, розумів, що щось у мого наставника не виходить. Вже пізніше я додумався, що йому заважало повітря, яким він перед тим напompував легені. Щоб не впасти у немилість до езекуторів, професор намагався хропіти, при цьому поступово випускаючи повітря, і десь за сьомим храпом-видихом йому вдалося ввійти в нормальну колю. Я був радий за нього.

Навчений гірким досвідом, я теж заплющив очі, але, мабуть, наука професора про відтинки сну на різних стадіях, а тим паче практичні навички цієї науки були недоступні мені, бо я відчув на собі чийось важку руку, яка намагалася підняти мене з постелі.

О, з постелі! Це гучно сказано. На більш твердому покритті я ще ніколи не спав у своєму житті. Пружини впиналися в тіло і загрозливо скрипіли. Кожний порух тіла міг стати останнім, бо саме за скрипом пружин езекутори визначали, спить їхня жертва чи ні.

Відчуваючи, що мені цього робити не слід, я все-таки розплющив очі й побачив зблизька ненависного військовика, який нахилився наді мною. Ні, справді, з цією пикою я вже раніше зустрічався. Це було давно-давно... Але коли й де?

Лише саме усвідомлення того, що мене, живого трупа, зараз знову понесуть до кімнати, яку вони, знущаючись, називають музичною, викликало в мене біль по всьому тілу.

Якісь залишки гідності й чоловічої волі в мене ще залишилися, якщо я усвідомив наступне. Військовик лагідно, наскільки був знайомий із цим почуттям, вмовляв чотириста тридцять першого, тобто мене, Анатолія, підвестися й послідувати за ним. Я, нещасний в'язень, удостоївся в цього держиморди бути прошеним! І все ж, видно, в мене на обличчі було написане велике нерозуміння того, що діється, а військовик не міг у доступній формі мені це пояснити.

Йому на підмогу прийшов цивільний, якого я теж дуже давно бачив і був переконаний у цьому:

— Сам Владімір Іосіфовіч, наш другий, приїхали. Яка радість, яка радість! Він хоче бачити вас, свого старого друга. Ще мить — і ви на волі. Яка радість, яка радість!

Оце "яка радість, яка радість!" було до болю знайомим. Якби мені дали хоч мить, я б згадав, хто є автором цього специфічного виразу і де я з цією людиною зустрічався. Але мені цієї миті не дали і я, не дивлячись на вимушену лагідність військовика, все ж подумав про його підлість і підступність. Після того, як я з його ласки побував у так званій музичній кімнаті, не міг більше вірити у його ввічливість. Мені здалося, що якщо я зараз не виконаю його наказу-прохання, то мене знову чекає ця музична кімната або навіть ще щось гірше.

Інтуїтивно я розумів, що не зможу зараз піднести з нар своє тіло, але якась надприродна, здавалося, сила буквально виштовхнула мене догори, ніби вистрелила з катапульти. Все-таки це було зроблено надзвичайно сильно й стрімко, бо я мало не знепритомнів од болю, який пронизав моє тіло від п'ят до скронь. Я б, напевно, гримнувся на цементну долівку, якби військовик і цивільний не підтримали мене під руки з обох боків.

Все паморочилося в моїй голові, і якби не мої вірні друзі-вороги, я б, мабуть, не зміг і кроку ступити. Вони буквально попереджували кожний мій рух і крок, так уміло підтримували мене, щоб від необережності не завдати зайвого болю моєму тілові.

Поволі я йшов до виходу, і десь у голові інтуїтивно зріла думка, що маю зробити щось важливе у своєму житті, поки вийду з цієї камери. Таке наперед не придумаєш і, яким би мудрим не був, не передбачиш. Таке стається саме по собі — і я зробив це. Я оглянувся, щоб до кінця днів своїх запам'ятати погляд вісімсот сімдесят сьомого, мого сусіда з верхніх нар, професора, добровільного лектора з літератури чи філософії.

Якщо сказати, що це був погляд людини, яка зневажає кожну клітиночку твого організму, — це значить нічого не сказати. В його очах я прочитав суміш почуттів, які, здавалося, протирічили одне одному. Крім ненависті, тут був страх, і бажання опинитися на моєму місці, і якийсь неземний жаль до мене, і вселенське бажання захистити мене від чогось невідомого й незнаного мені, і ... Словом, це була гримуча суміш, яка могла вибухнути будь-якої миті й зробити нас двох щасливими-нещасними.

Це вже пізніше, набагато пізніше я філософствував, яким поглядом проводжав мене професор, а зараз, коли військовик і цивільний буквально волочили моє тіло по

цементній долівці, я відчув дивне полегшення. Я не знав, хто такий цей Владімір Іосіфовіч, куди ведуть мене ті, хто спричинив мені стільки фізичного болю, але я інтуїтивно відчував, що краще йти в цю невідомість, ніж залишатися наодинці з професором і вислуховувати його лекції.

Стіна перед нами безшумно зникла, ніби її тут ніколи й не існувало. Я швидше відчув, ніж побачив, як згасло світло в камері, де залишився професор. Хочете вірте, хочете ні, але, справді, інтуїція підказала мені, що в моєму житті розпочинається щось нове, що вороття в цю камеру, а тим більше до ненависного лектора вже не буде.

Військовик і цивільний обережно, мов дитинку, що вчиться ходити, вели мене довгими коридорами закладу. Біля стін стояли бритоголові держиморди, всі на один — тупий — вигляд обличчя. Вони виструнчувалися перед своїм начальством і з ненавистю дивилися на мене, не розуміючи, що я за цяця, коли їм, із яйцеподібними головами, не дозволяють конвоювати звичайного зека. Десь у глибині душі я був радий, що вони змушені виструнчуватись не лише перед військовиком і цивільним, але й переді мною, але кволість і слабкість тіла не дозволяли мені сповна відчувати цю радість.

Я не відразу второпав, що військовик, виявляється, вибачається переді мною за свою недавню поведінку, причому робить це українською, а не російською з жахливим акцентом, як нещодавно:

— Ви ж розумієте, товаришу,— лепетав він, заплутуючись у словах,— і в нашій роботі можливі помилки. Але ж ми тільки виконавці. Звідки ми знаємо, що й невинні люди до нас потрапляють? Від душі жалкую, що я так з вами поступив.

Я став розуміти суть його вибачень, коли він сказав:

— Прошу, не видавайте мене Владіміру Іосіфовичу, адже в мене сім'я, діти. Хто дасть їм кусник хліба, як мене не стане?

Мені здалося, що військовик ладен розплакатися переді мною, і мовчання ненависного в'язня, перед яким він змушений плазувати, видавалося йому загрозливим і навіть небезпечним для життя — його життя.

21

Відчуваючи моє презирство до військовика, ініціативу в свої руки вирішив узяти цивільний, який досі скромно мовчав.

— Яка радість, яка радість! — забарабанив він. — Я вже давно думав і в обережній формі висловлював свою думку про те, що не всі вихованці нашого закладу безнадійно втрачені для суспільства люди. З нашим матеріалом необхідно працювати, і ще такі перли можна знайти...

Якось невизначено я подивився на нього. Мені було все одно, що він там верзе. Цивільний витлумачив по-своєму мій погляд — як згоду далі розвивати свою думку.

— Яка радість, яка радість! Добре, що приїхали сам Владімір Іосіфовіч. Вони розберуться, хто є хто, і жодній цінній людині не дадуть зникнути.

Він би міг багато ще щось говорити, але ми зупинилися перед якимись масивними дверима. Я побачив двох охоронців із більш розумнішими виразами на обличчях, ніж у тих бритоголових із яйцеподібними головами. Це ще не були гомо сапієнси у звичному

для цивілізованих людей розумінні цих слів, але різниця між ними і тими приємно вражала. Вони виструнчилися перед моїми високоповажними конвоїрами і з непідробною цікавістю вступили в мене.

Військовик обережно, ніби боявся розбити щось дуже дорогоцінне, посадив мене на стілець біля стіни.

— Ви тут посидіть, будь ласка, трішки,— улесливо зашепотів він мені на вухо, нахилившись і перегнувшись мало не навпіл, чим викликав ще більшу зацікавленість до моєї скромної особи з боку охоронців. — Я зараз усе швиденько владнаю, товаришу, і ви зустрінетеся зі своїм давнім другом.

З цими словами він гнівно подивився на цивільного, який, на його думку, дозволив собі занадто багато у розмові зі мною. Цивільний під цим поглядом мимоволі знітився, але ненадовго. Лиш військовик зник за дверима, він так само перегнувся навпіл і зашепотів мені на вухо:

— Ви не подумайте, товаришу, що я знаходжусь тут лише за власною волею. Звичайно, працювати в цьому виховному закладі політичним керівником є великою честю для мене, але абсолютна більшість із тих, хто тут знаходиться, вже ніколи не повернуться до повноцінного життя, вони вже не потрібні нашому суспільству, і їх вигідніше й дешевше було би просто знищити. Це я при ньому казав вам про виховання, бо це моя робота, але сам я переконаний, що їх треба зни...

Я, в одну мить зненавидівши цивільного, змусив його своїм поглядом замовкнути на півслові.

Охоронці зиркали на мене, не розуміючи, що діється. Їм ніколи, видно, не доводилося бачити, щоб керівники закладу так принижувалися перед звичайнісіньким зеком.

— Я взагалі за фахом педагог, — продовжував лопотіти цивільний, розуміючи, що допустив смертельну помилку, але вже не міг втриматися, бо ще сподівався на якесь диво, на те, що йому вдасться сподобатися мені, — і вільніше почуваюся серед діток. Якби була ваша ласка призначити мене завідувачем відділу освіти, я був би...

Мабуть, я знову якимось не так подивився на нього, бо він знітився і виструнчився:

— Ні, якщо партія скаже, що я тут більше потрібний... Я ж не проти, товаришу, що ви...

Добре, що він виструнчився ще до того, як у дверях знову з'явився військовик, а то було би йому непереливки за те, що він щось нашіптує мені на вухо за відсутності свого начальника.

— Прошу, товаришу, — сказав військовик, — вас чекає Владімір Іосіфовіч.

— Яка радість, яка радість,— пролепетав цивільний, але вже з меншим ентузіазмом.

Мене підняли, і сам військовик, відтіснивши цивільного, повів чотириста тридцять першого до загадкового Владіміра Іосіфовіча, який мав таку владу над цими людьми.

нерішуче прочинив двері:

— Разрешите?

Очевидно, господар кабінету дав добро, бо військовик виструнчився на порозі й голосно відрапортував російською, хоча українець так і пер з нього:

— Товарищ второй секретарь ЦК компартии Украины! Арестованный четыреста тридцать первый по вашему приказанию доставлен. Начальник исправительного учреждения подполковник Ивануса.

Високоповажна особа щось буркнула, але мені годі було розібрати, що саме. Військовик відступив убік, і я зрозумів, що мені треба ввійти. Мабуть, я трішки затримався, бо підполковник нетерпляче, але майже лагідно, наскільки це в нього виходило, видихнув:

— Проходите, товарищ!

Перше, що я побачив, коли ступив крок, — великий портрет на стіні. Цього вуйка я добре знав, але знову ж таки ніяк не міг пригадати, хто це і кому поклоняються мої мучителі.

У мене не було ні часу, ні можливості згадувати прізвище людини, зображеної на портреті. Мій погляд автоматично був прикутий до того, хто сидів під портретом. Це був високий, молодий ще чолов'яга в шикарному костюмі. Мені видалося, що я вже бачив його колись. Але я вже не вірив сам собі, бо не знати стількох людей і розуміти, що ти з ними раніше зустрічався, — було вищим за мої сили.

Знайомий незнайомиць жестом показав підполковнику вийти, відтак виразно глянув на своїх двох охоронців — молодих здорованів із проблесками розуму в погляді, і ті теж покинули кабінет.

23

Суворість зникла з обличчя другого секретаря ЦК компартії України, і він з юнацькою усмішкою підійшов до мене:

— Толя, друг, не узнаёшь? Это же я, Вовка Больбаков!

Це прізвище мені нічого не говорило, і я тупо дивився на незнайомця, інтуїтивно відчувуючи, що все-таки десь його бачив.

— Да, старик, капитально тебя потрепали здесь. Столько лет даром сидел!

Я дивився йому прямо в очі, і якісь далекі спогади почали виринати в моєму затуманеному мозкові. Якийсь вогник блиснув у його очах, і я раптом відчув дивне тремтіння всього організму. Мені видалося, що хтось вселився в моє тіло.

— Не узнаёшь меня дальше? — торочив своє мій давній знайомий, якого я ніяк не міг згадати. — Ану, вспомни девятьсот тринадцатую комнату в нашем общежитии на Мельникова! Мы же вместе учились в Высшей партийной школе при ЦК Компартии Украины!

Ця інформація знову нічого не давала мені, і я продовжував тупо дивитися на незнайомця, ні про що не думаючи. В мене склалося враження, що такі сцени він спостерігав доволі часто, звик до них, і тому з його боку не було жодної реакції на мою тупість і на моє мовчання.

— Ничего, Толя, пройдешь полный курс реабилитации, восстановим в партии, успеешь ещё сделать карьеру. Меня скоро берут в Москву на повышение. Но это между нами, тебе первому говорю.

Я ніби вийшов з одубіння й аж тепер усвідомив, що вже не стою, а сиджу і сьорбаю запашний гарячий чай. У мене склалося враження, що чаю я не пив років сто, якщо не більше, хоча й розумів, що так довго не живуть.

— Я помню, что ты в своё время сделал для меня. Ты спас меня. Если бы не ты, меня бы исключили из партии и я бы теперь не был тем, кем есть.

Я марно намагався згадати, яким чином врятував цю людину.

— Я старых друзей не забываю. Помнишь Сашку Полякова из нашей группы? После Великой августовской коммунистической революции он тоже ошибочно угодил за решётку. Правда, в отличие от тебя, отсидел всего три месяца, когда я его высвободил. Так он сейчас первый секретарь Киевского обкома партии. Рекомендую его на первого горкома в Киеве, и есть за что. У него в области на душу населения наибольшее количество исправительных учреждений!

24

Немов блискавка вдарила в мене: страшний біль пронизав усе моє тіло. Перед очима попливли різнокольорові кола. На мить мені здалося, що я втратив зір.

Мій спаситель-мучитель, здається, нічого не помітив чи вдав, що нічого не помічає.

— Понимаешь, брат, я в Трускавце отдыхал, пил нафтусю. Отдых отдыхом, а по роду службы я курирую все исправительные учреждения нашей республики, так что заглянул и сюда. Просмотрел весь список заключённых, нет ли знакомых лиц.

Біль уже відпустив мене, і я поволі приходив до тями. Я згадав цивільного, який декілька хвилин тому натякав про те, що треба знищити всіх, хто потрапив до виховних закладів. Тепер ось цей мій так званий друг пишається ще якимось покидьком, в якого найбільше цих закладів на душу населення. Хто вони? З ким я маю справу?

— Смотрю, твоя фамилия и имя. Ты ли это? Принесли личное дело. Даже не стал читать, потому что узнал тебя. Что бы там не писали, не могу поверить, чтобы мой друг был врагом Великой августовской коммунистической революции. Сразу сказал, чтоб привели тебя. Ничего, изберём тебя парторгом — да даже в этом исправительном учреждении! Ты же изнутри знаешь всех людей лучше, чем все эти служащие и охранники, вместе взятые, не так ли? Потом станешь секретарём горкома, а там будешь расти. Поверь, я старых друзей, да ещё тех, которые в своё время, рискуя карьерой, выручили меня, не забываю.

Він раптом замовк і уважно подивився мені в очі. Ніби могильним холодом війнуло на мене.

Я потім часто згадував оці його слова, аж поки не зрозумів їхньої істинної суті. Звичайно, якби я відразу зрозумів усе, то, не дивлячись ні на що, знайшов би в собі сили, щоб задушити гадину, і жоден охоронець не відірвав би мене від нього.

Я чомусь подумав, що Больбаков прочитав мої думки. Можливо, все явно було написано на моєму обличчі. Інтуїція ніколи не зраджувала мене, на відміну від жінок, і

ця історія розвивалась за сценарієм, написаним дуже грамотною людиною. В мене зараз було лише одне бажання: поламати цей сценарій. Можливо, навіть ціною власного життя, бо більше в музичну кімнату я потрапляти не хотів.

Больбаков явно нервував. Він зірвався з місця, і з хвилину-дві мовчки прасував кабінет кроками. Нарешті, сів за стіл, закупив і довгим пронизливим поглядом вгвинчувався в моє тіло.

— Ты должен понять, Толя, какую большую ответственность я беру на себя, освобождая тебя. Любой твой неправильный шаг отобьётся на мне и моей семье. Я должен быть уверен на все сто процентов и даже больше, что в новой жизни ты станешь тем, кем я задумал тебя сделать. Поэтому я хочу услышать твоё слово. Твёрдое мужское слово.

Я змушений був подивитися на нього, хоча не знав, що йому відповісти і що би мало означати моє слово.

Тепер переді мною була зовсім інша людина. Я подумав, що він сумнівається в тому, чи правильно вчинив, навіть просто розмовляючи зі мною.

Мовчання затягувалось, а я не міг второпати, чого від мене чекають і що я повинен сказати.

25

У двері рішуче постукали, і тут же, не чекаючи запрошення, увійшов невідомий мені військовик, якого я, звичайно, теж колись бачив. Тепер інтуїція підказала, що ця людина несе мені смерть.

— В чём дело? — Незадоволено промовив Больбаков, який не очікував, що хтось насмілиться перервати його розмову зі мною.

— Товарищ второй секретарь ЦК компартии Украины. Полковник Уткин, начальник местного КГБ.

Я з-під лоба зі смертельною ненавистю дивився на кагебіста.

— Вы что, не могли подождать, пока я не закончу разговор ... — Він не знав, яке слова сказати, але все-таки вичавив із себе, — ... со своим другом?

Але полковник був ще старим службістом, щоб знітитися від такої явної недобррозичливості високоповажного гостя, і його наполегливість виявилася вирішальною.

— Я дико извиняюсь, товарищ Больбаков, но у меня есть информация о заключённом четыреста тридцать один, которая, очевидно, вам неизвестна и которую я хотел бы вам доложить.

— Что ещё за информация? — Ледь стримувався другий секретар. — Валяйте!

— Я дико извиняюсь, товарищ Больбаков,— військовик зробив паузу і виразно подивився на мене, аж мені мурашки забігали по тілу, так що я зрозумів, хто справді керує всім, — но я бы хотел это сделать в отсутствие заключённого номер четыреста тридцать один.

Больбаков теж відчув явну таємну владу військовика і якось винувато глянув на мене. Я зрозумів, що мені треба вийти, і з полегшенням піднявся з крісла. Другий

секретар обійняв мене за плечі, і крізь сіре арештантське вбрання я відчув холод його рук. Він разом зі мною зробив декілька кроків у напрямку до дверей:

— Подожди, друг, минуту, — йому важко давалося вимовити оте "друг", — мы сейчас разберёмся с полковником, а потом и с тобой договорим. Ведь ты так и не ответил на мой вопрос, так что имеешь время для размышлений.

Я інтуїтивно відчув, що в ці хвилини вирішується моя доля, а тому якомога повільніше йшов до дверей, щоб почути, як полковник приглушено доповідав Больбакову:

— Заключённый номер четыреста тридцать один добровольно вышел из партии, руководил оппозиционной газетой, враждебно встретил Великую августовскую коммунистическую революцию. Мы его поймали лишь на седьмой день и, как было принято в этих случаях, пришили ему убийство. Он идёт по известному вам списку номер один. Я дико извиняюсь, товарищ второй секретарь ЦК, но, согласно общепринятым правилам, вы не имеете права единолично освободить его.

26

Що далі говорив полковник-кагебіст, я вже не чув, бо за мною люб'язно зачинив двері один із охоронців Больбакова. Втім, подальша розмова вже не могла цікавити мене, бо й так усе було ясно. Цеж згодом я згадував, де чув оце "я дико извиняюсь" і намагався зрозуміти, чому Больбаков і Уткін все-таки дали мені можливість послухати початок їхньої розмови.

До мене підбіг військовик, керівник цього осоружного закладу. Я прочитав у його очах, що він готовий виконати будь-яке моє прохання.

— Я хочу в туалет,— сказав я, інтуїтивно відчуючи, що в цій найінтимнішій для людини кімнаті зможу на декілька хвилин продовжити своє життя, на яке зазіхнув ненависний полковник із спецслужб.

— Прошу, прошу! — Підполковник Івануса демонстрував хорошу українську мову. Він нагадував мені швейцара, який люб'язно запрошує дорогого у фінансовому розумінні цього слова гостя. — Найкращий у нашому закладі туалет. Ним користується лише керівний склад і найповажніші відвідувачі.

Ми йшли коридором, завертали то наліво, то направо. Від того, як майстерно описував туалетну кімнату військовик, мені справді захотілося випорожнитися.

Цивільний, мов тінь, ішов за нами і на якусь мить випередив військовика, відчинивши мені двері туалету. Я побачив очі підполковника Івануси, який ладен був спопелити цивільного своїм поглядом за те, що той наважився на таке нахабство. Ніби від того, хто саме відчинить мені двері до туалету, залежало існування всього закладу. Інцидент не розпалився лише з тієї простої причини, що військовик не дозволив собі слабкості кричати на цивільного в моїй присутності.

Туалет і справді був чудовим. Пахло ароматною водичкою і мало не французькими духами. Мої мучителі, здається, поривалися ввійти разом зі мною, але я нахабно перед їхніми носами зачинив двері і з задоволенням повернув ручку внутрішнього замку.

27

Я розумів, що втриматись у цій внутрішній фортеці зможу якусь хвилину-другу, поки охорона не вивалить двері або не почне стріляти. Інстинкт самозбереження підказував мені, що треба миттєво приймати рішення.

Але насамперед я випорожнивсь і мені справді стало легше.

Як звідси вибратися? Ще мить — і мене знову схоплять. Що це означатиме? В кращому випадкові — нудні лекції професора, удари військовика і невизначене майбутнє, від якого можна було збожеволіти, бо я не пам'ятав свого минулого.

Я виглянув у вікно і побачив, що впритул до самого туалету нахилив гілля могутній дуб. Шуму в коридорі ще не було, але роздумувати я не мав часу. Інтуїтивно розумів: треба зважитися на щось, якщо хочу залишитися живим.

Обережно відхиливши віконну раму, що по-зрадницькому зарипіла, я встав на підвіконник і всім тілом ліг на широку лапу рятівника-дуба. Голова мені паморочилась, але треба було довести задумане до кінця. Я поповз, намагаючись дістатися до іншої гілляки, щоб уже з неї стрибнути на землю по той бік паркану. Мені це вдалося. Колючого дроту зі струмом тут не було, бо паркан примикав до службового приміщення. Але висота була добрячою, і я впав, боляче вдарившись і до крові роздерши долоні.

Поки я приходив до тями, почув, як за парканом зчинився справжній рейвах. Охоронці бігали туди-сюди. Лунав бабський голос Больбакова:

— Сволочи! Поймать преступника! Гады! Убью!

Я побіг порожньою в цей ранній час вулицею. Побіг — красиво сказано. Я зібрав рештки всіх своїх сил і почвалав якйнашвидше, наскільки міг це зробити, від осоружного мені закладу.

Але щось змусило мене зупинитися. Я інтуїтивно відчув, що треба оглянутися. Мені вдалося зробити це вчасно, бо я побачив, як повільно відчиняються масивні ворота в'язниці. Я розумів: ще мить — і звідти вискочать мої переслідувачі. Як зацькований звір, я шукав порятунку і вгледів його у великій дерев'яній скрині для сміття. Вибору не було, і я, заледве піднявши ляду, сховався там. Переслідувачі побігли далі. Я чув, як віддалялись їхні кроки.

Мій перший день волі розпочинався на смітнику.

28

Коли кроки переслідувачів стихли десь у кінці вулиці і я подумав про те, як маю вибратися зі свого сховку, то почув шум двигуна якогось автомобіля. Відчуття небезпеки посилювалося ще більше. А коли автомобіль (за потужністю звуку я визначив, що це була вантажівка) зупинився поруч із моїм несподіваним пристанищем, душа справді полізла до п'ят.

Водій надто довго, як на мене (хоча минуло, мабуть, не більше хвилини), копирсався в кабіні, аж поки не хряснули дверцята й не почулися важкі кроки змученої нелегким життям людини.

Втім, подібні відчуття я аналізував значно пізніше, а зараз усвідомлення своєї беззахисності цілком заповонило мої тіло й душу. Тіло знаходилося у замкненому

просторі й не могло з нього вибратись, а душа теж не поспішала покинути грішне тіло. Якщо це так, то в мене був шанс на життя.

Секунди тяглися невимовно довго й здавалися знущенням над вічністю. І вже коли напруга досягла, мабуть, свого кульмінаційного моменту, важка покришка скрині для сміття відчинила вхід у широкий світ — і я зустрівся з поглядом мудрої людини.

Якими були очі цього низького сивоволосого чоловіка, я зафіксував у своїй пам'яті теж значно пізніше, а зараз відбувалося своєрідне змагання за життя в'язня чотириста тридцять першого. І коли покришка моментально впала, ніби припечатавши мене в труну, я подумав, що це змагання за власне життя мною вже програне.

Але знову хряснули дверцята кабінки і покришка відкрила мені дорогу в світ. Водій вантажівки, озираючись, сказав, не то просячи, не то наказуючи:

— Залізай у кабінку, лягай під ноги і не рипайся.

Ще не усвідомлюючи того, що мені хочуть допомогти, я, тим не менше, блискавично виконав цю команду і, боляче вдарившись головою об залізничку, наглухо припаявся до дна кабінки, інтуїтивно відчуючи в цьому своє спасіння.

29

Я не бачив цього, але розумів, що водій сміттєвоза неквапно, наскільки дозволяла ситуація та його розхитані за ці роки нерви, вигріб сміття зі скрині й кинув його до черева ненажерливої машини. Мені вдалося, що він ще запалив цигарку, аби перестали тремтіти руки.

А смерть наближалася до мене вже з іншого боку. Я швидше відчув, ніж почув гуркіт двигуна автомобіля. На цей раз це був легковик, і виїхав він із воріт виправної установи.

Відчуття незборимого страху заповонило все моє єство. Коли автомобіль зупинився поруч із моїм рятівником, я хотів піднятися, прожогом вискочити з кабінки — і бігти, бігти, бігти, поки очі бачать і стане сил. Уже значно пізніше я зрозумів наївність своїх намірів. Мене, охлялого й нервово та фізично виснаженого, одразу б наздогнали випасені бугаї з виправної установи або, щоб себе не затруднювати, прошили б автоматною чергою, одержавши за це заслужену нагороду. А зараз інтуїтивно якась незборима сила припечатала мене до дна кабінки та не дала мені й сотої долі шансу, аби зважитися на нерозсудливу втечу.

Із легковика почувся владний голос, який належав Больбакову (о, цей голос я навічно закарбував у звивинах свого мозку!):

— Эй, ты! Здесь не пробежал арестованный?

Відповіді свого рятівника я не почув. Можливо, її й зовсім не було, а все обмежалося лише жестами (мовляв, нічого не бачив), бо знову залунав голос Больбакова:

— Смотри мне! Если врешь — расстреляем!

Із легковика хтось вистрибнув і підбіг до дерев'яної скрині зі сміттям. Скрипнула лядя — і через хвилику почувся приглушений стогін, ніби людина прощалася з життям:

— Здесь его нет, товарищ Больбаков.

Я упізнав голос начальника виправної установи, який ще цієї ночі знущався з мене, а потім, коли приїхав Больбаков і ситуація змінилася, так люб'язно показував мені, де знаходиться найкращий у в'язниці туалет. Мені стало смішно, як швидко такі люди, в залежності від ситуації, переходять із однієї мови на іншу. Вже значно пізніше я проаналізував інтонацію приреченої людини, яка вимовила ці слова, а зараз блискавично думав: загляне хтось у кабінку чи ні?

Не заглянули, бо легковик зі злістю від'їхав. Водій вантажівки знову невинуватено довго, як мені видалося, копирсався на вулиці, вигрібаючи зі скрині сміття, аж поки не з'явився в кабінці.

30

Ні, можна було збожеволіти від психологічної перенапруги й боязні за власне життя: двигун багатостраждального сміттевоза надумав не заводитися! Водій, на якого я ладен був молитися всі дні відпущеного мені на цьому світі життя, стиха матюкнувся й вивалився, немов у прірву, з кабінки. Тепер він уже справді довго вовтузився надворі, чаклував біля двигуна, аж поки той зволив запрацювати.

Ті довгі хвилини невизначеності й чекання біля стін в'язниці, в якій стільки (скільки?) років я відсидів і з якої щойно, завдяки сліпому випадкові (чи не про це казав професор із верхніх нар?) втік, додали на моїх скронях, — я відчував це фізично, ніби легка павутина окутала мене, — чимало сивих волосинок. Немилосердно калатало серце, заніміли руки й ноги від неприродної пози. Я боявся поворухнутись, аби чимось не видати себе, хоча міг спокійно випростати ноги чи ще якимсь по-іншому змінити положення тіла, адже знаходився у замкненому просторі, в кабінці, і хіба зі супутника можна було засікти мене, в'язня чотириста тридцять першого. Зайвий раз із цієї причини я навіть, наївний, не ковтав слину, ніби хтось, крім мене самого, міг почути цей звук. Для себе я вирішив витерпіти все до кінця, не зробити якоїсь малюсінької дурненької помилочки, аби знову не потрапити до ненависної в'язниці.

Коли сміттевоз нарешті зрушив із місця, водій почав говорити сам до себе, не дуже й піклуючись, очевидно, про те, щоб урятований ним в'язень казав щось у відповідь:

— Ще мусиш трохи потерпіти, друже, поки я не закінчу своєї роботи, аби на мене не впала підозра, що я тобі допоміг утекти з цієї виправної установи. Десь через півгодини ми будемо проїжджати мимо будинку, в якому я живу, і до вечора ти переховаєшся там. А вночі я тебе перевезу в ліс, є в мене там чудова хатинка, і жодний дідько тебе не знайде. Нічого не бійся, друже, коли ти зі мною!

31

Водій раптом замовк, ніби несподівана думка пронизала його мозок. Інтуїтивно я відчув моментальну напругу, що виникла між мною та моїм рятівником, хоча не усвідомлював і не розумів природу цього. Пауза затягувалась, і почуття страху, вже вкотре за цей день, заповнило все моє єство.

— А, може, ти провокатор?! — Несподівано різким фальцетом вигукнув водій. — І вони підіслали тебе, аби й мене засадити до в'язниці, як зробили це колись із моєю дружиною, про яку я й досі нічого не знаю, де вона?!

Аж тепер я зрозумів, яка думка змусила надовго замовчати мого рятівника, перш ніж він виголосив цю тираду. Я не знав, що відповісти — як не знав, хто я і що взагалі роблю на цьому світі. Серце було ладне вискочити з грудей, і я ледь поворухнувся, аби змінити незручну позу. Проте я зупинився на піврухові, бо подумав, що водій сміттевоза неправильно витлумачить це, як підтвердження його підозри, і ще стукне чимось важким по голові.

— Але ні, — знову почувся голос мого рятівника. — Ти не провокатор, я це відчуваю. Адже не могли вони все передбачити. Хоча й мають майже необмежену владу, але їм мене не провести. Та й якби вони хотіли влаштувати проти мене провокацію, то знайшли б тебе в кабіні мого старого сміттевоза, а мене б негайно схопили. Ні, ти не провокатор, — упевнено сказав водій, а старенький сміттевоз у відповідь навіть по-молодечому проїхав незначний відрізок шляху.

Я дозволив собі змінити позу, бо здавалося, що відвалляться руки й ноги, а серце вискочить через горло. Проте й далі я не наважувався сказати бодай декілька слів своєму рятівникові, аби не порушити необережним словом той незримий баланс взаєморозуміння, що склався між нами.

Водій сміттевоза декілька разів зупиняв машину, викидав сміття зі скринь і майже весело вирушав у подальшу путь. Я подумав, що йому справді може бути весело, бо вдалось обхитрувати всесильних нишпорок із виправної установи.

— Знаєш, колись мені снівся сон, — говорив водій. — Ніби я допомагаю втекти ось такому в'язневі, як ти. Це було декілька років тому, і я вже забув, що мені детально снилося, але ось сьогодні побачив тебе у скрині для сміття й одразу згадав це. Видиш, Боже провидіння таки витає над нами, що б там вони не казали! Ні, ми їх переможемо, друже! Дідька лисого вони тебе знайдуть!

Він поклав свою долоню мені на голову, і стало тепло й затишно, як у дитинстві.

— Два роки тому один нещасний уже втікав із нашої виправної установи, — продовжував говорити мій рятівник. — Підстрілили його, гади. Ще десь із тиждень, кажуть, помучився в камері й помер. Не бійся, на тебе така доля не чекає, раз ти зі мною.

Від усього пережитого й заспокійливих слів водія я розслабився. А тут ще ніби комар укусив мене в потилицю. Захотілося забути про все на світі — і я втратив свідомість.

ЧАСТИНА ДРУГА

СОФІЯ

1

Неправда, коли люди думають і кажуть, що вони не вміють і навіть не можуть літати. Ще й як вміють! Ще й як можуть! У цьому я переконався на собі.

Я літав, і мені було так добре, як ніколи. Географія в школі видавалася мені нудним і зовсім не потрібним предметом. Можливо, винною в цьому була стара вчителька, яка більше дбала про свої хвороби, ніж про те, щоб учні перейнялися любов'ю до подорожей, зрозуміли серцем, який багатовимірний і багатобарвний навколишній світ.

Уроки географії ми явно відбували: грали в "хрестики-нулики" та "морський бій" або читали під партою пригодницькі книжки. Хтось списував задачки на наступний урок чи відверто нудьгував, а географічці важко було піднятися з крісла, щоб побачити, що ми робимо. Вона була мудрою жінкою і розуміла, що все життя займалася не своєю справою, але за рік до пенсії не прагнула щось кардинально змінити, тому ми могли робити все — звичайно, в межах розумного, щоб не порушувати дисципліну й особливо не дратувати вчительку.

Я ніколи не думав, що знаю напам'ять географічну карту. І не тільки країни, моря, річки, гори. Я знав кожний земний згин і, коли летів, то розумів, що зараз маю повернути ось туди, а тепер треба зменшити швидкість, щоб добре розгледіти божественну красу земного.

2

Я літав доволі високо і не бачив людей. Мені видавалося, що Бог, який ще вище, ніж я, теж не бачить людей, не знає, що вони взагалі існують, що в них є якісь проблеми, що вони вбивають одне одного, потерпають від голоду і нерозділеного кохання. Я гнав від себе ці атеїстичні думки, бо розумів, що мою свідомість паралізувало минуле, але нічого не міг вдіяти. Звичайно, хотілося вірити, що Бог усе знає, усе бачить і вершиться Його воля. Але віра моя була слабенькою, а дійсність, яку я бачив чи то з висоти пташиного лету, чи то з висоти власної душі, говорила зовсім про інше, ніж те, що мало би бути насправді, або в що увірували люди.

Я стрімко летів униз, намагаючись бодай самому собі довести Божу правду, відчував кожную краплинку води, кожную жилочку на листі, кожний подих вітру — але людей не бачив. Не могли ж вони, справді, в одну мить зникнути із земної поверхні! Тоді навіщо Бог сотворив живу природу без людей? Адже якщо немає людини, то все інше втрачає сенс. Чи, мислячи галактиками й інколи опускаючись до рівня планети, Бог не дуже і розуміє людину, якщо ми зовсім не розуміємо Бога? Повинен же тут бути взаємний зв'язок.

Якщо сказати, що я злякався, коли не побачив на земній поверхні людини, то це не відповідатиме дійсності. Звичайний людський страх не мав нічого спільного з тим почуттям, яке охопило мене. Це не був відчай чи байдужість до всього земного. Це був якийсь божественний внутрішній холод, коли людина вбирає в себе все і разом із тим відчуває себе часточкою всього навколишнього.

Бог у мені, і я — Бог. Із цим відчуттям пізнання чогось великого я прокинувся.

3

Найперше, що я побачив, коли розплющив очі, — це нахилене наді мною обличчя вродливої дівчини. В неї були сірі зі сталевим відблиском очі, в яких затаївся глибокий і давній сум; вічно вологі, як мені здалося, й пухкенькі губки видавали натуру, наполегливу в пристрасті; на лівій щоці була помітною приваблива цяточка, яку, очевидно, прагнув поцілувати кожний чоловік, котрий поважав себе і розумівся на жінках.

Після жахливого сну, коли я почав вірити у відсутність людей на землі, поява

молодої незнайомки, в яку не гріх було закохатися, ставала справжнім дивом у моєму житті. В диво хотілось і не хотілося вірити. А найбільше мені не хотілося саме зараз перебувати на тому світі й усвідомлювати, що перед тобою лише банальний ангел, нехай і такий вродливий.

Здається, дівчина більше, ніж я сам, зраділа моєму поверненню до життя. Я ще не вірив у своє воскресіння, а вона знала це напевне. Її радість видавалася мені природною, завершеною і невимушеною. Нас ніщо не зв'язувало у попередньому житті, і особисто для мене було дивно, що так широко можна радіти чужому щастю.

— Тату, він повернувся! — Вигукнула вона, і, здається, лише я один на цілому світі зрозумів, що вона мала на увазі.

4

Почулися важкі кроки, й наді мною нахилився водій із сміттєвізки, який недавно (чи давно?) врятував мені життя. Це був він, я не міг сумніватися в цьому, але щось невловимо інше, ніж тоді, коли я побачив його вперше, було в його погляді, рухах, манерах. Це щось інше не піддається описанню, людська мова є занадто блідою копією світосприйняття. Мої враження від старого-нового водія сміттєвізки можна було відчутти лише інтуїтивно.

— І слава Богу! — Зі щирим полегшенням, як мені здалося, сказав він, нахилиючись наді мною. — Я вже думав, що ти сконаєш. Лежиш третій день, як колода, навіть не поворухнешся.

— Де я? — Мені здалося, що я вимовив ці слова, але насправді вони застрягли в горлі й не поспішали вийти з мене.

Дівчина зрозуміла мене швидше, ніж її батько:

— Ви в надійному місці, не бійтеся. — Я почув її голос, єдиний і неповторний у всьому світі, й спробував усміхнутися. Мабуть, із цієї усмішки в мене нічого не вийшло, бо дівчина ніяк не відреагувала на це, але повинна була зрозуміти, що в цьому житті мені вже нічого боятися. Лише було би боляче й несправедливо, якби я знову повернувся до того стану, коли був чотириста тридцять першим.

— Ми в лісі, я тут зберіг за собою будиночок ще зі старих часів, про нього навіть ніхто не здогадується, так що вони тебе нізащо тут не знайдуть, — досить швидко, як на мене, став говорити старий, ніби боявся, що дочка скаже щось не те. — Відлежишся тут, скільки потрібно, підлікуєшся, а там будемо разом думати, що з тобою робити.

Я вірив і не вірив йому, але в мене не було іншого виходу, як сприймати дану ситуацію такою, якою вона є.

Водій сміттєвізки, мабуть, вловив щось не те в моєму погляді, бо різко відсахнувся від мене й мало не нагарчав на доньку:

— Чого ти стоїш без роботи? Принеси людині нашого чаю, нехай нап'ється й трішки підкріпиться.

Поки дівчина ходила за чаєм, ми мовчали, хоча нам було про що говорити. Мабуть, пройшло не більше хвилини, коли мене почали тим чаєм поїти, бо я ще був дуже слабким, аби самому втримати велику кружку, але оті шістдесят чи скільки там секунд

взаємного мовчання з водієм сміттєвізки видалися мені важкими й немилосердними.

Я відчув, що починаю засинати. Проте мені було все одно, навіть якщо вони мене отруїли. Мені вже ставало подобатися жити неземним життям. Але я впав лише в сон, без сновидінь, у сон змученої людини, яка відчула себе вільною.

5

Коли я прокинувся, вже сутеніло. В кімнаті нікого не було, лише за вікном лунали чийсь голоси. Прислухавшись, я зрозумів, що це були мої визволителі. Мені здалося, що подібну картину я вже колись (чи не в попередньому житті?) спостерігав. Водій сміттєвізки сварив свою доньку за щось, а та безтурботно сміялася, чим викликала ще більший гнів і обурення в свого батька. Слів не можна було розібрати, але мені здавалося, що все відбувається саме так.

Загавкав собака, і голоси моїх рятівників стихли, але за декілька секунд гнівно-безтурботна розмова продовжилася: видно, жодної небезпеки не було, а пес гавкав на пташку чи якусь звірину.

Я відчував, як сили повертаються до мене. Мені здавалося, що я чую, як циркулює кров, наповнюючи моє тіло теплом. Розум був ясним, і мене нічого не боліло. Але тільки я хотів підвестися з ліжка, щоб розпочати нове життя, як одразу зрозумів, наскільки все було оманливим. Тіло налилося важким свинцем, в кінчики пальців рук і ніг вдарили незначні, але все ж відчутні електричні розряди, а в голові загуло. Я миттєво згадав про музичну кімнату, в яку мене запроторив підполковник Івануса, і подумав, що я в пастці і все починається по-новому. Але знову помилився. Відкинувшись на високі подушки, я відчув, як повертаюсь до недавнього, майже блаженного стану. Просто моя голова, мій розум, мої думки випередили події, не рахуючись із фізичною квалістю тіла. Треба бути обережнішим і обачнішим, якщо я справді хочу розпочати нове життя.

6

Я лежав і думав про те, в яку ситуацію потрапив. Звичайно, добре, що я живий, але що зі мною трапилося? Старий і його донька гарантують мені безпеку. Але як я потрапив до в'язниці? Я відмовлявся в це вірити, але інтуїція підказувала мені, що я просидів там не один рік. Була якась революція, згадував я слова полковника Уткіна, мені "пришили" вбивство (я здатний був на те, щоб когось убити?), посадили. За що? Чому? Де я живу? В якій державі? Що взагалі відбувається на цьому світі?

Звичайно, я не вважав себе божевільним, але мені здалося, що та реальність, у якій я зараз знаходився, була лише сном, а дійсністю було те, коли я спав у цій реальності і мені снилося, що я літаю над порожньою — без людей — землею.

Як би там не було, але інтуїтивно я відчував, що не можна про все відразу в лоб запитувати у людей, які врятували мені життя. Треба при звичаїтися до всього нового у цій реальності, зрозуміти її — і все прийде саме по собі.

Голоси за вікном змовкли, і я швидше відчув, ніж зрозумів, що старий і його донька повертаються до хати. Я вдав, що сплю, але внутрішнім зором бачив, що вони уважно спостерігають за мною.

— Вже би мав прокинутися, — пошепки сказав старий.

— Нехай ще трошки поспить, — із сумом матері, в якої хворий син, сказала донька. Від її слів мені стало тепло, і я відчув, що можу навіть розплакатися. Ніколи не відчував у собі такої сентиментальності. Не бажаючи більше брати участь у подвійній грі, я розплющив очі.

7

Коли старий побачив мене живим, то я чомусь подумав, що він не дуже радіє з цього. Втім, його точка зору мене зовсім не цікавила, бо я побачив, як щиро зраділа моїй новій з'яві на світ Божий його донька. Вона вся аж світилася від щастя, і це було внутрішнє світло, яке не можна імітувати. Я відчував, як сили знову повертаються до мене, але, пам'ятаючи недавній урок, лежав сумирно, а не вибрикував, як козлик.

— Мене розшукують? — Запитав я і здивувався. По-перше, я почув власний голос, хоча мені здавалося, що я вже розучився говорити. По-друге, ці слова вирвалися мимохіть, бо я зовсім на цю тему не розмірковував. Не можна було сказати, щоб я збайдужів до того, чи розшукують мене, чи ні, бо йшлося про моє життя, але я був у такому невизначеному стані, що взагалі не думав про це. Тепер мені здавалося, що в мене вселилась інша людина (я згадав той неприродній блиск в очах Больбакова), котра всупереч моїй волі приймає рішення, з якими я не погоджуюсь. Я добре пам'ятаю, що мені зовсім не хотілося виходити з того стану блаженства, в якому я перебував, а те запитання, чи розшукують мене, могло вибити з колії ще більш міцних людей, ніж я. Нарешті, по-третє, я не впізнав свого голосу, мені здавалося, що він має бути якийсь інший, а зсередини мене хтось говорить.

Несподівано моє запитання додало веселості водієві сміттєвізки. Згубний азарт блиснув в його очах, і старий ніби помолодшав на декілька років. Він швидко заговорив, ніби поспішав повідомити мені приємну новину:

— Аякже, розшукують, ще й як розшукують! Повідомили по радіо, всіх телеканалах! Ти став головним героєм газетних репортажів! Як кінозірка якась! Твої портрети — на кожному кроці в місті! За те, щоб упіймати тебе живим чи мертвим, дають шалені гроші!

Я зрозумів, чим викликана така бурхлива радість старого. Очевидно, в нього були свої рахунки з теперішнім режимом, і він, принаймні серед своїх, не збирався приховувати цього. Його підмивало сказати, що в цій історії з моїм врятуванням саме він — головна дійова особа. Якби не він, то нині не було б такого галасу!

8

Старий говорив багато, як спецслужби і нишпорки всіх мастей і рангів безрезультатно розшукують мене, але дзуськи їм здогадатися, де мене треба шукати і де мене справді можна знайти. Непідроблена радість іскрилася з його очей, але я спостерігав за дівчиною. Чим більше радів її батько, тим більший сум я читав на її обличчі. Мені не була зрозумілою така її поведінка, хоча я би багато віддав, щоб зрозуміти суть того, що відбувається зараз в її душі.

Дівчина, очевидно, мала не лише незбагнений, але й твердий характер. Вона різко

обірвала батька:

— Тату, годі теревенити! Ви колись продасте самого себе своєю щирістю. Людина тільки відійшла, а ви продовжуєте напомповувати її негативною інформацією.

Її слова були якимись дивними, нестандартними, ніби вичитаними з якоїсь книжки, але куди дивнішою стала поведінка батька. Зникли в одну мить його нещодавня радість, із якою він розповідав про те, як мене розшукують, і такий же нещодавній гнів, який він демонстрував декілька хвилин тому, коли своєрідно виховував доньку, а та безтурботно сміялась у відповідь. Я інтуїтивно відчув, хто тут грає головну скрипку. Батько, не дивлячись на його роль стосовно доньки й на те, що він став визначальним чинником у цьому життєвому епізоді, пов'язаному зі мною, все ж усеціло підкорявся цій юнці, зсередини якої йшла незрозуміла, але всевладна сила.

— Покажіть мені газету, де сказано, що мене шукають, — грізно сказав я, і знову здивувався сам собі. У звичних обставинах це говорило би про мою неповагу до господарів, недовіру до них. У мене не повинно було бути сумніву, що саме вони врятували мені життя, і все, про що вони говорять, — суцільна правда, навіть без натяку на фантазії. Але невідомий чоловічок, котрий вселився в мене, диктував мені свої правила гри, з якими я не погоджувався, проте нічого не міг протиставити.

Дівчина якось суворо, занадто суворо, як видалося мені, подивилася на мене, потім на батька і вийшла з кімнати. Я не знав, що їй подумати і не смів сказати ні слова водієві сміттевізки, і миттєвості життя тягнулися для мене невимовно довго.

За хвилину дівчина зайшла і простягнула мені декілька газет. Я ненароком торкнувся її руки і відчув, як сильний електричний заряд ніжності та кохання пронизав моє тіло.

9

Газети були свіжими, аж занадто свіжими, як мені видалося, буквально хрумтіли в руках, ніби нові гроші. Ця думка видалася мені абсурдною, але я не міг відігнати її від себе. Я подумав, що газети були видруковані миттєво, за той мізерний час, поки я в наказовому порядку сказав, щоб мені дали газети, які б підтверджували той факт, що мене справді розшукують. Звичайно, так швидко газет не могли надрукувати. Цього не могло бути, бо цього не могло бути взагалі, як жартували древні філософи, а ми, не розуміючи суті цього виразу, внесли в нього якийсь комізм і статистику.

Злий чоловічок, який вселився в мене, чомусь не давав читати мені всю газету, а змушував вихоплювати поглядом лише ті місця, які стосувалися мене.

Справді, в газетних замітках говорилося, що я здійснив втечу з виховного закладу. Подробиці не повідомлялись, але згадувалось, що допоміг мені в цьому другий секретар цека компартії республіки, з яким я колись навчався у вищій партійній школі. Про це смішно було читати, але спецслужби повідомляли, що їм вдалося розкрити широкомасштабну змову проти нинішнього режиму. Змовники були як у виховних закладах по цілій республіці, так і на волі. Заарештовано понад сто чоловік, які зізнались у скоєних злочинах. На допитах Володимир Больбаков, якого я поки що не згадав, сказав, що нитки змови тягнуться до капіталістичного Заходу, якому не

подобається наш режим волі й справжнього розквіту людини. Саме такими словами про це було сказано, і не могло не викликати в мене іронічної посмішки. Насамкінець зазначалося, що одним із організаторів змови проти волелюбного режиму був я, але що спецслужбам вдалося натрапити на мій слід і що незабаром я буду впійманий.

10

Я інтуїтивно відчував, що водій сміттєвізки посилено й напружено дивився на мене, поки я вивчав газетні матеріали, ніби намагався проникнути в мене, зсередини вивідати, що я про це думаю. Але коли наші погляди зустрілись, він був уже зовсім іншою людиною.

— Що, кажуть, ніби ось-ось тебе впіймають? — Знову радісно заговорив він, затаю продовжуючи брати участь в азартній грі, ціною якої було життя — моє та його. Радість мисливця та здобичі одночасно так і перла з нього, але якщо раніше я повірив йому, то тепер повторення пройденого видавалося мені награним.

Що ж, театр абсурду, в якому невідома зла сила наказувала мені грати головну роль, продовжувався, але мені було цікаво, як поводить дівчина. Вона, здається, зрозуміла, що я не дуже довіряю грі її батька, але її погляд був потужним, і я не витримав його сили, відвівши погляд знову на газету.

Нарешті я побачив портрет того, хто втік із так званого виховного закладу, кого розшукували спецслужби і за кого — мертвого чи живого — давали чималі гроші.

Це був не я...

Жах охопив мене, і так тривало, мабуть, досить довго, бо я перестав контролювати ситуацію. Мабуть, мене хотіли добити, вичавити з мене залишки сили волі, що допомагало мені протистояти цій жорстокій нісенітниці, абсурдному експериментові чомусь над моїм життям: дівчина піднесла до мене дзеркало. У відображенні я побачив людину, портрет якої надрукували газети.

11

— Що вас так стривожило, коли ви побачили свій портрет у газеті? — Лагідно, ніби мати в хворого сина, запитала вона. — Я зрозуміла, що ви хотіли переконатися, що це, власне, ви. Ви не сказали, що вам потрібно дзеркало, але я відчула це. Чи я помилилася?

Я мовчав. Ми були одні. Вечір владно завойовував свої права і незабаром мав передати їх ночі. Я не бачив її обличчя, але мені дуже хотілося побачити темну цяточку на лівій щоці й поцілувати те місце.

Я розумів, що цього не можна робити і ще зовсім недавно давав собі слово, що робити цього не буду. Але злий чоловічок, що вселився в мене, нашіптував, що я все-таки маю це зробити, повинен довіритися дівчині, що саме в цьому мій порятунок.

І все-таки я продовжував мовчати. Мовчала й вона, хоча я знав, що є набагато слабшим, ніж вона, і цієї своєї слабкості я не зможу подолати, і не зможу бути гідним бійцем супроти неї.

— Я не знаю, що зі мною, — моїм кволим і змученим голосом говорив чоловічок, що сидів у мені. — Мені здається, що я живу в якомусь іншому світі. Паралельному, чи що?

Або мені все це сниться. Ніби я не я.

Я знову помовчав, бо ці слова далися мені дуже важко — і фізично, і морально.

— Моя мама теж сиділа в тому ж виховному закладі, що й ви, — тихо говорила дівчина. І мені здалося, що вона зовсім не чула того, про що я перед цим сказав, але це відчуття було оманливим. — Років через п'ять її відпустили, бо, напевне, засудили за трішки м'якшою статтею, ніж вас. У неї була та сама хвороба: вона не пам'ятала, що було з нею до ув'язнення і ніколи не могла змиритися з тим, що це її обличчя. Не знаю, що вони таке роблять і як їм узагалі вдається робити з людьми таке...

12

Ми знову довго мовчали, і вже ніч заповнювала кімнату. Проте дівчина не поспішала включати світло, ніби боялась, що зі світлом зникне зв'язок, який встановився між нами.

— Але ж ви пам'ятали, якою була ваша мама. Це було її обличчя? — Я відчув, що це питання моє, я його довго виношував, долаючи шалений спротив чоловічка, що вселився в мене, бо відчував, що він хоче задати зовсім інше питання.

— Ми нічого дивного не відчували, — пожвавішала дівчина, ніби дякуючи мені за те, що я запитав саме так. — Вона постаріла. Звичайно, там не мед сидіти. Але основні риси обличчя збереглися і сплутати маму з кимось іншим було неможливо. Вона ж, коли дивилася в дзеркало, казала, що бачить зовсім іншу жінку.

Я хотів запитати в дівчини, а де ж тепер її мама, що сталося з нею, але стримувався, хоча злий чоловічок усередині мене безліч разів нашіптував мені це питання. Проте я інтуїтивно навчився долати його спротив і відчував, що це його дуже дратує. Я зібрав залишки волі, щоб не задати цього питання — принаймні зараз, коли між нами встановилася не просто довіра, а щось значно більше.

— Вам пора спати, — сказала дівчина, — вже пізно. Я вам приготую чай, який давала вчора. Мама казала, що цей чай їй допомагає забути те, що вона пережила, і позбавляє від жахливих сновидінь.

Вона вийшла, а я вже не годен був ні про що думати.

Я пив чай, а дівчина говорила:

— Пора вам відновлювати сили. Завтра погуляємо. У нас цілюще повітря. Мама швидко набралася сил.

Я вже майже засинав. Від неї віяло домашнім затишком. Вона підійшла до мене й поцілувала легенько в губи, ніби вітерець майнув.

— Спіть спокійно, — останнє, що я почув того вечора. — Якщо вам буде щось потрібно, гукнете, я в сусідній кімнаті.

Я заснув. Мені нічого не снилось. А коли прокинувся, захотів, щоб вона знову поцілувала мене в губи.

13

Я počував себе добре. Мені хотілося бачити її. Звичайно, це було великою легковажністю з мого боку, бо, перш за все, треба було думати, як захистити власне життя. Я не знав, коли востаннє закохувався і чи закохувався взагалі в своєму житті,

але розумів, що точно закохуюсь у дівчину.

Коли вона увійшла до кімнати у напівпрозорому голубому платті, з розпущеним каштановим волоссям, з усмішкою, що обеззброювала, я зрозумів: загинув.

Того дня ми були відвертими, як ніколи, розуміли одне одного з півслова, а, головне, могли довго мовчати, лише дивитися одне на одного, і нам було добре, і не треба було нічого пояснювати. Втім, категорично я можу говорити лише за себе, але мені здавалося, що й моя напарниця думає так само, як і я.

— До мами деколи поверталися уривки пам'яті, — розповідала Софія. Саме Софія, а не Соня чи ще якимось по-іншому, і я розумів, що це ім'я — мудрість — найбільше личить дівчині. — Вона інколи згадувала такі деталі минулого, що я й сама забувала, що таке справді було, але з її допомогою відновлювала все в пам'яті.

Ми сиділи в тіні дерев біля будинку, оточеного лісом. Софія нагодувала мене чимось смачненьким, але я не смів запитати, що це було. У виховному закладі, мені стало зрозуміло, я втратив будь-який смак і тому зараз не міг відрізнити, грубо кажучи, картоплю від м'яса, хоча пам'ятав, що їв щось подібне в попередньому житті, ще до того, як став в'язнем чотириста тридцять першим.

14

— Були роковини Великої Серпневої комуністичної революції, — продовжувала Софія, і я знову не смів перепитати в неї, що то за революція відбулася така в країні, в якій я живу. — Мамі було погано, щось її гнітило, вона майже зовсім не розмовляла з нами. Такі напади депресії траплялись у неї часто, і я тоді давала мамі спокій. Як правило, все минало за якийсь день-другий, і мама знову ставала веселою й говіркою. Я поралася на кухні й не помітила, що мама вийшла з хати. Батько ще зранку, прихопивши з собою пляшку горілки, пішов на демонстрацію. У зв'язку з роковинами революції було два дні вихідних, і батько дозволяв собі так напитися, що нічого не пам'ятав. Я кинулася шукати маму, але було пізно, вона зникла.

Софія замовкла. Я не підганяв її з розповіддю, бо розумів, що спогади даються їй важко.

— Потім сусіди розповідали нам, що мама жбурнула каменюкою в якогось партійного функціонера, який стояв на трибуні. Її ж відразу схопили воїни революції, що охороняли парад, і кудись повели. Більше я маму не бачила. Тато потім звертався із запитом в різні інстанції. Десь через рік йому відповіли, що мама не пройшла належної реабілітації у виховному закладі, а тому її відправили на примусове лікування. Нам чемно порекомендували не турбуватися долею матері, а то нас можуть запідозрити в неблагонадійності й нелояльності до влади.

Запала гнітюча тиша. Шарик, пес, що гавкав тоді на пташку чи звірину, лежав біля мене і хотів було махнути хвостом, але передумав: мудрий пес розумів, що зараз краще не втручатися.

— Це я винна у тому, що мама зникла, — плакала важко й невимовно страждаючи Софія. — Нам сказали, що з примусового лікування ніхто не повертається, що там заліковують до смерті.

Я нічого не казав їй, лише пригортав до себе, цілував волосся й гладив її по голові, як маленьку дитину, якій не можна зарадити в горі.

15

Раптом щось сталося, і я не зрозумів що. Софія відсахнулася від мене, немов од прокаженого, стрімко підвелася й спочатку повільно, а потім усе швидше й швидше пішла до хати. Вона так і не оглянулася, хоча я дивився на неї і вона знала, що я дивлюся.

Злий чоловічок усередині мене задоволено потирав руки.

Мені було боляче, але не залишалося нічого іншого, як ретельно переглянути газети, котрі мені дали вчора і які я приніс із собою під дерево.

Газети були як газети: найгірших зразків радянського часу. Всі, хто поважав себе і щось тямив у журналістиці, з приходом демократії вже давно відмовилися від такого стилю. А тут складалося враження, що з часів додемократичної журналістики нічого суттєво не змінилося.

Мені було цікаво, як у театрі абсурду, читати рапорти трудових колективів про виконання й перевиконання виробничих завдань, статті на цілі сторінки про мудрість партії та її геніальних вождів, хоча зі словесної жуйки нічого не можна було второпати. Газети були різні, але стиль — однаковий, і кримінальна хроніка займала багато місця. Вироки, здавалося, за незначні провини, були суворими й одноманітними: розстріл і конфіскація майна, пожиттєве ув'язнення і конфіскація майна, скерування на примусове психіатричне лікування і конфіскація майна.

Можливо, за інших обставин я б уважніше читав газети і вони б справили на мене належний вплив. Але зараз мої думки витали навколо Софії. Що сталося? Чому вона так стрімко покинула мене? Щось згадала своє, чого мені не треба знати? Чи просто наші стосунки стали заходити занадто далеко і дівчина злякалася цього? Невже вона думає, що я здатний її скривдити?

16

Читати газети мені стало нецікаво, бо завжди майже точно можна було спрогнозувати лише за першим реченням, про що далі йтиме мова. Я згадав, як колись нині вже покійний редактор газети, в якій я проходив практику, навчав мене, стверджуючи, що газета, власне, й повинна бути прогнозованою, як і її автори, а читач має право на те, щоб його не застали зненацька чимось таким, про що він навіть не здогадується. Мовляв, кожний має право відпочивати біля газети, а це дає газеті можливість існувати й бути завжди бажаною. Ми, молоді та ще крихкі пера, з іронією поставилися тоді до слів старого зубра в журналістиці, бо розуміли, що так писати не будемо. А тепер виходило, що слова редактора-вчителя збуваються, і вже нові учні, без мене і без таких, як я, точно виконують його вказівки.

Я почував себе зле, бо не наважувався піти до Софії й просто запитати в неї, що трапилось. Мені здавалося, що якщо я зроблю це, то можу назавжди втратити дівчину. Звичайно, це все були дурниці, але я тоді був у цьому впевнений.

Навіть Шарик, здається, з осудом дивився на мене, а коли я зустрічався з ним

поглядом, то він навіть не збирався втаювати своєї ворожості до мене, хоча коли недавно поруч була Софія, показував свою щирість і навіть відданість мені.

Злий чоловічок, який вселився в мене, нашіптував, щоб я не рипався і спокійно сидів на місці, читаючи газети. Але інтуїція, можливо, на цей раз зрадлива, підказувала мені, що треба підвестися й піти до будинку, якщо я не хочу втратити те, що не повинен втрачати.

17

Я підвівся, відчуваючи силу, і Шарик, заохочуючи мене до більш рішучих дій, вдячно замахав хвостом. Я поволі йшов до будинку, хоча мені хотілося бігти, незважаючи на кволість. Я навіть уявив собі, як зараз просто підійду до Софії, обійму її, нічого не кажучи, поцілую, а там — будь що буде.

Мабуть, я йшов занадто тихо, як зрадливий кіт, бо Софія не почула мене. Зате я почув, як вона розмовляла з кимось по телефону.

— Богданчику, я завтра буду в місті, тобі нічого хвилюватися.

У слухавці щось у неї запитали, і Софія, трошки з напругою, як мені видалося, відповіла: "Так". Я чомусь подумав, що невідомий Богдан запитав у неї, чи кохає вона його, і дівчина дала ствердну відповідь.

Усе так просто, а я мало не пошився в дурні. Вона кохає іншого. У ту мить я ще не знав, чи мені стало легше, чи набагато важче.

Що ж, тепер у мене не було сенсу таїтися. Все вирішилося саме по собі.

Я увійшов у будинок. Софія вже не розмовляла по телефону і намагалася не зустрічатися зі мною поглядом. Я не вдавав із себе ображеного, але намагався виглядати байдужим. Щось запитав у дівчини, вона однозначно і сухо мені відповіла, а потім пішла до себе. Я почвалав до своєї кімнати з наміром читати осоружні газети, щоб якимось забити свої думки непотрібним, аби не думати про Софію. Але в мене це виходило занадто погано, і я відчував, що з кожною хвилиною втрачаю здоров'я у буквальному розумінні цього слова. Дівчина не виходила у мене з голови. Злий чоловічок нашіптував мені, щоб я пішов до неї, був чоловіком, розставив усі крапки над "і", але я навіть не думав його слухати.

18

Час спливав повільно. Я лежав на ліжку і просто дивився у стелю, нічого не бачачи. Думки про Софію були невиразними, ніби тупий біль. Шарик лежав на підлозі біля ліжка і був всеціло на моєму, а не на її боці. Принаймні я так відчував, і щось подібне до злорадства народжувалося в моїй душі.

Наступив вечір. Софія покликала мене їсти. Я мовчав. Вона заглянула до кімнати, повторила запрошення, але вже так тихо і винувато, що мені стало шкода її. Проте я вирішив зіграти свою роль до кінця і сказав, що їсти не хочу. Вона постояла хвилю на порозі й вийшла, не знаючи, що має робити з вередливою дитиною, тобто зі мною.

А я твердо вирішив, що завтра ноги моєї тут не буде. Це було авантюризмом із мого боку, бо я прекрасно розумів, що якщо піду звідси, то стану легкою здобиччю нишпорка. Але й залишатися тут я не міг. Я вирішив цілком і повністю віддати свою

долю в руки Богу, який, здається, зовсім не помічає людей, як це мені недавно приснилося, й не дуже переймається їхнім існуванням. Коли я був дуже злий, атеїст так і пер із мене, але в звичній ситуації я, звичайно, вірив у Бога, хоча церковні обряди були мені не до снаги.

Вже би мав прийти з роботи старий, і я би з ним поговорив, щоб не виглядати дурнем у цій ситуації. Але водій сміттевізки десь затримувався і я подумав, що з ним могло щось трапитися.

Шарик пішов від мене, мабуть, шукати їжу, бо дружба дружбою, а їсти хочеться. Софії не було чути, і я заснув.

19

Я прокинувся серед ночі від шуму дощу за вікном. Блискавка раз у раз краяла небо і вселяла страх у серце.

Я швидше відчув, ніж зрозумів, що Софія шубовснула до мене в ліжку, тремтячи від страху чи холоду або одночасно від того та іншого.

— Що з тобою? — Я заспокоював її, як дитину, забувши про недавню образу. Хоча, в чому вона була винна? Хіба в тому, що говорила по телефону зі своїм Богданом?

— Я боюся грози і блискавки, — ледь прошепотіла дівчина, все більше притискуючись до мене і цілуючи, як ніхто на світі.

У ту ніч Бог завидував нам. Я вже й не пам'ятав, коли востаннє займався коханням. І в мене, звісно, нічого не вийшло. А Софія вмлївала від блаженства і казала, що з ніким їй ще так добре ніколи не було. Вона лагідно сміялася з мого невміння закінчити свою справу і казала, що наступного разу в мене все вийде.

Тієї ночі я спав сном дитини. А коли прокинувся, Софії поруч не було. Зате я почув голос старого, який порався на подвір'ї і розмовляв із Шариком, розповідаючи йому про своє нелегке життя.

Я відчував: щось трапилося. Вийшовши з будинку, я хотів було привітатися з водієм сміттевізки, але не встиг і рота розкрити, як той сказав, щоб я йшов сам снідати, бо він уже їв, а Софії не буде, вона пішла до міста і вже більше сюди не повернеться.

Впіяти мить щастя і бути так жорстоко покараним! Навіть Шарик не розумів, як мені було тоді боляче.

20

Сьомий день і сьому ніч я жив без Софії. Без неї я жив і сорок років до того, коли не знав її, але тепер мені це давалося дуже важко. Я не знав, що з нею і де вона тепер. Звичайно, з нею не могло нічого поганого трапитись, я був у цьому абсолютно переконаний. Я думав про неї, здавалося, кожен хвилику свого життя, розмовляв із нею і знав, що вона мені відповідає. Це було божевіллям, але я не міг нічого з собою вдіяти.

Найбільше мені хотілося вірити в те, що Софія так само думає про мене, як і я про неї. Нехай не в такій мірі, але все ж. Це було дуже важливим для мене, але я не знав, чи справді все так і є.

Старий, мабуть, здогадувався, що трапилося між мною та Софією тієї ночі. Я мав би завдячувати водієві сміттевізки за те, що він врятував життя чотириста тридцять

першому. Мені було соромно, але навіть самому собі я не міг зізнатися в тому, що жодної вдячності не відчуваю. Це мене гнітило. Старий, здається, теж змінив свою думку про мене і вже майже не розмовляв зі мною. Він ішов ранком на роботу, коли я ще спав, і приходив пізно ввечері, коли я вдавав, що вже сплю, так що нам не доводилося робити вигляд, що ми задоволені існуванням одне одного. Правда, я думав, що батько Софії зі злості, коли зрозумів, що я переспав із його донькою, видасть мене режимові, проте намагався відкидати такі думки, як безпідставні.

21

Я набирав силу з кожним днем, і старий не шкодував продуктів для мене. Я був вдячний йому за це. А ще він приносив щодня копу свіжих газет, які я перечитував від початку до кінця, намагаючись вникнути в суть епохи, в якій жив. Цілі дні я проводив із Шариком, читаючи газети, бо жодної книги в будинку не було. Інколи дозволяв собі ввімкнути телевізор чи послухати радіо, але їхня подача матеріалів зовсім не відрізнялася від газетних публікацій.

Я розумів, що так довго моє добровільне ув'язнення тривати не може. Порівняно з усвідомленням того, що ти чотириста тридцять перший, у будинку водія сміттєвізки я відчував себе, звичайно, людиною, але, по суті, нічого не змінилося, бо я не міг вважати себе вільним.

Мені вже давно належало серйозно поговорити зі старим, сказати, вірніше, збрехати, що у нас з Софією нічого не було. Звичайно, за великим рахунком і справді нічого не було, хоча я знав, що в моїй душі стався переворот і я покохав цю дівчину, можливо, вперше за багато років. Але мені потрібна була розмова з моїм рятівником, щоб нарешті взнати, що сталося в моїй країні, чому я потрапив до в'язниці, що відбувається зараз.

Злий чоловічок, який уже тривалий час жив усередині мене, приносячи мені масу клопотів і постійно створюючи внутрішній дискомфорт, здається, не заперечував, щоб сьогодні я серйозно поговорив зі старим, і вперше з часу існування мого другого "я" ми заключили негласну угоду.

Настрій мені поліпшився, як траплялося завжди, коли я приймав якесь відповідальне рішення або починав діяти, а не просто сидів склавши руки. Дочекатися старого й розставити всі крапки над "і" — я відчував, що мені вистачить сили духу, щоб здійснити цей задум.

До вечора, коли старий приходив із роботи, було ще чимало часу, і я став читати газету, щосекунди думаючи про Софію. Можливо, думки про неї й рятували мене, що я не зациклювався на прочитаному, бо від одноманітних статей і переможних рапортів можна було звихнутися.

Ця думка жила в мені вже декілька днів поспіль, але тепер остаточно викристалізувалась. Я помітив, що все менше й менше в газетних публікаціях мова йде про мене, хоча не було такої газети, яка б не говорила про змову й існування якоїсь міфічної організації "За вільну Україну!". Якщо вірити газетним публікаціям, в обивателя могло скластися враження, що всіх членів підпільної організації вже

виловили, крім мене. Моя персона, мовляв, не відіграє жодної ролі, бо без помічників і друзів я нічого не вартий. Про це прямо не говорили, але це можна було зрозуміти, виходячи з тону публікацій. Я не знав, чи маю тішитися від цього, чи діяти якось по-іншому.

22

Час повз повільно, але ніч усе-таки настала. Старого не було, хоча о цій порі він зазвичай повертався. Я чомусь подумав, що він повернеться разом із Софією і, змучений чеканням, задрімав.

Мене розбудив Шарик. Він глухо гарчав, притулившись до моєї руки своєю гарячою мордою. Я відразу зрозумів, що нам загрожує небезпека.

Я прислухався і почув, як за вікном лунали чийсь голоси. Людей було багато, з добрий десяток, мій мозок працював блискавично, і я усвідомлював, що це не друзі прийшли до мене в гості, а смертельні вороги зажадали мого життя.

Я миттєво згадав слова Софії про потаємний лаз, який знаходився під моїм ліжком. У перші дні волі, сміючись, я заліз туди, і мені було просторо, як дитині, що лежить у труні дорослого. Проте Софія занадто серйозно, як мені здалося, поставилася тоді до цього. Вона казала, що це важко, але можна витримати навіть декілька діб у цьому добровільному заточенні, головне, сконцентрувати всю силу волі й зосередитися на тому, що треба врятувати своє життя. Тоді я внутрішньо, щоб не образити свою юну наставницю, сміявся з неї, але тепер, у хвилину життєвої небезпеки, розумів, наскільки правою була вона.

23

Часу для роздумів не було. Вороги, які хотіли поцупити моє життя, наближалися до мене. Шарик, сумно подивившись на мене (була ніч, я нічого не бачив, але відчув його погляд), вистрибнув у відчинене вікно. Пролунало декілька пострілів, але, на щастя, кулі не влучили у мудрого пса, бо не було чути його скавуління. А, може, його вбили відразу, тому я не встиг нічого почути? Але тут пролунав чийсь глухий басок: "Втік, зараза!" — І я з радістю поліз у свій таємний сховок.

За ці декілька днів, коли Софії не було, старий відгодував мене добряче, так що аж сперло дух, коли я зачинив ляду за собою. Я міг лежати лише на спині у суцільній темені. Не було змоги ворухити ні руками, ні ногами, перевернутися на бік. Ні, звичайно, все це можна було робити, але за однієї умови: якщо я хотів розпрощатися з життям.

Через якусь хвилину-другу вони, мої вороги, вже були в кімнаті. Судячи з їхніх голосів і тупоту ніг, я зрозумів, що їх не менше чотирьох-п'яти.

— Він тільки що був тут, — почувся той же глухий басок, що належав, мабуть, старшому із них. Я тільки іронічно усміхнувся, віддаючи належне його здогадливості: постіль зім'ята, зберігає ще моє тепло.

Видимої моєї присутності в кімнаті не було, і вони розбіглися по всій хаті, шукаючи людину-невидимку. Пошуки мене в неіснуючому просторі не могли дати бажаних результатів, і я, якби міг, розреготався би, але змушений був стримуватися.

Чоловічок, який вселився в мене, занепокоївся. Йому хотілося підняти ляду, здатися на милість переможцям. Дідька лисого я дозволю йому це зробити, бо хоч мова йшла про моє друге "я", все ж, власне, я був головним, і все остаточно вирішував лише я, а не отой гнилий чоловічок.

Вороги бісилися з люті, не знайшовши мене.

— В хаті повинна бути якась потаємна схованка, — спокійним тоном заговорив глухий бас. — Шукайте!

Отой спокій, якась внутрішня сила насторожили мене, і я почав сумніватись у впевненості Софії, яка переконувала, що ніхто не зможе знайти її схованку.

Нишпорки послушалися свого командира і розбіглися по всій хаті. Сам господар глухого басу, я відчував це, залишився в кімнаті. Він ходив із кутка в куток, лише рипіла чи то підлога, чи то його чоботи. Звуки були глухими, і я міг лише здогадуватися, що відбувається за межами мого добровільного ув'язнення.

24

Так тривало доволі довго. Можливо, мені так видалося, бо час був спресований у просторі.

Раптом я відчув, як страх став пронизувати все моє тіло. Ще якусь хвилину тому я насміхався зі своїх ворогів, потім став сумніватись у власній безпеці, а тепер — я фізично відчув цю мить — страх паралізував мене.

Злий чоловічок усередині задоволено потирав руки і нашіптував, що від долі в'язня за номером чотириста тридцять один мені нікуди не втекти, і аж нарешті я второпав, що в мені сидить мій найлютіший ворог, можливо, ще більший, ніж той, хто ходить наді мною.

Але на філософські роздуми не було часу, бо кроки несподівано припинились. Я відчував, як покриваюся потом, але разом із тим радів, що страх хоча ще й не зник, але поволі відпускає мене.

Інтуїтивно я відчував внутрішню боротьбу з володарем глухого басу. Чи відчував те саме мій суперник, я не знав.

25

Я не відразу второпав, коли це почалося, але зрозумів, що він дивиться на мене. Це було неправдоподібним, бо він нічого не міг бачити, але відчуття було не з приємних.

Я почув, як він зі всією силою, що була у нього, відсунув ліжко. Проте страху як такого в мене вже не було, а з'являвся азарт боротьби зі смертельно небезпечним ворогом. Мабуть, якби я міг це побачити, в мене був би такий же вираз обличчя, як у старого, коли він, мов обкурений наркоман, розповідав мені про пошуки особливо небезпечного в'язня номер чотириста тридцять один.

Володар глухого басу спочатку пройшовся чобітьми по місцю, де стояло ліжко, вистукуючи каблуком кожний крок, потім став рачкувати, як дитина, що вчиться ходити, вилизуючи долонями кожний сантиметр долівки. У нього нічого не виходило, бо лише втаємничені — я і Софія — знали, як дістатися до схованки. Я вірив Софії безмежно і дихав хоча й не на повні груди, але нормально, не боячись, що мене

почують.

За цим заняттям володаря глухого басу застали його підлеглі.

— Товаришу Богдан, — відрепортував один із них, — його ніде немає, ми облазили всю хату.

Коли злий чоловічок усередині мене подумав, що таємницю ось-ось буде викрито, командир нишпорок різко підвівся на ноги, лютий не від того, що не знайшов мене, а від того, що його в такій незграбній позі угледіли підлеглі.

— Він тут! — Як поранений звір, гарчав володар глухого басу. — Я відчуваю це нутром! Шукайте, чорт би вас забрав! Ми не підемо звідси, доки не знайдемо його!

Тепер я був абсолютно переконаний у тому, що вони мене не знайдуть. Все впиралося лише в проблему часу: коли вони підуть звідси і я зможу вибратися на волю.

Мої вороги порпалися по цілій хаті, а я, здавалося, зовсім не звертав на них уваги, хоча, мабуть, це було не так, бо все-таки намагався вловити кожен підозрілий рух і голос.

Я думав про старого, який здав мене. Тепер я розумів, як тиждень він мучився, виношуючи план помсти мені за Софію. Я не бачив своєї жодної вини в тім, що Софія довірилась мені, а я її покохав. Але внутрішнє ество її батька мені стало зрозумілим. Якось дика ревність до доньки, помножена на ненависть до існуючого режиму і зведений у квадрат страх за її та своє життя — все це дивним чином перемішалося в мізках водія сміттєвізки, зробило його божевільним, небезпечним для суспільства, поставило в його уяві всі людські цінності з ніг на голову. Принаймні, так я тоді думав, і злий чоловічок, змушуючи мене сумніватись у власному присуді, дивним чином погоджувався зі мною, тим самим компенсуючи свою поразку у моєму нещодавньому двобої з володарем глухого басу.

26

Богдан! Інтуїтивно я відчував, що це саме той Богдан, із яким Софія розмовляла по телефону і змушена була признатися йому в коханні, відповідаючи на пряме запитання. Але потім те, що трапилося між нами вночі, доводило мені, що Софія кохає мене. Звичайно, я тишив себе ілюзіями, що існує дуже мала ймовірність знаходження, власне, того Богдана тут, наді мною, але серце, мозок, відчуття — все підказувало мені, всупереч позиції гідкого чоловічка, що сидів усередині, що це Богдан, з яким змушена бути Софія, аби врятувати життя собі, батькові та їй, зрештою, мені. Деякі суперечності не вписувалися в логіку моїх роздумів, але тоді я не надавав цьому надзвичайно важливого значення, поглинутий власними переживаннями.

Здається, я зовсім забув про безпеку, яка чатувала на мене, і намагався уявити, як виглядає цей Богдан. Він видавався мені низьким і товстим, з грубими губами, невиразним обличчям, у формі, що зовсім не пасувала йому. Чоловічок усередині мене гаряче заперечував, стверджуючи, що якби я був на місці Софії, то неодмінно би закохався в Богдана. Звичайно, я не міг повірити у такі нісенітниці, хоча чоловічок переконував мене, що уніформа дуже личить Богданові й саме завдяки цьому в нього закохалося безліч дівчат, але він зупинив свій вибір саме на Софії.

Я помітив, що коли роздумую про щось, то гидкий чоловічок усередині мене постійно втручається в хід моїх роздумів, збиває мене з головної дороги на манівці, аби я не докопався до суті чогось важливого. Він обставляє мене другорядними деталями, засліплює очі тим, що ще недавно було дуже важливим для мене, а тепер втратило будь-яке значення, намагається захопити мене зненацька своїми філософськими просторікуваннями, і я, врешті-решт, не усвідомлюю, що це мислю не я, або, вірніше, не я мав би так мислити. Все це мені нав'язують, і чоловічок усередині мене відіграє другорядну допоміжну роль. Мені треба було докласти чимало зусиль, щоб позбутися чиеїсь нав'язливої думки і повернутися до себе самого. Це забиало мою розумову та фізичну міць, і я довший час перебував у якомусь трансі, невагомому стані, між життям і смертю, а потім знову повертався до звичного стану речей.

А ще позбутися нав'язливого чоловічка можна було, коли ні про що не думаєш. Це було важко: не думати взагалі, бо тоді уподібнювався до чогось мертвого, неживого. Але треба було вибирати, бо куди страшнішою була думка, що тебе хтось невідомий не просто перебудовує зсередини, а вносить у тебе якийсь небезпечний вірус, здатний зробити з тебе цілком іншу людину — внутрішньо, бо всі органи залишилися на місці.

Зараз я перебував саме в такому стані, до того ж вимучений невидимою боротьбою з Богданом. Щоправда, думки, як набридливі мухи, ще пролітали, але я намагався не звертати на них уваги, щоб не стати легкою здобиччю злого чоловічка, що поселився в мене.

Я не знаю, скільки часу минуло відтоді, коли Богдан дав наказ своїм нишпоркам обмацати буквально кожний міліметр будинку, щоб знайти мене. Мабуть, це продовжувалося доволі довго, бо коли я потрохи почав приходити до пам'яті, то відчув, як зааніміли руки й ноги, а голова стала важкою, ніби на неї поклали важку брилу. Мої очі дивились у простір перед собою, але впирались у щось важке, що змушувало промінь зору повертатися назад, углиб мене самого.

Якихось видимих ознак життя поза межами моєї добровільної труни не відчувалось, але я не ризикував навіть поворухнутися. Я дав собі слово терпіти, скільки зможу, навіть якщо доведеться померти тут, але не стати легкою здобиччю Богдана та його гицлів.

Над собою я почув шкрябання кігтів і ледь чутне гарчання. Це був Шарик, провісник моєї волі.

Добрий і мудрий пес, який без господаря та його доньки інтуїтивно відчув, що треба служити мені та працювати на мене, облизував мене своїм шершавим язиком, а мені хотілося плакати.

У своїй добровільній труні я пробув не менше доби, бо знову була ніч. Я не став ризикувати і не включав світла, бо думав про засідку, хоча це було малоімовірним, якщо Шарик зі мною. Аж тепер я зрозумів, як зголоднів, і навіть якби мої вороги були

близько, я б не міг завадити голоду керувати моїми вчинками. Здається, чоловічок усередині мене цілком погоджувався з таким розвитком подій.

Під подушкою я намацав ліхтарик, який, крім основного свого призначення, мав слугувати мені важким предметом на той випадок, якби на мене хтось напав. Тепер мені було смішно. бо я розумів, що за допомогою ліхтарика не впорався б із добрим десятком Богданових нишпорок, але ще добу тому вважав цю річ найгрізнішою зброєю в будинку.

З Шариком ми пішли на кухню і там добряче, ніби востаннє в житті, наїлися, аж нам заболіли животи. Пес навіть лінувався вже хвостом махати на знак вдячності й лише хлебтав воду після жирної їжі.

30

Мій погляд упав на газету, що лежала на підвіконні. Недобрі передчуття охоплювали мене, і злий чоловічок усередині підштовхував до того, щоб я швидше ту газету прочитав. Я відтягував до останньої миті, але все-таки взяв газету до рук.

На ній було сьогоднішнє число. Я звірився з годинником, у який був умонтований календар. Я заспокоював себе, що хтось із нишпорок випадково забув газету, хоча розумів, що професіонали такого класу подібного не допускають. У мене не було часу домислювати, хто міг спеціально залишити газету для мене, бо на першій сторінці я побачив фотографію старого. Шарик, відчуваючи недобре, теж загарчав.

У статті мова йшла про те, що схоплено першого помічника керівника підпільної організації "За вільну Україну!". Я, в'язень чотириста тридцять перший, переховувався в нього на нелегальній квартирі. Водій сміттевізки, якщо вірити публікації, у всьому зізнався, викрив ще декілька нелегальних явок, так що воїнам революції вдалося заарештувати багатьох бунтівників.

Чоловічок усередині мене замовк. Шарик лежав на підлозі і, блимаючи очима, дивився на мене. Принаймні тепер я знав правду або те, що персонально для мене видавали за правду. Старий, хоч і був злий на мене за Софію, все ж спеціально мене не видавав. Його схопили, і він під тортурами зізнався. В тому, що Богданові хлопці вміють вибивати потрібні докази, я не сумнівався. Звісно, провина старого в моїх очах стала меншою, хоча я не збирався зовсім пробачати його.

Я вимкнув ліхтарик і глибоко задумався. Крізь закриті штори марно намагався прoderтися до кімнати місячний промінь. Злий чоловічок усередині мене, здається, заснув і не втручався у хід моїх думок.

Хоча думок, як таких, мабуть, і не було, бо я думав про Софію. Одна лише думка, що вона може бути з Богданом, бісила мене. Саме думка про Софію була визначальною у тому рішенні, яке я прийняв. Я розумів, що замикатися в цьому будинку більше немає сенсу, та й небезпечно. Богданові люди знову можуть у будь-який момент прийти сюди — і що, все життя мені ховатися від них у невеличкій виїмці, що схожа на труну, під ліжком?

Що діється в моїй країні і хто я такий, врешті-решт? Де Софія і що з нею?

На всі ці питання я мав намір отримати відповідь уже зранку. Шарик, здається,

вгадав мої наміри, бо вткнувся своєю мудрою мордою мені в руки. Злий чоловічок усередині мовчав.

31

"Щось поповзло у нього по лобі, і він прокинувся.

Крапля збігла вздовж носа на губи. Ще одна вдарила в око й затуманила зір. Третя розбилась об підборіддя.

Дощ!

Прохолодний, тихий, легкий, він сіявся з високості, дорогоцінний еліксир, що пахнув чарами, зірками і повітрям, а на смак скидався на старий херес.

Дощ!

Він сів, ковдра сповзла на ноги, і його синя сорочка взялася темними плямами. Краплини дедалі важчали. Здавалося, немов по вогнищу танцювала невидима тварина, аж поки вогонь перетворився на сердитий дим.

Дощ! Величезне чорне склепіння раптом розкололося, і сині уламки упали вниз. Він побачив десять мільярдів дощових кришталіків, які на мить завмерли в повітрі, щоб їх міг сфотографувати електричний фотограф. І — темрява й вода.

Він змок, як хлющ, проте підставив краплям усміхнене обличчя, навіть не заплющуючи очей. Він заплескав у долоні, підвівся і почав ходити навколо свого маленького табору. Була година ночі.

Дощ лив дві години, а потім перестав. На небо вийшли вмиті зорі, ясніші, ніж будь-коли.

Переодягнувшись у сухий одяг, що зберігався в целофановому мішечку, містер Бенджамін Дріскол ліг і заснув щасливий".

32

Я лежав із закритими очима, але не спав. Дружина знала це. Коли вона читала мені "Марсіанські хроніки" Рея Бредбері, температура відступала. Ніжний і змучений голос мав чудодійну силу, перед яким спадала моя висока температура, а організм міцнів буквально на очах.

Я силкувався розплющити очі й усміхався уві сні, бо в мене нічого не виходило, але я знав, що зараз подолаю опір — і побачу дружину.

Я розплющив очі і вернувся в реальну дійсність. Софія говорила мені про це. До її матері пам'ять також поверталася уривками. Мені не вистачило буквально декількох секунд, щоб побачити обличчя дружини.

За вікном падав дощ. Шарик здивовано дивився на мене. Видно, на моєму обличчі, коли я марив і повертався спогадами у минуле, було щось таке, чого він раніше в мені не бачив.

Я виздоровлюю — і фізично, і, головне, морально. Таким був підсумок останнього часу мого життя. Цей процес тривалий, вчила мене Софія, але якщо людина напружить усю свою силу волі, вона може згадати все або майже все з попереднього свого життя, тобто того, яке передувало ув'язненню.

33

Отже, тепер я знав, що в мене є дружина, яка читала мені "Марсіанські хроніки" Рея Бредбері, коли я хворів. Це читання дивним чином поліпшувало стан мого здоров'я. Я не знав, хто такий Рей Бредбері й що він написав у своїх "Марсіанських хроніках", я не пам'ятав обличчя своєї дружини, не знав, чи були і є в нас діти, як ми взагалі жили — все це було замуроване в моїй пам'яті. Але тепер я знав, що, взнавши крихітку свого минулого, зможу впевненіше просуватись у майбутньому.

Це взаємозв'язані процеси, повчав мене чоловічок, що зсередини керував моїми вчинками. Проте, дивно, тепер я не відчував жодного дискомфорту від його знаходження в мені й цілком погоджувався з його словами. Чим більше я відвоюю простір у минулого, казав чоловічок моїми словами чи то я його, тим більший плацдарм майбутнього зможу захопити.

Я був переконаний, що вночі Богданові нишпорки не полізуть до будинку. Можливо, дадуть мені спокій і вдень. Але ближче до вечора може повторитися вчорашня картина, і тоді моє життя перетвориться в ад.

Я твердо вирішив зібрати всі можливі їстівні запаси й зранку вирушити з цього будинку — можливо, назавжди.

Шарик, мабуть, був телепатом. Він читав мої думки на відстані й у повній темряві. Я почув, як він б'є хвостом об підлогу на знак прихильності до мого рішення.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

МІСТО

1

Ноги самі несли мене дорогою, що вела до міста. Розум пручався, застерігав, щоб я не дуже радів. Те, що я сам себе визволив із хатини водія сміттєвізки, ще не означало волі, бо попереду була невизначеність. Але я нічого не міг зробити з собою, а тим більше зі своїми ногами, які, здавалось, остаточно вирішили не підкорятися мені.

Злий чоловічок усередині мене був на диво нейтральним. Він мовчав, і я не міг зрозуміти, правильно роблю чи ні. Якби він заперечував цю мою подорож до міста, я би знав, що роблю правильно. Якби він підтримав мене, я б задумався, чи варто мені це робити. А тут чоловічок мовчав, і я вирішив покластися на долю. Фаталізм пригнітив мене, але я подумав, що гірше вже не буде і не може бути. Та й, зрештою, не все ж життя мені ховатися під ліжком! Так справді можна збожеволіти.

Шарик біг спочатку попереду мене, не довіряючи моїй інтуїції й підказуючи мені дорогу. Я внутрішньо сміявся з доброго пса, бо що тут було показувати, адже дорога була одна. Хоча вона й звивалася, мов змія, але я був переконаний, що іншого шляху до міста просто немає. Коли Шарик зрозумів, що з орієнтацією в мене все в порядку і я дійсно маю бажання йти до міста, він став потроху відставати, аж поки не зник з мого поля зору.

Дивно, але цю обставину я сприйняв спокійно, ніби все так і мало бути. Мені навіть видалося, що якісь невидимі сили скерували пса, аби він мені допоміг оговтатися від зміни ситуації, а коли переконалися, що все гаразд і я йду, власне, до міста, відкликали його якимось дивним чином. Не хочу нікого обдурювати, принаймні самого себе, але

саме тоді мені вдалося, що й Шарик брав участь у якійсь брудній грі проти мене, а, виконавши свою місію, щез – можливо, назавжди.

Дорога, якою я йшов, видалася мені знайомою, ніби я колись давно вже ходив нею. І тільки я став пригадувати, коли і, головне, з ким міг іти цією дорогою, всередині мене заворушився злий чоловічок, який намагався завести мої думки на манівці. Він став щось торочити про втрачену для мене назавжди Софію, сам розуміючи, що це не так, бо все моє єство казало: ми побачимося з молодю жінкою за будь-яких обставин. Я відчував, що злий чоловічок усередині мене знайшов моє слабе місце і намагається відволікти мене від спогадів про дорогу, якою я йшов до міста. Я інтуїтивно відчував, що цьому слід активно пручатись, якщо я хочу остаточно знати, що зі мною коїться і в якому часовому вимірі та просторі я перебуваю. Я робив надзусилля над своєю пам'яттю. Ще мить – і я би згадав, здається, все.

Але з глибин мого єства, деś на атомному рівні клітин, став наростати біль. Я вже знав його підступну повільність, коли думаєш, що воно минеться саме по собі й тобі нічого особливо хвилюватися. Моя, та й не тільки, мабуть, моя помилка якраз у цьому й полягала, що болеві дозволялося все, що йому не давали відсічі вже на дальній відстані. А треба боротися за себе будь-якої миті, навіть коли для цього немає вагомих підстав, і саме тоді витратити максимум зусиль. Коли біль розпрямить плечі – вже пізно.

Я не знаю, скільки секунд чи хвилин тривав цей процес, але для мене він видався вічністю. Біль пронизував усе моє тіло, роздираючи зсередини кожну клітинку. Звичайно, роздумування над тим, коли я міг іти цією дорогою, випарувались, як роса на сонці, і всі мої зусилля були спрямовані на те, щоб залишитися людиною, не збожеволіти від цього тваринного болю.

2

Я не знаю, яким чином удалося би мені подолати цей новий наступ болю, якби не одна обставина: вдалині загуркотіли вантажівки. Це зараз я так можу сказати, а тоді почув лише якийсь невиразний шум. Біль змушує людину ховатися від стороннього ока, і я зійшов з дороги, заглибившись у ліс, ніби сподівався, що так мені стане легше.

І справді, під охороною дерев мій організм усе активніше пручався болю, і я тепер міг виразно почути шум двигунів. Ще знаходячись під владою болю, хоча й не такою вже всеохоплюючою, я міг зосередити свою увагу на новій небезпеці, що насувалася на мене.

Дивно, але якщо в тому житті, до в'язниці, я не відчував явних небезпек, то зараз, нехай на інтуїтивному рівні, міг безпомилково відокремити головне й другорядне. Головним була небезпека для мого життя, а другорядним – усе решта.

Колона машин повільно й невпевнено просувалася до мене. Хор потужних двигунів виспілював дивну мелодію, і я зрозумів, що то їдуть по мою душу. Мозок гарячково працював, шукаючи виходу з ситуації, злий чоловічок усередині мене зіщулювався, а природа, коли не знає, що має робити, змінює погодні умови: несподівано й нелогічно пішов дощ.

Мені здавалося, що все це я бачив давно, в тамтешньому своєму житті, у якомусь

кінофільмі. Зараз вантажівки зупиняться, з них вискочать і посиплються по землі, мов миші, солдати-відчайдухи, яким дано один-єдиний наказ: упіймати чотириста тридцять першого, найбільшого ворога сучасного режиму. Якщо прийшла біда, ніколи не можна сидіти на місці. Мов підстрелений, я рвонув не вглиб лісу, а назустріч, паралельно до машин, але, звичайно, так, щоб мене ніхто не бачив. Це мене і врятувало. Машини і ті, хто був у них, проїхали повз мене і згодом зупинилися за моєю спиною. Тепер я міг святкувати чергову свою перемогу: солдати висипали на дорогу, заглибились у ліс, але дорога до міста для мене була відкритою.

Дощ так само несподівано закінчився, як і розпочався, але я був весь мокрий не лише од життєдайної вологи, а насамперед од поту. Все-таки далось взнаки добровільне перебування в сховку під ліжком. Великі фізичні навантаження були мені не під силу. Серце стукотіло, здавалося, в голові, повітря бракувало, але моє тіло вперто бігло до міста, подалі від вантажівок із солдатами, які несли мені смерть.

Злий чоловічок не відставав від мене, бо зустріч зі смертю теж не входила в його плани.

3

Я не пам'ятаю, скільки йшов; мабуть, з добру годину. Ноги переставали слухати мене. Серце бухкало в грудях, вириваючись назовні. Треба було відпочити, але лісова дорога, зробивши останній поворот, несподівано закінчилась, і я побачив перед собою розкидані хатки. Сумнівів бути не могло: я був у передмісті.

Мабуть, мені слід було відпочити, перевести дух, набратися сил. Але ноги вперто несли мене вперед, хоча мозок пручався: не вір, буцімто місто – це воля.

Я швидко, як на мене, оминув хатки у передмісті. Здається, мене ніхто не помітив, і я нікого не бачив. Нарешті заповілося на міську вулицю, обабіч якої вже були не лише приватні будинки, а й дво— і триповерхові приміщення. Це могли бути контори заводів чи фабрик. За ними я дійсно побачив довгі цехи якогось підприємства. З великої труби валив дим – життя продовжувалося.

Здалеку я побачив якогось чолов'ягу, який йшов назустріч мені. Я весь зіщулився, але – о, диво!— всередині мені стало легко і радісно. Душа раділа, що побачила людину. Це міг бути мій ворог, який зараз схопить мене і запроторить до цюпи, але я радів з'яві нові людини в своєму житті.

Втім, мозок спрацював на самозбереження мого тіла, якщо не душі, — і я перейшов на інший бік хідника. До мого першого перехожого у новому житті було ще далеко, так що мій перехід через дорогу не мав би викликати якоїсь підозри, але інтуїтивно я відчув, що це не так. Ми сходились, і я намагався не дивитися на нього, щоб він не бачив мого обличчя, і все ж мені було цікаво глянути, що це за тип о цій ранній порі міряє кроками вулицю на околиці міста. Здається, наша цікавість була обопільною, бо я швидше відчув, ніж побачив, що незнайомец теж намагається розгледіти мене, хоча вдає, буцімто я йому нецікавий.

Серце моє пішло у п'ятки, коли я побачив, що він теж переходить дорогу і йде навпрошки до мене. Я заледве опанував себе. Колишнього страху, як ще вчора чи

декілька днів тому, не було, але його залишки випаровувалися поволі. Страх, як важка хвороба, не хотів здавати свої позиції, опирався, як міг, але нічого вже не міг протиставити організму, що одужував.

З висоти прожитого я тепер можу сказати, що позбувався поволі страху в собі. Я не був героєм, не робив різких порухів: нині я — раб, а завтра — вільний. Мабуть, такий розвиток подій є згубним для будь-якої особистості. І народи, котрі звільняються від рабства, не повинні різко ставати вільними. На все свій час, і еволюція є набагато ефективнішою й продуктивнішою, ніж революція.

А незнайомиць наближався до мене. Він чітко карбував крок, як колишній військовий чи міліціонер. Я вже бачив його гладко поголене обличчя, акуратно підстрижені вуса. Я ще не добрався поглядом до виразу його очей, але вже відчував, що нічого доброго мені ця зустріч не віщує. Коли ми зустрілися поглядами, його очі випромінювали тепло і ласку. Це були холодні тепло і ласка. Я вже вмів розрізняти щиру посмішку від удаваної, зацікавленість людини в тобі від необхідності просто балакати з тобою. Мені нав'язували дружбу, і я мав би її прийняти, проте пручався штучності людських взаємин.

Здається, за якусь долю секунди незнайомиць зрозумів, що коїться у мене всередині. Його крок видався мені вже не таким пружним, погляд з доброзичливого став ворожим, а потім байдужим — і ми розминулися, не привітавшись і навіть не подивившись зблизька один одному в очі. Лише його запах видався мені знайомим, адже кожна людина має свій неповторний запах. Розклавши його на складові частини, можна було би прочитати будь-яку особистість, скласти не лише її фізичну чи хімічну формулу, а й побачити дещо більше.

Я йшов, застерігаючи себе не оглядатись, але не втерпів — і побачив його погляд, розчарований, винуватий, ніби людина не виконала завдання, покладеного на неї. Мені було все одно, я твердо йшов до мети. Я обрав волю, а не рабство.

4

Ноги несли мене вперед, до центру міста. Це зараз я так кажу — до центру міста, — а тоді я не знав, куди йду, адже міг ходити колами по передмісттю, блукаючи провулками. Але якась невідома сила підказувала мені йти власне тією дорогою, а не іншою, звертати саме в той провулок. Я на генному рівні відчував, що це моє рідне невеличке компактне містечко, в якому я прожив усе своє життя. Внутрішня впевненість була вагомішою за оті мої нещодавні страхи. Та чому нещодавні! Страх ще міцно сидів у мені, не збирався вивітрюватись, але я вже зрозумів, що його можна подолати. Розуміння цієї простої істини — подолати страх — і робить, мабуть, людину людиною, відмінною від усіх інших живих істот.

Я не знав, що це за будинки, хто в них живе, і чи живе взагалі. Дика думка пронизала мій мозок і все тіло. Мовляв, усе це придумано якимось божевільним режисером, який загнав мене у це пекло. І будинки ці бутафорні, і фігурки людей у них зліплені з якоюсь невідомою для мене метою. Немає цього нічого, лише я, як сновиди, тиняюся вулицями неіснуючого міста, котре живе лише в моїй уяві.

Коли десь далеко загавкав пес, блимнуло віконечко і знов загасло (людина встала, ввімкнула світло, подивилась, що ще рано вставати і пішла додивлятися солодкі сні), повіяв вітерець, я радше відчув, ніж зрозумів, що став у калюжу й намочив ноги, — все ж почуття реальності повернулося до мене. Що я за цяця така, щоб заради мене, єдиного, влаштовувати таке феєричне шоу. Ні, це життя, і його треба сприймати таким, яким воно є, а мені слід подолати важкий шлях, аби зрозуміти, що зі мною трапилося, хто наважився на такий нелюдський експеримент наді мною.

Я докумекав, що у попередньому житті теж повсякчас здійснював експерименти над людьми. Ні, я спеціально нікого не експлуатував, не принижував, але від моїх дій чи навіть бездіяльності, пасивності залежали інші люди, їхні долі викручувалися змієюю в той чи інший бік в залежності від моїх захцянок. Я не усвідомлював цього, але виходило саме так. І коли інколи мені хотілося щось змінити у стосунках із тими чи іншими людьми, це не вдавалося зробити. Ми всі були запрограмовані, як роботи, клято виконували вкладене у нас і не могли вийти з цієї оболонки, в яку нас так пестливо опустили.

Якщо ж я чи хтось несвідомо витворяв такі соціальні експерименти над іншими людьми, то, звичайно, міг знайтись і такий, хто підходив до всього з наукової точки зору. На кожний мільйон геніїв і просто талановитих людей завжди знайдеться бодай одне лайно, яке зіпсує життя цим людям або просто відбере його у них. Розпізнати б у зародку цього нелюда, коли він ще смокче молоко з маминої цицьки і заради блаженства цивілізації влаштувати над ним цей соціальний експеримент. Але, зрештою, чим би тоді ми відрізнялися від оцього лайна?

— Пане редакторе! Доброго ранку!

Я почув до болю знайомий голос, хоча одразу не міг згадати, хто його господар. Я інтуїтивно зрозумів, що звертаються до мене. Я редактор?

Єдиним виходом у цій ситуації було глипнути якомога більше повітря в себе, взяти ноги в руки і з космічною швидкістю втікати з цього проклятого місця. І видати себе з головою, що ти не той, за кого себе вдаєш.

Повільно, ніби боячись, що мене зараз стратять, я повернувся на голос. Що за маячня? Нікого не було!

— Пане редакторе! Доброго ранку!

Здається, це був голос з минулого. Нікого не було, але ж я чув цей голос, з характерним тембром, притаманним лише тій людині. Це був мій зв'язок із минулим, місточок, який вів мене у майбутнє.

Божеволію?

5

Ні, я не збожеволів. Мов із повітря, переді мною матеріалізувався широкоплечий чоловік зі скуповдженою бородою і очима невинної дитини. Даю голову на відсіч, що ще мить перед цим я нікого не бачив. Цей чоловік буцімто справді став реальним на порожньому місці – і я мусив з цим змиритися.

Його наївність у погляді й нерозчесана борода одразу впадали в очі. Чи хотів ти

цього, чи ні, але з першої ж секунди переймався до нього симпатією. Тим більше, що мені видалося, ніби я вже його колись бачив. І не просто бачив, а був із ним у дуже близьких дружніх стосунках.

— Пане редакторе! Ви мене не впізнали? – На якусь мить наївність щезла з очей бороданя. Він пронизав мене гострим поглядом, ніби намагався усвідомитися всередину мого тіла і пізнати мою сутність. Ця екзекуція тривала з секунду, можливо, навіть долю секунди, і моя впевненість у наївності знайомого незнайомця почала згасати. Але вже наступної секунди бородань знову дивився на мене очима невинної дитини. – Я Іван Смеречнюк, художник. Навіть декілька моїх картин є у вашій колекції.

Хоча він і звертався до мене на "ви", але якось непевно, ніби до давнього друга, з яким не бачився багато років, а тому й не знав, як діяти. Краще було сховатися за отим "ви".

Його ім'я мені ні про що не говорило, а звістка, що маю колекцію картин, ошелешила. Я нічого зі свого колишнього життя не пам'ятав. Але ж воно було, оте колишнє життя, до того часу, коли я потрапив в осоружний заклад, з якого утік. Втім, мені не варто було дивуватися з несподіванок, що приносило мені життя. Головним залишалося єдине: зберегти спокій і з'ясувати, хто я є і ким був у минулому.

6

Іван Смеречнюк як старий приятель уже крокував зі мною нога в ногу і розмірковував:

— Не впізнав... Або добряче там познущалися над твоєю пам'яттю. Та й не дивина, адже стільки років не було тебе у нашому місті.

Він усе-таки згадав у мені свого старого друга, а тому без особливих зусиль перейшов на "ти".

Я намагався не надавати значення його словам, не заглиблюватися в їхню суть, хоча, погодьтеся, це важко було зробити. Але сьогоднішній день уже народив у мені філософа, котрий сприймає життя таким, яким воно є.

Не помітивши жодної реакції з мого боку, художник на хвилюк замовк, а потім збуджено заговорив:

— Тобі не можна у такому вигляді з'являтися у нашому місті, бо впізнають і знову запроторять туди. Ти не думай, буцімто я стверджую, що ти звідки втік. Моє діло маленьке, і ти сам господар власної долі. Але якщо ти хочеш прислухатися до моїх слів, то тобі треба бодай на декілька днів сховатися від чужих очей. І кращого притулку, ніж моя майстерня, ти не знайдеш.

Мені здалося, ніби він не договорив фразу до кінця, хоча, мабуть, сказав усе, що мав сказати. Але, власне, до всього сказаного слід було поставити жирний знак запитання. І тому його слова дійсно зависли у повітрі, бо лише я і ніхто інший за якусь хвилину-другу мав вирішити, чи пристати мені на пропозицію бороданя, довіритися йому, втрачаючи те, заради чого я втік з осоружного закладу, чи, може, набути щось нове у своєму житті?

7

Коли я став схилитися до думки, що слід дати по морді оцьому знайомому незнайомцю, втекти від нього подалі, бо нічим іншим як провокацією і пасткою це не може бути, всередині мого живота заворушився ненависний мені чоловічок, який став наспівувати, щоби саме так я і вчинив. Але наші шляхи розійшлися від самого початку спілкування і я усвідомлював, що все слід робити навпаки бажанням цього чоловічка, якщо я, звичайно, хочу жити й докопатися до істини про себе. Усередині мене хтось невідомий заклав моє альтернативне існування, яке не призводило ні до чого доброго. Це було своєрідне випробування на життєву міцність, і я неодмінно мав вийти переможцем. Принаймні інтуїція підказувала мені саме такий варіант.

Отже, я вже прийняв для себе рішення, але ще трохи витримав паузу. Втім, затягувати більше не було сенсу, адже бородань міг так само розчинитись у повітрі, як і з'явився, а я знову би подумав, що божеволію.

— І де твоя майстерня? – Я намагався бути байдужим, але в моєму запитанні вже звучала відповідь, що я згоден на пропозицію художника, хоча це зовсім не означало, що до кінця повірив у щирість його замислів стосовно мене.

— Так ось же вона. – Іван Смеречнюк показав рукою на сусідню будівлю в глибині саду, ніби її спеціально звели за лічені секунди на тому місці, де ми зараз знаходились.

8

Мабуть, з просторовою уявою у мене було не все гаразд. З тротуару майстерня, видавалося, була на відстані витягнутої руки, але ми йшли до неї ще з добрих десять хвилин, ніби хтось спеціально віддаляв її від нас, намагаючись за цей час навести усередині необхідний порядок, прилаштовуючи непристосовану будівлю, власне, до художньої майстерні. На раціональному рівні свого буття я, звичайно, усвідомлював, що навіть в епоху розвинутих технологій цього неможливо домогтись. Але якби ж то наш світ був лише раціональним!

Раніше я не мав жодного уявлення про те, якою має бути художня майстерня, але, переступивши через поріг і побачивши, що там є, вже не міг відірватися від думки: все має бути, власне, так, а не інакше.

Це була доволі велика кімната, набагато довша, аніш ширша. Під стінами стояли мольберти з незавершеними картинами, посередині – довжелезний стіл з фарбами, пензлями, склянками з водою. Під вікном сиротиною притулилось акуратно застелене ліжко, яке видавалося тут зайвим і явно не вписувалося в інтер'єр. Це була майстерня художника, а, значить, місце для роботи. Про якийсь відпочинок, а тим паче сон на цьому ліжку мова не йшла. І знову сумніви бджолиним роєм загули у моїй голові. Художня майстерня, а особливо ліжко у ній, видавалися мені витвором уяви, чимось нереальним, чого насправді у дійсності не було, але вороги зробили якісь маніпуляції в моїй голові, змушуючи мене повірити в те, чого не існує.

9

Мою уяву перемкнули на картини, виставлені під стінами – і на декілька хвилин я взагалі забув про художника, завдяки якому сюди потрапив.

Це був зовсім інший світ, який не мав нічого спільного з людським буттям. Картини

справді ще не були викінчені, але мною заволоділа грайлива думка. Якби я був художником, залишив би все як є. Кожний, хто дивився би на ці полотна, в уяві домальовував би цілісну картину. Ще не знати, що було би геніальнішим: викінчений художником твір мистецтва чи уявна картина, витворена у мозку і серці того чи іншого оцінювача-глядача.

Мабуть, я не зміг би передати словами намальоване моїм знайомим незнайомцем. Радше можна було говорити про настрій, яким віяло від кожної картини. Я переходив від мольберта до мольберта і на інтуїтивному рівні відчував, власне, оту явно нераціональну, а саме емоційну ауру, яку випромінювала кожна картина. Загалом це було відчуття пробудження в людині людського, сокровенного, властивого тільки їй. З іншого боку, це був виклик навколишньому жорстокому світу, в якому жила людина. Я відчував цей задум художника і був упевнений, що все є саме так, як я думаю. Але було ще щось незбагненне, що втікало від мене, не давалося до розуміння, ніби я ще не був готовий уяснити його суть. Це злегка бентежило мене, але, скільки я не напружував мізки, ніяк не міг упіймати того, що ще ховалося від мене за цими картинами.

10

Час, відведений мені на милування картинами, був вичерпаний. Коли я повернувся до реальності, то біля ліжка побачив невеличкий столик, ущент заповнений продуктами харчування й напоями. Звісно, я його раніше не помітив, і хтось невідомий домалював його у моїй уяві.

Іван Смеречнюк жестом чарівника запросив мене до столу. Я вперше за весь цей час усміхнувся сам до себе – і це означало, що фантазмагорія і реалії життя, сплівшись воедино, мов коханці, уже складають мою сутність і не можуть існувати окремо одне від одного.

На столику були ковбаси й риба декількох видів, різноманітні салати, огірки й помідори, цибуля та маслини, з напоїв – горілка, вино, сік і мінеральна вода. Я усвідомлював, що так багато їжі та питва не можуть уміститися на невеличкому клаптику стола, але з відчайдушністю приреченого приймав правила нав'язаної мені гри.

Поки я поринав у свої філософські медитації, на столі, мов з повітря, з'явилися тарілки, виделки й склянки, їм теж знайшлося місце на крихтній площі, а художник на правах господаря запросив перекусити чим Бог послав.

Коли тепло від горілки розлилося моїм зболеним тілом і я почав їсти усе підряд, то доволі швидко усвідомив, що продукти на столі й напої є штучними. Ніби сам Іван Смеречнюк намалював їх, надавши правдоподібного вигляду, але навіть йому не під силу було наповнити їх смаком і ароматом. І лише хліб, здається, був справжнім, витвором звичайної селянської печі.

Дивні спомини почали народжуватись у моїй голові, щось незборимо-дитяче виридало в уяві, але Іван Смеречнюк, явно занепокоївшись, брутально усе перервав:

— Що ти хіба хліб їж?! Дивись, скільки тут усього смачненького!

Мабуть, мій погляд не віщував нічого доброго, бо холодний блиск у його очах

миттєво щез, і самі очі замість сталевого несприйняття стали випромінювати небесну блакить і дитячу безпосередність:

— Розумію, розумію... Вам декілька років не давали у закладі хліба.

11

Мабуть, мені не треба було так одразу вживати багато алкоголю, але я не міг відмовити художникові. Бородань, налаштувавшись долати мій спротив і не отримавши його, перейшов, здається, усі межі допустимої гостинності. Замість того щоб ми запивали горілку соком чи мінеральною водою, він наливав вина до бокалів, які невідомо звідки з'явилися на столі.

Настрій мій поліпшувався, і я вже не помічав, що ковбаса і риба, і взагалі все, що було на столі, є штучними. Мій організм уже не потребував ні аромату, ні смаку. Лише певна кількість рідини та їжі мали заповнити його по самі вінця, а все решта віддавалося на поталу Божу.

Голова моя обважніла. Світ навколо ставав немилосердно добрим, але навіть для терпіння у ньому наступала межа.

Я запам'ятав лише, що Іван Смеречнюк підтримував мене, коли я лягав на ліжку...

12

Снився мені духм'яний запах хліба, щойно вийнятий бабусею з печі, — власне, запах, а не сам хліб. Я не бачив цієї життєдайної сили, яка споконвіку була суттю нашого народу, бо, як казала одна мудра людина, — ми є те, що їмо.

Маленький хлопчик спав, і йому снився хліб, якого він не бачив, але запах якого чув. Хотілося мерщій розплющити очі й скуштувати цієї свіжини, але хлопчик знав, що бабуса цього не дозволить, аби в нього животик не спішився, як вона казала.

Натомість інший запах уже перебивав дух. Хлопчик знав, що це бабуса поставила біля нього велику кварту з коров'ячим молоком. Хлопчик, не розплющуючи очей, п'є натуральний продукт, на інтуїтивному рівні усвідомлюючи свій нерозривний зв'язок з Природою, але не розуміючи цього.

Сон знову долає його, і хлопчик прокидається лише тоді, коли нестерпно хочеться пісяти. Він ще вовтузиться на ліжку, намагаючись обдурити організм, але це йому вдається ненадовго.

Всерозуміюча бабуса каже, що хлопчик, мабуть, хоче бути моряком, і її пофілософськи завуальована сутність сказаного стає йому зрозумілою. Хлопчик, немовби перейшовши якийсь важливий рубіж у своєму житті, героїчно зіскакує з ліжка, біжить в одних трусиках до сіней, де турботлива бабуса вже давно приготувала для нього відро, — і дзюбонить, виливаючи коров'яче молоко, аж парує.

Можна ще декілька хвилин поніжитись у ліжку, хоча сон, звісно, вже не прийде, зрозуміти, що дідуся й мами у хаті нема, згадати зі сльозами на очах тата, який залишився у далекому місті, бо у нього робота, робота, робота...

Бабуса не рухає свого улюбленого хлопчика, пореється на кухні, і він бачить, як вона гордою лебідкою пропливає у своїй фортеці, де все начиння підвладне господині.

Заглянувши в кімнату, бабуса пересвідчується, що хлопчик зголоднів. Як вона це

розуміє, він не знає і упродовж свого життя, коли й бабусі вже нема, пояснити не може. Немов за помахом чарівної палички, на столі з'являється усіляка смакота, але хлопчик знає, що слід пройти через одну ексекуюцію. Він намилює обличчя і шию, бабуся зливає теплою водою, нагадуючи, що й вушка хочуть бути чистими.

Хлопчик переймається її настроєм, щира усмішка не сходить з його вуст. Знадвору приходять мама і дідусь, десть за вікном гавкає Белка – білюсінка, як коров'яче молоко, собака, припнута до буди, біля якої стоїть іржава німецька каска ще з часів війни, куди господарі дають своєму охоронцю щось смачненьке, — і весела сімейка сідає до столу. В центрі уваги, звичайно, хлопчик, і він відчуває це, розуміє, що всі його люблять, і його розпирає від цього, і він би мав устократ віддячити їм за їхню любов, але у нього нічого не виходить...

13

Я прокинувся з відчуттям загубленої любові. За вікном немилосердно заливався пес. Панувала глупа ніч. Мого художника поруч не було, і я розумів, що його і не мало би бути. Ніби це не він малював картини, а хтось невідомий зварганив це усе, всю цю ситуацію зі мною й невидимою рукою моделював художника, його майстерню, картини в ній – і мене в цьому інтер'єрі.

Викристалізувалася думка: як Іван Смеречнюк міг мене упізнати, якщо в мене змінилось обличчя? Це штрих-пунктиром засіло у мені, коли ми зустрілись, і його обличчя видалося мені знайомим. А, може, він теж побував у тому осоружному закладі, хоча не встиг зізнатись мені у цьому, й вийшов звідти зі зміненим обличчям? Ця думка була надто сміливою, аби я ось так, з першого разу, надав їй серйозного значення.

Почуття тривоги охопило мене. Я розумів, що викликане воно було не моїм новим місцем перебування. Мені би просто було незручно, я би почував себе чимось винним перед господарями. А тут було зовсім інше відчуття. Інтуїтивно ще вчора я зрозумів, що цей прихисток ненадовго, що й звідси мені швидко доведеться йти. І не просто йти, а втікати, рятуючи життя.

Вдруге це могло видатися на фарс, коли тебе заманюють у клітку, а потім через щілину дають можливість вирватися з неї. Але мені було не до жартів, бо я відчував, як тривога наростає унизу живота і отрує весь організм. Просто лежати й чекати, коли тебе упіймають, я не міг.

Мерзенний чоловічок усередині мене теж, здавалося, зіщулювся від страху, і мені навіть здалося, що він тихесенько вив, як покинутий господарем пес.

14

Я вже був не той, що декілька днів тому, і відчував, що відроджуюсь, а моє людське начало бере гору над рабським, котре, очевидно, панувало в тому закладі, де я знаходився. Хотілося зустріти небезпеку у всеозброєнні, обличчям до ворогів, а не втікати світ за очі. Проте я розумів, що мій паперовий героїзм якщо й не коштуватиме мені життя, то повернутися в ненависний заклад я точно можу. А цього мені хотілося тепер якнайменше.

Я чув не тільки гавкіт собаки, а й голоси людей на подвір'ї. Сумнівів бути не могло:

вони прийшли по мою душу. Ніби у фантазмагоричному сні я почув скрип дверцят шафи, якої, бачить Бог, раніше тут не було, але хтось невидимий за ніч притарабанив її в майстерню. Я вже знав, що там, за шафою, мій порятунок.

Коли я відхилив дверцята, розсунув одяг і натиснув на задню стінку, то побачив хід у невідоме і щось на зразок довгого коридора, освітленого тьмяним світлом. Я не пам'ятаю, чи усміхнувся сам до себе, настільки все було просто і геніально, але коли зсередини засунув дверцята шафи, почув, що до кімнати увірвалися люди з голосами моїх колишніх переслідувачів у будинку водія сміттєвозки.

Я рвонув у невідоме, втікаючи від них, і не мав часу задумуватися, скільки мені ще отак бігати. Я швидше відчув, ніж побачив, що тьмяне світло у коридорі поволі згасає у мене за спиною, рятуючи від переслідувачів.

15

Бігти мені було легко, ніби на змаганні, коли просто відчуваєш себе вільним, а не борешся за медаль з суперниками. Коридор міг бути тунелем, який повинен був вивести мене невідомо куди.

Я не сумнівався у тому, що саме так і має бути. А ще я знав, що мої переслідувачі ні за що мене не наздоженуть. Не наздоженуть, бо їм і не треба цього робити. Я розумів, що проти мене затіяли брудну гру. Ця моя втеча із закладу, дивовижний порятунок в особі водія сміттєвозки, постійне переслідування, аби я не розслаблявся ні на мить, і, власне, порятунок в останню секунду – все це було задумано якимось невідомим мені режисером, якого я не знав і який з незрозумілих мені причин влаштував цей зловіщий експеримент наді мною.

Як би там не було, але я біг, не замислюючись над подальшими наслідками, бо зараз мені хотілося лише одного – жити.

І раптом я згадав Софію. Це було так несподівано, що я зупинився. Думка, що переслідувачі можуть мене наздогнати, навіть не приходила мені в голову.

Я ніби наяву побачив Софію, відчув запах її тіла, а синьо-сталеві очі дівчини ніби пронизали мене наскрізь.

Шок тривав недовго, і я повертався до тями. Мої переслідувачі й не думали наздоганяти мене, ніби хтось невидимий дав їм команду не заважати мені думати про кохану дівчину.

Я поволі пішов. Згодом тунель закінчився. По сходах я виходив із якогось підвалу. Сонячний день бризнув мені в очі. Від несподіванки я заплющив їх, а коли розкрив, то побачив, що знаходжусь у центрі міста, біля самої ратуші. Годинник на ній почав бамкати, але я не встиг порахувати кількість ударів.

16

Місто видалося мені знайомим і водночас невідомим. Я думав про те, що вже бачив ці будинки й магазини, але щось невловиме змінювало їх до невпізнання. Я відніс це до того, що декілька років знаходився в осоружному закладі. Звичайно, час на місці не стоїть, природно руйнуючи все навколо, а щось руйнують люди.

Люди! Я відчув шалений дискомфорт, дивлячись, як вони снують туди-сюди. Ніби

роботи поселились у моєму місті – а що це моє місто, я вже не сумнівався. Їхні механічні рухи нагадували мені ляльок з мого далекого дитинства – неоковирних, на пружинах. Їх можна було так легко зламати, вивертаючи нутроші, що потім жоден майстер не годен був відремонтувати. Здається, й цих людей зламали, вивернули все, що було всередині, залишивши порожнечу й тіло для годиться.

Доволі швидко я зрозумів, що ніхто нікому не дивиться у вічі, ніби це було заборонено й каралося за законами військового часу. Це не був цнотливий погляд дівчини, яка не сміє підняти очей на чоловіка й червоніє лише від однієї думки, що він на неї дивиться. Це був погляд загнаних у безвихідь людей, яких скував страх.

Я все ще не виходив із схованки й уважно спостерігав за тим, що діється на майдані перед ратушею. Не було чути сміху й розмов, усі були зосереджені й тупо дивилися перед собою.

Згодом око вловило невеличкі камери спостереження на будинках – ще й ще, дуже багато. Здавалося, кожний квадратний сантиметр був під пильним прицілом невидимих людей, які стежили за майданом. Так очь чим викликаний цей людський страх! Мешканці міста бояться, що в їхніх очах прочитають зухвалість, виклик чи просто не так розтлумачать їхні погляди. Мабуть, у них були вагомні підстави, аби боятися.

Мої думки не були викристалізовані у слова, але я добре пам'ятаю, що думав саме так і саме про це.

17

Я довго не роздумував і повернув туди, звідки щойно вийшов. Я не зміг пояснити собі ні тоді, ні згодом, чому так вчинив. Адже логічно було припустити, що я потраплю до рук переслідувачів, які гналися за мною ще з будинку художника. Але, мабуть, вони видалися мені не такими небезпечними, як ті невидимі спостерігачі, які своїми поглядами обмацували кожний квадратний сантиметр майдану біля ратуші.

Звісно, на мене чекала несподіванка. Не встиг я ступити й декілька кроків, втікаючи від смертельної мовчанки майдану, як мало не вдарився лобом об бетонну стіну. Заприсягаюся Богом, що ще декілька хвилин тому на майдан із тунелю був лише один шлях, без жодних розгалужень. Я вже звик до таких несподіванок у своєму житті, але видавалося нереальним, що хтось невідомий за декілька хвилин звів за моєю спиною бетонну стіну.

Я іронічно посміхнувся сам до себе, розуміючи, що потрапив у пастку. Хтось невидимий робить наді мною незрозумілий експеримент, штовхаючи до чогось невідомого. Гадати у цій ситуації, що хочуть зі мною зробити, не було сенсу.

Я пішов на декілька десятків метрів управо від того місця, де, на мою думку, закінчувався тунель, намагаючи стіну, повернувся назад, пішов наліво. Стіна, мабуть, була китайською – у значенні довжини, обійти її за людське життя не було жодної можливості. Залишалося змиритися з долею й виходити на майдан перед ратушею, наштотхуючись на непередбачувані складнощі, які могли мені дорого коштувати.

18

Раптом на майдані почувся якийсь шум. Крики стали все більше долимати до мене,

сковуючи тіло страхом.

Не встиг я отямитись і зрозуміти, що відбувається, як до мого сховку скочив невиразний чоловічок у мишачому фірменому одязі і загорланив до мене:

— А ти чого тут сховався, маципуро?! Ану виходь на майдан, коли всіх збирають!

Я, мабуть, був занадто оптимістичним, коли гадав, що страх остаточно вивітрився з мого тіла і душі, як тільки я покинув осоружний заклад. Після криків мишачого чоловічка страх скував мене по руках і ногах, що я не годен був ступити й кроку.

Не розуміючи, в чому справа і чому я не виконую його наказу, мерзенний чоловічок, підстрибнувши на своїх мишачих ніжках, захопив мене за комір і підштовхнув до виходу. Він бив і штовхав мене у спину, але болю я не відчував, хоча й слухняно йшов, здавалося, до місця своєї страти.

Незабаром майдан ущент був заповнений людьми. Не можна було зробити зайвого кроку ні вперед, ні назад, ні вправо, ні вліво. На підсвідомому рівні й чисто інтуїтивно я затамив, що не можна роззиратися навкруги і втупився поглядом у спину чоловіка, що стояв переді мною. Я чув важкі дихання людей, які були поруч, дозволив собі, не повертаючи голови, покрутити очима, але людських облич не побачив, а лише тіла роботів.

Шум на майдані ущух, і я почув чийсь верескливий голос:

— Зараз перед вами виступить наш комісар Богдан Соловкевич. Слухати уважно і негайно виконувати те, що він скаже.

Коли я почув перші слова цього невідомого комісара, то на інтуїтивному рівні зрозумів, що це саме той Богдан, якого кохає Софія і який переслідує мене. Не було в мене жодного сумніву, що це саме так.

Мені кортіло визирнути з-за спини і глянути на мого ексекютора, але я розумів, що цього робити не можна. Принаймні зараз треба бути таким, як усі, аби твою незвичність не зафіксувала камера спостереження.

Я не розбирав слів, які, підсилені мікрофоном, разносилися майданом, але суть полягала у тому, що з в'язниці утік небезпечний злочинець, якого повинен упіймати кожний чесний громадянин нашої держави.

— За недонесення про те, що бачив цього злочинця, — смерть! — Голос у Богдана був твердий, як криця. — За переховування небезпечного злочинця — смерть господарю та всім членам його родини!

Його слова тупо, мов молотом, били по голові й не спонукали до особливих роздумів про те, що діється навколо.

19

Коханий Софії ще довго монотонно й грізно говорив, і в кожному реченні було оте моторошне слово — смерть. Смерть, смерть, смерть чигала на кожному кроці, підстерігала законослухняного громадянина. Складалося враження, що з її грізних лабетів нікому не вирватись, і питання полягає лише в тому, наскільки довго людина зможе уникнути смерті. Те, що кожний рано чи пізно буде покараний, — причому альтернативи нема: тільки смерть! — було зрозуміло кожному. В буденному житті думки

про смерть теж доволі часто приходять до пересічного громадянина. Але в моєму місті, як я здогадувався, це стало невід'ємним атрибутом життя – і смерть засіла голкою в голові кожного міщанина.

І раптом я зрозумів, що оцей небезпечний злочинець – це я. Здавалося, що оця трагіфарскомедія влаштована заради мене одного, смертного, і всі дивляться на мене й чекають, коли я зізнаюся у скоєному мною злочині й на колінах випрошу для себе єдиного, що можливе в цій ситуації, — смерті.

Звісно, на мене ніхто не дивився, і кожному було байдуже, що я стою поруч з ним. Всі, хто був на майдані, стояли сумирно, приголомшені думкою про смерть, яка може настати наступної миті. Здається, сама смерть була би меншим болем, ніж думка про неї.

Раптом усі люди підвели голови й на великому екрані, що засвітився за спиною у Богдана, побачили фотографію небезпечного злочинця. Я на мить запізнився і не з усіма разом глянув на екран, з жахом думаючи, що камери стеження вихопили оцю мою запізнілу реакцію, і вже невідомі нишпорки пильно вдивляються у мене, метикуючи, чому це я виділився з цієї маси зігнаних на майдан людей.

Коли ж я глянув на екран, сумнівів бути не могло: мій величезний портрет красувався на весь майдан перед ратушею. Я ледве стримався, аби не зробити фатального й непоправного кроку: рвонутися з сили з цього майдану, сховатися десь, аби мене ніхто не знайшов. Звичайно, це була наївна думка, і я би не ступив і кроку, як був би роздертий на шматки вірнопідданими і законслухняними городянами.

Я стояв ні живий ні мертвий, чекаючи своєї останньої хвилини. Але ніхто не дивився на мене, не показував пальцем, не намагався вбити, ніби це був не я. І це справді був не я. Аж тепер мені стало зрозуміло, що на великому екрані була моя фотографія – але ще з того часу, коли я не був в осоружному закладі. Я згадав себе. Це був я, тодішній. А тепер у мене було інше обличчя – і ніхто на мене не звертав уваги. Я не знав, що мені робити: радіти чи плакати?

20

Нарешті езекуція на майдані закінчилась, і той же верескливий голос, що розпочинав дійство, скомандував:

— Розійтися! Всім до роботи! Хто знайде злочинця, отримає винагороду!

Мабуть, це була одна світла новина того дня для всіх мешканців міста.

Люди, мов роботи, почали розходитися з майдану, і я пішов за ними, навмання вступившись у спину одного з городян. Я не смів піднести голови, озирнутися навкруги, боячись, аби мене не вихопило недремне око камери спостереження.

Чолов'яга, здавалося, йшов неквапливо, але впевнено розсікав натовп, ніби це він був справжнім господарем майдану і всього міста. Думка, що моєю свідомістю маніпулювали і я недаремно обрав собі у поводитирі оцього чоловіка, загніздилась у моїй голові, але я не годен був змінити рішення, аби втупитись поглядом у спину комусь іншому й мандрувати за ним.

Майдан закінчився, і чоловіка звернув у провулок. Не так уже й багато людей

ішло попереду нього і поруч, але в мене не було вибору. Мов невидимий магніт був причеплений у нього на спині, і він притягував мене усе більше й більше.

Я мимохіть глянув на таблички, що були на перехресті майдану і вулички. Майдан був майданом Свободи, а вулиця – вулицею Героїв. Таке можна було побачити лише в дурному сні.

І раптом мій погляд уперся у камеру спостереження. Щось клацнуло в ній, блимнуло червоне світло, ніби невидимий спостерігач сфотографував мене. Мій героїзм і прагнення до волі були остаточно прибиті страхом, і я на собі переконався, що значить, коли душа втікає у п'ятки.

21

Ми йшли так доволі довго, аж поки не залишились я і той чоловіча. Люди ніби розсмоктались у повітрі, наче їх і не було взагалі.

Чолов'яга зупинився, обернувся й подивився на мене. Я не мав іншого виходу й теж зупинився, аби глянути йому у вічі. Мені здалося, що вже десь я його бачив, але це було так давно – і, мабуть, в іншому житті.

— А я вас упізнав, пане редакторе, — скрипучим, незмашеним голосом проторохтів чоловіча. – Я криво усміхнувся, бо зрозумів, що він бреше. Як він міг мене упізнати, коли я дивився у дзеркало сам на себе і бачив зовсім інше обличчя? – А ви сміливий чоловік. Втекти з закладу і на очах у всіх з'явитись на майдані...

Його слова зависли у повітрі, ніби він прочитав щось потаємне на моєму обличчі. Очевидно, я не ховався і дав волю своїм відчуттям.

— Ви будете переховуватись у мене, — чоловіча перейшов на рішучий тон. – Нам у підпіллі потрібні такі люди, як ви.

Я мимоволі нервово сіпнувся, і незнайомиць по-своєму розтлумачив це.

— Не переживайте, тут камер спостереження ці пси ще не наставили.

Запала гнітюча тиша. Я не міг вимовити жодного слова. Я переконував себе, що страху вже нема, але тіло не хотіло цього усвідомлювати. Саме моя мовчанка була захисною реакцією організму.

— Завтра вас відвідає Софія, — байдуже сказав чоловіча, повернувся і пішов, а я, мов вірний пес, побіг за ним.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ВЕЛИКА СЕРПНЕВА КОМУНІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ

1

Коли він назвав ім'я Софії, я готовий був іти за ним куди завгодно.

Ми підійшли до звичайнісінького п'ятиповерхового будинку, яких так багато було у старій частині мого міста. Вони нагадували добрі часи, коли люди жили, мов одна сім'я, все про всіх знали. Натомість у нових кварталах міста, нашпигованих сучасними будівлями, оцієї єдності між людьми вже не було, кожен був чужий один одному.

Услід за незнайомцем я зайшов у під'їзд, але ми не піднялись догори, у квартиру, а спустились у підвал. Чолов'яга мовчки відчинив двері однієї з комірчин і пропустив мене уперед. Я не наважувався зайти у темінь. Радше відчув, ніж побачив його ехидну

усмішку. Він обминув мене, зайшов усередину, підняв догори руки і трохи повернув лампочку в патроні, що свисав на шнурку зі стелі.

Тьмяне світло виокремило стіл, двійко стільців, щось схоже на шафу. В кутку були збиті на цементній долівці дошки, застелені якимось шматтям, — і я зрозумів, що це ліжко.

— Ось тут я й живу, — весело сказав незнайомиць. Він справді сказав це весело, бо вже звик до свого житла, а моя спантеличеність, нічого, крім сміху, й не могла викликати. Я відчував, що цей його оптимізм не є підробленим, бо людина справді сподівалася на щось краще і знала, що світле майбутнє може настати навіть завтра.

— Ви тут живете? — Це все, на що я спромігся.

— Після Великої Серпневої комуністичної революції наші квартири дістались активістам. — Чолов'яга був уже змученим і серйозним, усмішка ніби сама по собі стерлася з його обличчя. — А нас, котрі без ентузіазму сприйняли ті події, повиганяли у підвали, зробили тут реконструкцію, аби кожного заселити у малюсіньку комірчину. Добре, що хоч на вулицю не вигнали. Кожному, хто здасть ворога, обіцяють квартиру.

Останнє речення, здається, було нелогічним, і я не зважив на ці його слова, але чолові'яга знову світився оптимізмом.

Наступила довга пауза. Ми не знали що сказати один одному.

— Але я не жалкую, що опинився тут, — першим виборсався з ситуації мій супротивник. Він уже широко усміхався. — Звичайно, у квартирах жити комфортніше, а тут навіть удень треба вмикати лампочку. Часто доводиться її вимикати і сидіти напотемки, бо при моїй зарплаті я можу дозволити собі купити лише одну лампочку на місяць. Проте я не завижую тим, хто нагорі. У кожній кімнаті в них встановлені камери спостереження. Не довіряє революція своїм активістам. А ми тут, у підвалах, — вільні люди!

Він ще щось торохтів і був зовсім не тією людиною, якою я його бачив на вулиці. Мені хотілося розпитати його і про загадкову для мене Велику Серпневу комуністичну революцію, і про багато інших речей, але мимоволі в мене вирвалося:

— Коли я побачу Софію?

2

Я відчув, що моє запитання для нього було неприємним. Щирість, яку він, як з'ясувалося, випромінював штучно, випарувалася, мов роса на сонці. Здавалося, мій новий знайомий потьмянів, змалів в одну мить.

— Я ж сказав, що завтра її побачите. Вона прийде сюди. До речі, післязавтра у нас двадцять п'ята річниця Великої Серпневої комуністичної революції. Ювілей...

Оте "ювілей" він промовив іронічно, але я, здається, вже не звертав уваги на його гру слів. Моїми помислами цілком і повністю заволоділа Софія. Я побачу її завтра!

Що мене тягнуло до цієї дівчини? Збудження старого і хворого чоловіка — принаймні, я себе таким вважав? Мабуть, не тільки це, бо той невдалий сексуальний досвід із Софією під час блискавиці ніби вказував на зворотнє. Кохання? Теж, мабуть, ні. Так, мені здавалося, що я постійно думаю про Софію, але того запалу, авантюризму,

як у юнацькі роки, звісно, вже не було. А, може, те, що я колись називав коханням, насправді ним не було, і лише тепер я починав розуміти, що таке справжнє кохання? Не знаю, не знаю...

Я, здається, не звертав жодної уваги на господаря, який знову входив у свою попередню роль широї людини. Він без перепочинку тарахкотів, так що вставити бодай слово було неможливо. Але навіть якби мене запитали, про що він говорив, я би, мабуть, не зміг відповісти.

Мене чимось пригощали, але що я їв, теж зараз не можу пригадати. Вірніше, пригадувати нічого, бо я й не знав, що споживав. Робилося це механічно, я наслідував господаря. Їсти зовсім не хотілося, і, здавалося, я би ще довго міг обходитися без цього. Господар поклав мене спати на так званому ліжку, збитому з дощок, а я, така невдячна свиня, навіть не поцікавився, де він прилаштувався. У підвалі-кімнатці було темно, і я тепер думаю, що, мабуть, він усю ніч просидів у кріслі, пильнуючи мене.

Сказати, що я спав, не можна. Надто бурхливим був для мене цей день, аби я міг заснути. Звісно, мої думки були про Софію. І це все було приємне, таке, що розслаблювало. Правда, одна чорна думка пронизала моє тіло: невже Софія з ними, і цей бал-маскарад зі мною придуманий, власне, нею для якоїсь незрозумілої мені мети? Я гнав цю думку геть, не маючи права запідозрити Софію у чомусь лихому.

А ще мені видавалося, що насправді й тут є камера спостереження, уміло замаскована, і кожний мій подих і погляд фіксується недремним оком мого незнайомого ворога.

3

Мабуть, я таки заснув, бо коли прокинувся, побачив тьмяне світло лампи. Мого господаря, звісно, не було.

Я метнувся до дверей, але вони були зачинені. Виламати їх і вийти на волю не було жодної можливості.

Я картав себе за свою довірливість і думав, що чолові'яга вже пішов мене здавати. Адже він так недвозначно сказав, що, здавши ворога народу, можна повернутися з підвалу до квартири. Мабуть, це й було його заповітною мрією, а я, мов маленький хлопчик, піддався на цю провокацію.

Так мені й треба! Я прасував кроками підвал-кімнатку, лише відхилив голову, аби не вдаритись об звисаючу лампу. Так мені й треба! Мені вже не було шкода самого себе за власну необачність. Здавалось, я вже морально був готовий повернутись в осоружний заклад і мстиво сам себе налаштовував, що так мені й треба, якщо я не вмію жити на волі.

Але одна думка змусила мене зупинитися й сісти на крісло. Звідки цей чолові'яга знає про Софію й про наші особливі стосунки з нею? Ні, це не може бути провокацією. Навіщо так здалеку мене заманювати, якщо можна було ворога народу схопити ще на площі перед ратушею?

Я трохи заспокоївся і уздрів на столі записку: "Я буду пізно. Будьте як вдома. Їжте і пийте все що побачите на столі. На жаль, обставини складаються так, що Софія,

можливо, сьогодні не зможе прийти. Проте, якщо їй це вдасться, вона обов'язково буде".

Ну, ось... Тільки я почав думати про нього добре, як він сам змусив мене змінити своє ставлення до нього. Як він, не маючи зв'язку з Софією у підвалі-кімнатці, міг знати, що вона сьогодні може не прийти до мене? Чи все-таки зв'язок є? Навіщо дурять мене, старого, спекулюючи на моєму коханні до Софії?

4

Стіл був застелений газетами, і я від нічого робити став читати.

"Лише Велика Серпнева комуністична революція розкрила потенціал наших людей, — писалося в одній статті під заголовком "Здобутки Великої революції". — Нині вони згадують незалежність України як дурний сон. Комуністична ідея зробила їх щасливими".

Що за маячня? Не встиг я обдумати прочитане, як почув кроки по той бік дверей. Здавалося, що йшов старий дідуган, важко переставляючи ноги. Невже до мене? Ні. Почувся скрип дверей у сусідній кімнатці. Я вслухався, аж дзвеніло у вухах, але більше звуків не було чути, ніби старий за стіною затаївся, прислухаючись до того, що роблю я.

Байдужість заволоділа мною, і я продовжив читання веселенької статті, не замислюючись над змістом: "Великі перетворення, здійснені у нашій країні за 25 років після революції, свідчать про геній нашого народу, його непереборне прагнення до свободи. Вільний розвиток особистості забезпечений економічною і соціальною політикою партії. Не турбота про кусник хліба, як було у чорні роки незалежності, а повноцінне існування творчих людей — ось головний здобуток Великої Серпневої комуністичної революції".

Я перевів погляд на іншу газету, але й там статті були присвячені цій загадковій революції, якої я не пам'ятав і не знав.

Мимохіть мій погляд вихопив чорну рамку під статтею: Володимир Больбаков, другий секретар ЦК Компартії України. Больбакова вже нема? Я нахилився над столом і уважно став читати невеличку замітку, виділену напівжирним шрифтом: "Це була остання стаття нашого бойового товариша. Сьогодні він загинув смертю хоробрих, намагаючись упіймати небезпечного злочинця. Ворогам нашої держави не уникнути народного правосуддя".

Вихором у голові пронеслися думки: небезпечний злочинець — це я, а Вольвакова стукнула свої ж, адже це він спричинився до моєї втечі.

Я поступав, звісно, не по-християнськи, але усмішка засяяла на моєму обличчі.

5

Раптом двері до мого підвалу різко відчинились. Я нічого не бачив, бо був засліплений променем потужного ліхтаря.

Коли я отямився, біля мене стояло декілька шафоподібних охоронців з квадратними черепами — і всі, здається, мали одне і те ж обличчя, мов брати-близнюки.

За якусь мить у дверях з'явилась Софія, моя Софія. Вона була чарівною, і я мимоволі замилювався нею. Я готовий був вибачити моїм ворогам кількарічне ув'язнення в осоружному закладі, мої поневіряння після втечі, лиш би бачити дорогу мені людину.

Однак я відразу відчув зміну настрою у поведінці Софії. Вона була холодною, як лід, недоступною і пронизувала мене колючим поглядом. Чи моя це Софія? Чи це її бездушний клон?

— Пане редакторе, ми вам вдячні за пророблену роботу. Ви один з найкращих наших агентів, — чужим голосом, мов робот, говорила Софія. — З нагоди двадцятип'ятиліття Великої Серпневої комуністичної революції вас удостоєно категорії "дельта" в рангу агентів. Вітаю і бажаю подальших успіхів.

Поки я приходив до тями і переварював, що означає та клята "дельта", Софія підійшла до мене і міцно потиснула руку. Я швидше відчув, ніж зрозумів, що вона залишила у моїй долоні записку, і я після рукостискання поспішив затиснути в кулаці клаптик паперу.

Лише якусь мить на мене дивилася та Софія, яку я знав і запам'ятав, здається, на все життя. Але та мить була занадто короткою, аби я міг насолодитися. Знову на мене дивились очі льодяної королеви, які несли не кохання, а смерть.

Софія вже йшла до виходу, за нею – шафоподібні охоронці без ознак інтелекту, запрограмовані на знищення будь-якого супротивника, а я стояв знесилений від напруги.

6

Коли їхні кроки стихли і на мене звалився гуркіт тиші, який не вщухав у вухах, я розгорнув зіжмакану записку й прочитав: "Коханий, я завтра постараюсь звільнити тебе від усіх поневірянь. Твій господар – провокатор, стережись його. Цілую. Твоя...".

Звісно, вона не могла написати "Твоя Софія", аби не видати себе з головою, якби записка потрапила до чужих рук. Я ладен був розцілувати цю записку, якої торкалися руки моєї коханої, але розумів, що цей речовий доказ треба знищити, аби не підставити Софію.

У найближчі хвилин п'ятнадцять це стало моїм улюбленим заняттям. Спочатку я, декілька разів перечитавши записку й насолоджуючись кожним словом, роздер її на дрібні клапти, так що годі було склеїти усе до купи. Але цього мені вдалося замало. Я записав кусники паперу собі до рота, ретельно їх пережовував і запивав водою з чайника. Це було неприємно і ще не знати як могло позначитися на моєму шлунку, але я розумів, що іншого виходу нема, що хоч таким чином я можу убезпечити Софію від великих неприємностей. Вона мені про це не сказала і не написала, бо, мабуть, розуміла, що я й сам здогадаюсь зробити саме так. Втім, заради коханої я готовий був з'їсти не те що папір, а й, здавалося, залізо зубами гризти, аби лиш ніщо не загрожувало її здоров'ю і самому життю.

Коли з неприємною процедурою було покінчено і я готовий був насолодитися думками про Софію, двері знову різко відчинилися й на порозі постав господар цієї

квартирки-підвалу.

7

Люб'язність, яку він випромінював напередодні, з його обличчя ніби вітром здуло. Здавалося, що він боїться мене, і саме оце почуття страху ним керує, не дає розслабитися, бути самим собою.

Значно пізніше, коли я подумки пробігав своє життя і згадав цього чоловіка, зрозумів, чому трапилася така велика переміна у його поведінці стосовно мене. Адже цей заляканий владою чоловічок, у якого, здавалося, вже не залишилося нічого людського, мріяв вибратися з цього осоружного підвалу за будь-яку ціну й поселитися у квартирі, нехай камери відеоспостереження вдень і вночі будуть спостерігати за ним навіть у туалеті, але сама думка про те, що він наблизився до сильних світу цього, мала зігрівати його всі дні мерзенного життя. І перепусткою для здійснення цієї мрії мав стати я. Його не хвилювало, чи мене знову запроторять до осоружного закладу, чи розстріляють на місці без суда і слідства, — головне, щоб він почував себе комфортно. А тут таке розчарування: натрапив на поважну фігуру!

Дивно, але я саме один раз упродовж свого подальшого життя згадав про нього і вибудував у голові лінію його поведінки. У мене була змога взнати, як потім склалося його життя, і чи правий я був у своїх підозрах, однак я навіть пальцем не поворухнув, аби зробити це. Моє лінивство душі стосовно цього чоловічка було незбагненним, але я нічого не хотів змінювати.

Чоловічок, скося подивившись на мене, буркнув:

— Софія наказала завтра привести вас до неї. Ви будете брати участь у параді переможців з нагоди двадцять п'ятої річниці Великої Серпневої комуністичної революції.

Більше того дня він не сказав мені жодного слова, а я й не горів бажанням розмовляти з ним, заглиблений у свої думки про Софію. Мене влаштовувала роль мало не суперагента, та ще й наближеної до Софії людини, а що коїлось у душі цього чортополоха – мене не цікавило.

8

На правах господаря я ліг на так зване ліжко. Близькість до Софії, за якою я почував себе ніби за кам'яним муром, зіграла свою роль: мене зовсім не цікавило, що робить цей чоловічок і чи має він можливість полежати так само, як і я. Я розумів, що поступаю зле, що не можна бавитися в пана і підданого, що людські стосунки повинні бути за будь-яких обставин. Навіть якщо я інтуїтивно відчував, що цей чоловік поганий, все ж не мав права так діяти. Не мав, але поступав саме так.

Мої думки були про Софію, про те, якою мала бути моя роль у завтрашньому параді переможців з нагоди двадцять п'ятої річниці Великої Серпневої комуністичної революції. Вигадають же таке – переможців. Перемога над ким?

Я задрімав. Це був миттєвий сон, але я встиг побачити стільки, що вже не міг спокійно існувати на цьому світі.

Я побачив свою дружину, сина і доньку. Я знав, що це саме мої дружина, син і

донька. Це не був знак з тамтого світу, коли померлі турбують наші душі. Це до мене поверталася пам'ять про моє минуле життя. В осоружному закладі з мене намагалися вибити залишки цієї пам'яті, стерти в ній те, що не влаштовувало моїх наглядачів. Однак тепер, на волі, нехай і уві сні, я бачив те, що вже було зі мною, я бачив рідні мені обличчя.

Коли я прокинувся, то не пам'ятав, що саме відбувалося уві сні: чи я розмовляв, чи щось робив. Але тепер наяву я бачив перед собою обличчя дружини, сина і доньки і розумів, що це моя сім'я, яку я безмежно люблю.

Ліпше б я не прокидався! Знати, що в тебе є сім'я, яку ти любиш, і є Софія, яку ти кохаєш понад усе на світі, — чи можна ще більшу муку вигадати для людини?! На душі стало так тоскно, що справді не хотілося жити, а смерть не поспішала забрати мене в свої обійми.

9

Я лежав з розплющеними очима. З моєю пам'яттю коїлися дивні речі: спогади виринали не від початку до кінця, а у зворотньому напрямку, ніби хтось невидимий усередині мене перемотував плівку моїх надій і сподівань.

Спочатку мені було незручно бачити все ніби у кіно, тільки з точністю до навпаки, однак за доволі короткий термін часу я призвичаївся до цього. Це було як з якимось художнім фільмом, який вже бачив декілька разів, а тепер тобі його прокручують у зворотньому напрямку. Ти про все вже знаєш, і тепер тобі навіть кумедно спостерігати, як воно було, – але з кінця і до початку.

Я вже все про себе знав, але це знання містилося на кінчику голки, в одному якомусь непримітному атомі мого тіла. По мірі необхідності інформація розширювалася, наростала, як снігова лавина, готова накрита тебе з головою, збігалася до тебе звідусіль, і ти бачив там подробиці, про існування яких навіть не здогадувався.

Дійсно, інформації було забагато, і я не міг виокремити чогось одного, що справді було важливим для мене саме зараз, у цю хвилину. Так уже бувало зі мною, коли приходила потреба увібрати в себе чимало книжкової мудрості за один раз, але не вистачало здорового глузду зробити вибір на одній якійсь книжці, адже було зрозуміло, що всього одночасно не зачерпнеш. Тоді брав один фоліант, щось навмання читав, потім іншу книженцію – і з нею проробляв те ж саме, а потреба саме в цей момент стати мудрішим поступово маліла і, нереалізована, в муках згорала у темних закутках мозку.

10

Думка про те, яку важливу інформацію я хотів би взнати, власне, зараз, виникла, здається, спонтанно, але вона пробилася крізь масив інформації з далекого закутку мозку лише їй відомою звивистою дорогою. Ця думка була ясною, як день: чому і як я потрапив до осоружного закладу? Вона містилася в мені, і я знав про це на клітинному рівні, тепер тільки треба було напружити пам'ять, аби наяву все побачити.

І я побачив. Повторюю, все було з кінця – коли за мною зачинилися двері осоружного закладу – і до початку, коли я сидів у себе в кабінеті за робочим столом. У

сконцентрованому вигляді це спостерігання за собою ніби зі сторони тривало якусь мить, хоча за часом розтяглося, можливо, й на декілька годин.

Отже, я бачу, як за мною зачиняються двері осоружного закладу. Бачу себе, знервованого і розгубленого, з виразом відчаю на обличчі: як, мовляв, це могло статися саме зі мною, а не з кимось іншим? Відтак бачу в зворотньому плині часу, як до осоружного закладу під'їжджає машина, що привезла мене сюди. А за мить після цього бачу те, що було перед цим: конвоїр грубо, але не дуже боляче б'є мене кулаком у ліву щоку й каже, щоби я не патякав багато.

Плівка у моїй голові прокручується ззаду наперед, ніби хтось поставив мене з ніг на голову, і я бачу, як ми їдемо з редакції до в'язниці, а я крізь загразоване віконце впізнаю-не впізнаю рідне місто.

А ось мене виводять із приміщення редакції, я намагаюсь пручатись, але мене грубо заштовхують у машину, аж я боляче вдаряюся лобом об задвірок. Потерти забите місце не маю жодної змоги, бо мої руки у кайданках заведені назад.

А ось я сиджу в кабінеті, підписую до друку готовий номер газети, і тут до мене заходять три типи, один з яких – низенький і товстий, з відвислою губою і браком інтелекту на обличчі – виймає з кишені папірець і зачитує, що іменем Великої Серпневої комуністичної революції мене заарештовано як злочинця першої категорії і рішенням справедливого суду, про який я і гадки не мав, скеровано на виправлення до закладу № 40.

І на всьому цьому тлі бачу обличчя й очі моїх співробітників. Радше здогадуюсь, ніж знаю, хто мене видав, написав кляузу до всемогутніх органів – мій заступник і відповідальний секретар, яких я взяв свого часу на роботу, бо їх ніхто не брав в інших редакціях, і лише вони ховають очі від мого колючого погляду.

11

Мабуть, я все-таки заснув, бо над ранок почув слова мого господаря-ворога: "До нього повертається пам'ять, він згадав свою сім'ю та тих, хто його здав нашим доблесним органам стражів порядку". Очевидно, увесь цей час він мав зв'язок з цими доблесними органами, тільки я так і не зміг з'ясувати, завдяки чому він спілкувався з ними. Можливо, це були камери відеоспостереження, від яких він тут, у підвалі, відхрещувався. А якщо тих камер і не було, то все ж зв'язок з моїми ворогами він мав.

Втім, тепер це не мало жодного значення. Мене викрито, і мої вороги знають, що до мене повертається пам'ять, а це, мабуть, є для них дуже небезпечним – навіть більшим злом, ніж моя втеча з осоружного закладу.

Мій господар-ворог увімкнув світло і голосно сказав:

— Годі прикидатися, що ви спите! Пора вставати! Снідаємо і йдемо на парад переможців з нагоди двадцять п'ятої річниці Великої Серпневої комуністичної революції.

Тепер у мене не було жодних сумнівів, що його слова чують за межами цього підвалу, в якомусь таємному кабінеті, — і саме цим його хазяям і були призначені ці слова, аби ніхто не сумнівався у його лояльності комуністичній владі, у тому, що він є

гвинтиком цілісного механізму Системи.

Я не думав прикидатися, буцімто сплю, й дивився на мого господаря-ворога широко розплющеними очима. Тепер він явився переді мною у третій своїй іпостасі. Якщо спочатку він вдавав з себе гостинного господаря, який рятує від смертельної небезпеки втікача з осоружного закладу, хоча й таємно сподівається одержати квартиру за мою здачу органам і вірнопідданство режиму, то потім я побачив нещасного міщанина, котрий змушений прислужувати мало не суперагентові й одночасно розпрощатися з мрією про квартиру. Нині у нього відкрилося не те що друге, а третє дихання. Він увесь світився і був господарем становища. Мрія одержати квартиру, а не тулитися в цьому підвальчику до кінця днів своїх ставала все більш реальною. Аякже! Це ж він першим повідомив доблесним органам про те, що до мене повертається пам'ять, а це, мабуть, становило небезпеку для самого існування режиму.

12

Мені хотілося зіскочити з ліжка і задушити цього мерзенного типа. Я знав, що це у мене вийде, хоча в попередньому житті не здійняв руки на жодну людину. Поки доблесні органи добіжать до підвалу, з усім буде покінчено. Чоловічок усередині мене, який довго не давав про себе чути, раптом заметушився і кричав-вимагав, аби я вчинив саме так. Якби не його активність, мій господар-ворог був би приречений. А так я вже давно поступав усупереч бажанням чоловічка усередині мене і розумів, що це єдиний спосіб зберегти собі життя.

Крім усього іншого, я міг поламати гру Софії й узагалі не потрапити на парад переможців, ніколи не дізнатися, що це таке і з чим його їдять. Ні, нехай ще трошки поживе, а за будь-якої нагоди я з ним поквитаюсь.

Мій господар-ворог, не здогадуючись про лихі наміри у моїй голові, тріумфував. Він показав мені на нові костюм, сорочку й мешти, які з нагоди двадцять п'ятої річниці Великої Серпневої комуністичної революції подарувала мені Софія, хоча, бачить Бог, учора, коли він прийшов до підвалу, я цих презентів не бачив.

Сніданок був теж царським. Я бачив це за набором наїдків і напоїв, які теж невідомо звідки з'явилися. Їсти зовсім не хотілось, але я розумів, що потрібен заряд енергії на цілий день, який віщував мені зміни у моєму житті.

Звичайно, мені треба було бути обережним, як ніколи, і не піддаватись умовлянням мого господаря-ворога з'їсти ще ось цей кусник смачненького, покуштувати он той салатик. Поки я второпав, що й до чого, рухи мої загальмувалися, з пам'яттю творилося казна-що, епізоди з десятків тисяч чужих життів проносились у моїй свідомості з космічною швидкістю.

Мене, мов барана, одягнули у все новісіньке й повели на заклання.

13

Я йшов на майдан до ратуші під недремним оком мого господаря-ворога, бачив навколо себе сотні й тисячі таких же, як і я, зазомбованих людей, кожний з яких, здавалося, мав невидимого поводиря. І все ж порівняно з ними я відчував свою інакшість. У той момент я не міг сформулювати оте своє відчуття, а потім зрозумів, що

на відміну від цих людей у мене була пам'ять, звичайна людська пам'ять з моїми особистими спогадами, з зафіксованими обличчями рідних. Ці ж люди не мали своєї пам'яті, вони жили чужими сновидіннями, замість рідних облич у їхніх спогадах виникали чужі. Ці істоти вже не належали самі собі, з ними можна було робити що завгодно, режим міг їх використати просто як гарматне м'ясо, і для них не було би більшого щастя, ніж умерти за цей режим.

У мене-таки справді була перевага над цими людьми, бо чим довше я знаходився на свіжому повітрі, тим швидше з мене вивітрювався отой дурман, так що до початку параду переможців я вже був майже тим, яким став тоді, коли до мене повернулась пам'ять. У голові ще літали шматки чужого, але мій мозок напружено працював, відфільтровуючи наносне, непотрібне мені. Тут би зі своїм упоратись, а не вмщати у себе проблеми людства. Мені вистачило ще здорового глузду не видати себе, і як пильно не вдивлявся мій господар-ворог, все ж він не зміг нічого прочитати на моєму обличчі. Я був такий непроникний, застібнутий на всі ґудзики, як і ці сотні й тисячі людей навколо мене.

14

Нарешті нас вишикували у рівні ряди, і я, щоб не видати себе і не крутити головою туди-сюди, краєм ока бачив, що площа заповнена вщент. На всіх були такі ж нові костюми, як у мене, що нагадували уніформу, хіба що дійсно від неї віяло святковістю. В чому це полягало, я не знав, але насправді святковість, здавалося, вивітрювалась ізсередини.

На жінках замість штанів були спідниці, і я вперше за багато років побачив так багато струнких жіночих ніг. Я почував себе майже щасливим, а ще усвідомлював, що до мене повертається пам'ять. Але знову ж таки розумів, що не слід показувати своєї баранячої радості, бо тебе відразу поведуть на забій.

І дика думка тут же вгніздилася в мене: треба втікати від усієї цієї фантазмагорії – подалі, в ліс, у гори, якщо я хочу вижити. Якщо я хочу вижити, то мені треба спекатись і Софії. В мене є сім'я, діти, і я їх люблю. Але чим більше я переконував себе, що я люблю дітей і дружину, тим потужніше мене тягнуло до Софії. Я відчував запах її тіла, бачив бісики у куточках її грайливих очей – і мені просто хотілося притулитися до неї, відчувти від цього ще раз незбагненну радість. "І тоді можна померти", — казав я сам собі, аж поки не помітив, що на мене скося дивляться сусіди, бо я вже шепотів ці слова.

Я став шукати поглядом свого сусіда-ворога, бо саме від нього йшла зараз найбільша небезпека, але він десь розчинився у натовпі, ніби його і не існувало взагалі, хоча, здається, зовсім недавно і не бачив його, але відчував на клітинному рівні цю присутність. Мабуть, господар-ворог виконав свою місію, аби передати невидиму естафету комусь іншому.

15

Від привселюдної ексекуюції мене врятував духовий оркестр, який, здавалося, грав під самим вухом, настільки потужною була сила звуку, що виливалася з динаміків. Мабуть, не лише я відчував, що череп зараз лусне і мізки витечуть назовні. Очевидно,

це був один із стимулів, аби тримати у покорі всіх зігнаних на майдан перед ратушею.

На щастя, це знущання над людським організмом тривало відносно недовго, в іншому випадку збожеволілий майдан розшматував би тих, хто стояв на трибуні. Я їх не бачив, занадто далеко від мене вони були, але враз за їхніми спинами висвітлився величезний екран. Спочатку їх показали усіх разом, а потім камера поїхала від обличчя до обличчя.

Звісно, я вже колись бачив оці набундючені персони, однак ніяк не міг згадати, хто є хто. Це було, здавалося, в минулому житті, й мої потуги повернути пам'ять до кінця були марними.

Я швидше здогадався, ніж упізнав, що це Софія, коли камера зупинилася на її обличчі, — той же бундючний, високомірний вираз обличчя, погляд людини, яка панує над іншими. Якби я не знав моєї Софії інакшою, подумав би, що це не жінка, а фурія.

Голос з динаміка щось патякав про парад переможців з нагоди двадцять п'ятої річниці Великої Серпневої комуністичної революції, а перед моїми очима стояла Софія – не та, що на екрані, а сумна, з веселими іскорками в очах. Та й самої Софії вже на екрані не було, бо йшла пряма трансляція параду переможців із Києва.

Хрещатик заповнила сучасна військова техніка, у небі з'явилися літаки, сонні вожді на трибунах (а цих людей я вже точно ніколи не бачив!) мляво спостерігали за всім, що відбувається. Здається, це їх зовсім не цікавило, але треба було добути до кінця неприємну церемонію.

16

Нудотина тривала добрих три години, аж зааніміли ноги і спина. Але коли парад переможців у Києві завершився, нашу муку на майдані перед ратушею ще продовжили.

Монотонний голос читав з трибуни прізвища героїв революції, які віддали своє життя у боротьбі з ворогами за наше світле сьогодення і майбутнє. Звичайно, цей голос я би упізнав з мільйонів. Це був Богдан, і тепер я мав можливість побачити його обличчя мало не на весь екран. Нічого особливого, типовий фанатичний революційний вождь місцевого розливу, такий собі містечковий фюрер, від якого залежало здоров'я і саме життя кожного члена громади. Шпилькою кольнуло в серце, коли я подумав, що Софія спить з ним. Ревную, бо кохаю Софію? Чи це в мені пробудилося почуття власника її жіночого тіла?

Мені самому було дивно, що я не відчуваю ненависті до Богдана, хоча інтуїція підказувала: це твій найбільший ворог, це він винен у тому, що ти потрапив до осоружного закладу, в якому я провів найкращі роки свого життя. Звичайно, я мав би ненавидіти його або принаймні штучно підігрівати це відчуття в собі, але нічого не виходило, бо нічого подібного всередині не було. Чомусь я згадав невідомо чії слова: "Якби ворога не було, його треба було би вигадати". А, може, це все надумано мною, і ніяких ворогів нема, і я їх лише вигадав, і у всьому винна моя бурхлива фантазія?

Найбільше мені зараз хотілося бачити Софію, але скільки я не вдивлявся, не міг навіть приблизно сказати, де вона стоїть на трибуні, настільки злилися в єдине ціле всі місцеві вожді, а на екрані, крім Богдана, нікого не показували.

Мабуть, я би не витримав цієї екзекуції, якби Богдан не заговорив про тих людей, які, "ризикуючи своїм життям, мужньо викривають наших ворогів, що зачайлися". І далі він став перераховувати цих людей. Список був довгим, і я все чекав, що він назве й мене. Але Богдан дочитав список до кінця і зробив паузу.

Пауза явно затягнулась, і мені видалося, що Богдан розгублено дивиться на своїх сусідів по трибуні. Я інтуїтивно відчув, що зараз мова зайде про мене. І тільки я про це подумав, як Богдан назвав мене, сказавши, що я викрив агентів, засланих до нашої держави. "Цей чоловік і зараз стоїть серед нас, на цьому майдані, але ми не можемо його розсекретити, бо його місія ще не закінчилась, і саме сьогодні він приступає до виконання надзвичайно важливого завдання", — сказав Богдан.

Мені здавалося, що зараз усі будуть дивитися на мене. Кров приплила мені до голови, світ захитався перед очима. Але всі мовчки стояли й незворушно дивилися на екран, з якого промовляв Богдан.

Давніша думка, що з цим треба закінчувати й втікати куди очі бачать, тепер лише підсилилась і повністю заволоділа моїм еством. Теж знайшли суперагента в моїй особі! А, головне, що я не знав, яких таких-сяких ворогів викрив.

Мітинг на площі закінчився, й усім наказали розійтися. Повертатись до кімнати-підвалу, де господарював мій ворог, я не хотів і, втупившись у красиві жіночі ноги, які опинилися переді мною, пішов за ними. Думав, що на першому-ліпшому перехресті чкурну кудись убік, вийду на околицю міста – а там ліс, де можна забути про все це божевілля. Ліпше загинути у лісі від дикого звіра, ніж відчувати себе нікчемною пилинкою у цій гноївці глупоти.

Проте ноги жінки вабили мене, і я слухняно йшов за ними у протилежному від потрібного мені напрямку. Я швидше відчував, ніж бачив, що жінка озирається і усміхається мені, а я боявся глянути їй в очі, бо не хотів розчаровуватися, адже лише Софія могла вести зараз мене за собою на край світу. А так, виходило, я готовий іти з цією жінкою теж на край світу і вже майже змирився з тим, що це не Софія. І скільки тих країв світу існує?

Раптом важка долоня лягла мені на плече, і голос змученого важким життям чоловіка промовив:

— Товаришу, нам сюди.

ЧАСТИНА П'ЯТА

ПАСТКА

Ось уже місяць я жив у середовищі людей, з якими мені було затишно і комфортно. Здавалося, ми розуміли одне одного з півслова, зналися мало не все життя і жили однією сім'єю.

Це була справжня комуна, яку колись описували утопісти у своїх романах. Звісно, я зараз би точно не зміг сказати, про що саме йшлося у тих творах, бо навряд чи у своєму

минулому житті читав їх, а лише чув, що такі існують, але мені видавалося, що саме про ці великі сім'ї людей і писали ті, кого ми незаслужено забули і навіть насміхалися з їхніх утопічних ідей.

Мені би не вистачило місця, аби описати всіх, з ким довелося зустрітися після сумнозвісного параду переможців з нагоди двадцятип'ятиріччя Великої Серпневої комуністичної революції, та й нема потреби в цьому. Це все були милі люди, незгодні з Системою. Кожний з нас жив в окремому підвальчику, здавалося, власним життям, своїми турботами. Але коли ми виходили на повітря, то безпомилково впізнавали одне одного, ніби якісь флюїди свободи витали у повітрі.

У старій частині міста ми могли вільно говорити між собою на різноманітні теми, мріяти про щасливе майбутнє, яке ось-ось настане, і буде іншим, ніж тепер, і набагато кращим, ніж воно було до цієї клятої революції. І хоча багато хто з нас достеменно не пам'ятав, яким було воно, це дореволюційне життя, але ми однаково були впевнені у тому, що гіркий досвід минулого дозволить нам врахувати помилки і не просто скинути Систему, зламати її, а збудувати нову якість життя.

У новій частині міста нам доводилося вести себе зовсім по-іншому. Тут нас була явна меншість, бо ми рідко сюди заходили, віддавши панування активістам Великої Серпневої комуністичної революції, які жили у наших квартирах. До того ж уся нова частина міста була нашпигована камерами відеоспостереження, так що доводилося бути обережними і обачними.

2

Мій підвальчик був невеличким, але затишним. Один мій брат по підпіллю, дізнавшись, що мені ніде жити, сказав, що це помешкання звільнилось після смерті одного з нас. Побачивши що мені не дуже хочеться займати притулок померлого, він сказав: "Це була світла людина", знявши одразу всі мої застереження.

Мені відразу сподобалося в цьому підвальчику, і я не став нічого в ньому змінювати. Мабуть, у тій ситуації, в яку я потрапив, це було би важко зробити, але, враховуючи мій статус мало не головного розвідника, я міг би, очевидно, щось придумати. Проте ліжка, стіл, табуретки, шафа імпонували моєму спартанському стилю життя, і я залишив усе, як було.

Весь цей час мене не покидало відчуття роздвоєності. Я був складовою частинкою цього підпілля, одним із гвинтиків, який повинен був зруйнувати Систему. З іншого боку, я мусив грати роль людини, яку закинули в глибоке підпілля з єдиною метою: розкрити його, зруйнувати зсередини, аби зміцнити Систему. Я розумів подвійність свого існування, комфортніше почував себе, власне, серед підпільників, бо це було моє, опозиційність, здавалося, все життя була суттю мого існування. Але одночасно я усвідомлював, що головна моя роль полягає не в цьому, що Система покладає на мене великі надії, і як би я не пручався, вже не зможу поламати цю брудну гру. Хіба би загинув, але тоді мене зроблять героєм, а підпільники прокленуть. Така перспектива мене явно не влаштовувала.

3

Я доволі часто зустрічався з Софією. Вона приходила до мене у підвальчик. Її шафоподібні охоронці без ознак інтелекту залишалися в коридорі.

Але не це було перепеною для нашого спілкування. Я знав, що у мене є сім'я, і бачив по Софії, що вона здогадується про цю нову якість моєї пам'яті. Ми ніколи не говорили на цю тему, але невидима стіна вже була між нами, і ніхто не в змозі був її зруйнувати.

Одного разу я побував у помешканні Софії. Це була велика чотирикімнатна квартира, нашіпована камерами відеоспостереження. Побачивши сум'яття на моєму обличчі, Софія сказала: "Перевага керівників революції в тому, що вони у будь-який момент можуть вимкнути ці камери відеоспостереження. Але у мене немає жодних таємниць від моїх бойових побратимів, а тому нема потреби вимикати ці камери".

У помешканні Софії ми говорили про нові завдання, які партія поставила переді мною щодо якнайшвидшого розгрому підпілля. Колишня моя кохана була жорсткою і холодною, і я починав убачати в ній свого ворога. Але все минало, коли Софія знову приходила до мого підвальчика і я інтуїтивно відчував, що саме вона є одним із керівників підпілля і має особисті підстави ненавидіти Систему, проте поки що змушена грати цю подвійну роль.

Наші розмови у моєму підвальчику були про все і про ніщо, нагадували милу сімейну бесіду, але все частіше у присутності Софії я думав про свою сім'ю. Здається, вона на відстані читала мої думки, димок похмурості застилав її обличчя, куди й зникала мила усмішка. Тоді Софія на півслові обривала нашу бесіду, казала, що має багато справ і, не прощаючись, йшла геть. Я залишався сам-на-сам зі своїми розхристаними думками.

4

Якось Софія жорстко мене запитала:

— Ти хочеш знати всю правду про свою сім'ю?

Це було несподівано. До цього ми говорили про те, що конкретно я повинен зробити наступного тижня, аби ще більше зруйнувати підпілля, зіштовхнути лобами двох найбільш активних підпільників, аби вони підозрювали один одного у зраді. Якби нас хтось слухав, то подумав би, що справді мова йде саме про це. Однак штрих-пунктиром через усю бесіду проходила теза, що це треба зробити, але так, щоб у кінцевому висліді щось не стикувалося, а два віддані підпільники не розсварилися. Тобто все мало бути правдоподібно, але я мав невидимо зруйнувати цей план і вийти сухим із води, щоби на мене не впала тінь підозри. Я розумів, що ризикую власним життям, балансуючи на межі неможливого, й можу в будь-який момент знову потрапити до осоружного закладу. Але я усвідомлював, що ще більше ризикує Софія, і її провал може закінчитися не лише в'язницею, а й втратою життя. Тому в кожній операції мені доводилося бути віртуозом, аби і загальній справі не зашкодити, і не викликати найменшої підозри у лютих церберів Системи.

— Правда про твою сім'ю не принесе тобі морального спокою, — жорстко сказала Софія, — але ти маєш право знати цю правду. Втім, якщо ти цього не хочеш, я тобі

нічого не скажу.

Мабуть, уперше за час нашого знайомства Софія неправильно витлумачила моє довге мовчання. Можливо, вона подумала, що я нічого не хочу знати про дружину, сина і доньку, аби не розчаровуватись у цьому житті. Але ж це було не так! Я хотів знати все, навіть найгіркішу правду, бо, здається, в цьому житті мене вже ніщо не могло dokonати, настільки я став загартованим.

Але поки я оговтався, Софії вже було. Правда про мою сім'ю зависла у повітрі.

5

Декілька днів Софія не давалася чути, і я не знав, що їй подумати. Чорні думки обсіли мою голову.

Найперше я подумав, що Софію схопили, катують. Бідна дівчина не витримає тортур і розповість усе про мене. А там – привіт, осоружний заклад!

Мрії про мою сім'ю відійшли на задній план, але все ж гризла думка, чому Софія відразу не сказала мені всієї правди? Невже ця правда була такою страшною, що могла навіть у мені похитнути віру в життя?

Потім я став думати про те, що дружина за стільки років могла просто не витримати й удруге вийти заміж. Чи мав я право засуджувати її за це? Адже вона могла не знати про мою долю. Їй могли навіть сказати, що я загинув. Ні, звістку про її ймовірне одруження я би сприйняв, мабуть, спокійно.

А, може, щось із сином чи донькою? Я навіть боявся подумати, що могло з ними трапитися за весь цей час, коли я перебував в осоружному закладі. Проте я вже став філософом у цьому житті, і будь-яка звістка не могла, здається, занепасти мене, бо я вперто пер свого плуга й боровся до кінця, скільки мені було відмірено Богом.

У ці дні, коли я не бачився з Софією, ходив сам не свій, до біса закинув упровадження плану зіштовхування лобами двох найбільш активних підпільників у нашому місті чи, вірніше, руйнування цього плану.

Коли Софія з'явилась на порозі мого підвальчику, я готовий був міцно стиснути її у своїх обіймах, але вона спинила мене своїм жорстким і колючим поглядом:

— Я виконувала відповідальне завдання. Вибач, не могла тебе попередити про свою відсутність.

6

Того вечора Софія все-таки наважилася сказати мені правду про мою сім'ю. Говорила вона жорстко, не дивлячись мені в очі, що я, бува, подумав, ніби вона отримує насолоду, бачачи моє болісне сприйняття почутого:

— Твоя сім'я зреклась тебе як ворога народу. Можеш не переживати, твоя дружина вдруге заміж не вийшла. Вона залишилася вірною Великій Серпневій комуністичній революції, працює в одному з наших секретних підрозділів стражів порядку. Зарекомендувала себе кваліфікованим спеціалістом. Якби вона не була твоєю колишньою дружиною, вже давно би отримала підвищення по службі, а так, сам розумієш... Твій син закінчив Військову академію Сухопутних військ, працює заступником командира Шостої армії з політвиховної роботи. Він хороший спеціаліст і

міг би навіть працювати у Генеральному штабі, але йому не поталанило, бо батько виявився ворогом народу.

Мені здалося, що Софія іронічно про це говорить, але вона не видала себе ні кривою усмішкою, ні презирливим поглядом.

— Тепер донька... – Софія важко зітхнула, і я не зрозумів, у чому річ. – На початках вона виявила спротив Великій Серпневій комуністичній революції. Лікування у закритому закладі спеціального виховання лише частково пішло їй на користь. Коли їй дали шанс розпочати нове життя, вона цим не скористалась. Довелося її знову скерувати в цей заклад, де вона знаходиться і зараз. Вирішується питання про те, аби повністю стерти її пам'ять про минуле і заповнити новою пам'яттю, тобто подіями, які з нею насправді не відбувалися.

Мабуть, неможливо описати той стан, в якому я знаходився після слів Софії. Здавалося, всередині мене щось обірвалося, а в душу навіки поселилась порожнеча. Особливо мене вразила доля доньки. Вона завжди сперечалася зі мною, але аж тепер я зрозумів, що була такою ж впертою, як і я.

— Ти хотів правду, я її тобі розповіла. Але тепер думаю, чи потрібна тобі така правда? – Софія намагалася упіймати мій погляд, але я тупо дивився у бетонну долівку.

7

Я не пам'ятав, коли Софія пішла.

Два чи три дні я не виходив зі свого підвальчика. Здається, у цьому житті мене вже більше нічого не могло зацікавити. Всередині гула порожнеча, а тіло за інерцією доживало свій вік.

Якби я сказав, що у ці дні думав про щось, це було би неправдою. Окремі думки не скріплювалися воедино, існували, здається, самі по собі, а, можливо, навіть і не належали мені.

І все ж зараз я розумію, що всі мої помисли в ті дні були про дружину і дітей. Це не оформлялось у моєму мозку думками, а тим більше словами, фразами, реченнями. Але все тіло, весь організм були єдиним цілим, гвинтик до гвинтика, який переварював сказане Софією.

Не знати, що для мене було найстрашнішим: звістка про те, що сім'я мене зреклась, чи те, що дружина працює в секретному підрозділі стражів порядку, будучи відданою Системі, чи те, що син вірою і правдою служить цій Системі, чи те, що над дочкою ставлять експерименти в закритому закладі спеціального виховання.

Як би там не було, але все це навалилося на мене в одну мить, коли людина може або втратити розум, або стати байдужою до всього – зрештою, це одне і те ж. На щастя, мені не загрожувало ні перше, ні друге.

Можливо, якщо хтось на мене і дивився, то міг побачити зміни у моїй зовнішності і задоволено потерти руки: тепер цей тип не становить жодної загрози для Системи. Але віднині я знав, що все моє життя, скільки його там ще залишилося, буде без жалю, до останньої краплинки, віддане боротьбі за остаточне знищення Системи.

8

Софія, здається, усвідомила, що після сказаного мені вона вже не може претендувати на роль коханої людини. Але її влаштовувала будь-яка роль – і я це відчував, — лиш би бути поруч зі мною.

Коли вона приходила до мене, ми лише декількома словами перемовлялися про справу, а потім вели себе як старі друзі, говорили про все і ні про що. Ми просто могли мовчати, не помічаючи, скільки сплигло часу, і нам не було незручно від цього.

Чого гріха таїти, інколи мені хотілося обійняти Софію, поцілувати її, забути, що нас оточує ворожий світ. Але жодним своїм поглядом і порухом вона не давала підстав зробити це, а я поруч з нею був скромною дитиною, яка ніколи не наважиться на героїчний вчинок.

Мені хотілося розпитати про Богдана, в яких стосунках Софія з ним, чи кохає його, чи просто змушена жити з цим бузувіром. Але всякий раз, коли слова ось-ось мали злетіти з мого язика, я наштовхувався на благальний погляд Софії, ніби вона читала мої думки, — і я не наважувався запитати про те, що давно мене мучило.

Якось поступово моя підпільна діяльність — чи то на Систему, чи то проти неї — пішла на спад, аж поки я взагалі перестав нею займатися, ніби мене відправили на почесну пенсію. І саме тоді Софія сказала, що завтра у нас буде знаменний день, коли або здійсняться всі наші надії, або...

9

Як не дивно, але ці слова Софії я не сприйняв з великим ентузіазмом. Чи то не повірив їй, чи то інтуїція підказувала мені, що не слід сподіватися на швидкі зміни, а тим паче – на падіння Системи.

Натомість мене радувало, що моя пам'ять відновлювалась, як то кажуть, не по днях, а по годинах. Щоправда, це відновлення було хаотичним. Одного дня, наприклад, спливала у пам'яті якась людина, і я згадував усе, що у мене з нею було пов'язане. Наступного дня я вже згадував цілий шмат життя – з дитинства, чи з юності, чи вже зі зрілих років. З одного боку, мене тривожило мозаїчне відновлення пам'яті, а з іншого – радувало, що нехай і таким чином, але пам'ять відновлюється. Мабуть, колись настане і такий день, коли я зможу згадати все.

В один з таких днів до мене прийшли спогади про батька, коли він був ще живий. Тато вже важко хворів, але якось йому стало легше, і у нас вийшла філософська бесіда.

Я заплющив очі й побачив усе наяву.

Тато напівлежав у ліжку, я сидів коло нього. За вікном шумів дощ, на землю гучно падали яблука. Здавалося, ніби й зараз у підвальчик долинав їхній запах.

Я вже не пам'ятаю всієї розмови з татом, але закарбувалося те, як він спокійно сказав, що Бога нема, його видумали наївні люди, а зі смертю людини закінчується її існування. Я хотів запитати: "А чому ж ти, тату, молишся?", але не посмів, аби не забирати від нього останніх сил. Але батько ніби прочитав у моєму погляді це запитання і сказав, що молитва немає нічого спільного з вірою у Бога. Людина молиться, бо хоче морально й душевно себе підтримати, хоче показати свою духовну силу, хоча насправді є слабкою і нікчемною істотою.

І ще мені запам'яталося з тієї розмови, як тато був переконаний у тому, що люди є єдиними й неповторними у Всесвіті, а розмови про потойбічний світ, інакшопланетян (саме так він їх називав, а не казав: інопланетяни), існування вищих у своєму розвитку цивілізацій – це все маячня.

10

Софія не приходила вже декілька днів, і я став хвилюватися за її життя. Щось, видно, не склалось. Або щасливі зміни, пов'язані з існуванням Системи, відкладаються, або, дійсно, сталося щось непередбачуване, і Софія потрапила до рук стражів порядку.

Саме тоді до мене повернулася молитва, і я зрозумів, що всі ці роки її нахабно викреслювали з моєї пам'яті.

"Отче наш, Ти, що є на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє – як на небі, так і на землі. – Я щиро молився, з трудом згадуючи слова, а хтось невидимий, аби я не збився, ніби проектував їх на монітор перед моїми очима. – Хліб наш насущний дай нам сьогодні, і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим, і не введи нас у спокусу, але визволи від лукавого. Амінь. Богородице Діво, радуйся, благословенна Маріє, Господь з Тобою, Благословенна Ти між жінками, і благословенний плід лона Твого, бо Ти породила Христа-спаса, ізбавителя душ наших".

Аж тепер я усвідомив, що не промовляв слів молитви уголос, вони ніби сиділи всередині мене й чекали слушного часу, аби вирватися на волю.

І трапилося диво: до мене у підвальчик влетіла Софія, повисла на мені, і я відчув, як з її очей капують гарячі сльози, пропикаючи через сорочку моє тіло. Вона міцно цілувала мене в губи, і я чув її пристрасний шепіт: "Коханий, ми вільні! Ненависній Системі прийшов кінець!".

Я не поділяв її ентузіазму. Я не знав, як прийшла ця Система, а тепер не брав участі в її поваленні. Мені було все одно.

Я знав, що вже не кохаю Софію.

11

Софія за руку, мов маленьку дитину, вивела мене з підвалу. Всюди були люди у святкових костюмах, які їм видали до параду переможців з нагоди двадцятип'ятиріччя Великої Серпневої комуністичної революції. Скільки я не вдивлявся в їхні обличчя, але радості не помітив. Складалося враження, ніби їх насильно визволили з рабства, про існування якого вони й не підозрювали.

Це був хаотичний рух людей, яким дали волю, а вони не знали, що з нею робити. Ніби хтось невидимий із Старої Системи знову керував ними, а вони, привчені до страху й слухняності, покійно виконували всі накази. Сказали вчора, що треба служити Системі, — вони їй служили. Нині поступила нова команда – зруйнувати Систему і будувати нове життя, — і вони під керівництвом старих проводирів виконували нову вказівку. Ні усвідомлення величі своєї місії (бо ні величі, ні місії не було), ні ентузіазму, ні наполегливості у переборюванні труднощів не спостерігалось в їхніх діях. Їм цього не потрібно було. Це було потрібно тим, хто за будь-якої влади знаходився нагорі

суспільного життя і керував цими процесами.

Це було видно неозброєним оком, і я це бачив, і Софія відчувала, що я це розумію, але не подавала виду. Її наганий ентузіазм видавався фальшивим, і я не знав, що маю робити в такій ситуації. Різко порвати стосунки з Софією якось не випадало, хоча треба би було. Але вона все-таки була мені дорогою, хоча вже не такою близькою, як на початках наших зустрічей.

Софія продовжувала грати роль революціонерки, яка здійснила заповітну мрію свого життя, — знищила ненависну Систему, але я бачив, що у її голові пролітають думки, як втримати мене біля себе. Їй це треба було зробити за будь-яку ціну, але вдаваний ентузіазм давав збої і з космічною швидкістю віддаляв мене від Софії.

12

На площі перед ратушею зібралися нещодавні учасники параду з нагоди двадцятип'ятиріччя Великої Серпневої комуністичної революції. Це були ті самі люди, і стояли вони, здається, на тих самих місцях, відведених їм раз і назавжди у житті, і сум в їхніх очах був той же, вчорашній.

А на трибуні з'явилися деякі нові обличчя, хоча, здавалося, основний склад керівної верхівки залишався тим же, і з великого екрану вгризалися в наші мізки ті ж колючі й зверхні погляди.

Я намагався розшукати поглядом Богдана, але того не було, і це, здається, стало одним з основних здобутків нової влади. За інших обставин я би порадив за Софію, що вона тепер вільна, але її свобода ставала для мене обузою.

Звісно, Софія була серед тих держиморд на трибуні, а я думав, як вирватися з цього зачарованого чи то кола, чи то пекла. Здавалося, воля буяє у повітрі, роби собі що хочеш – або слухай ті всі нісенітніці, які лунають з трибуни, або йди собі на всі чотири сторони. Останнє дуже би пасувало мені, але невидима сила скувала мої ноги, припечатала їх до вікової бруківки, якою була заможена площа перед ратушею.

Коли ж я пильно придивився, то помітив, що камери відеоспостереження все так само сторожко спостерігали за всім, що відбувалося на площі, перед ратушею, вихоплювали з загального моря людей тих, хто, на думку спостерігачів, був підозрілим. Звичайно, по той бік екрану, мабуть, сиділи інші люди, а, може, й чимало колишніх співпрацівників знайшли собі роботу при новій владі. То чи вартувало все буцімто руйнувати, аби залишити основу старої Системи?

13

Йти мені було нікуди, окрім своєї кімнатки-підвалу, та й, чесно кажучи, не хотілося щось змінювати у своєму житті. Коли я відчував, що нема волі, то мріяв добутися до неї. А тепер, коли вона, здавалося, прийшла, дивна апатія поселилась у моєму тілі. Не хотілося ні їсти, ні пити, нічого робити, ніби ти захворів, коли тобі все немиле, й чекаєш-не дочекаєшся смерті.

Смерть не йшла, я день і ніч проводив на ліжку й не виходив із своєї кімнатки-підвалу. Механічно лише підводився, підходив до столу, щось їв і пив, аби потім знову лягти.

Здавалось, я ні про що не думав, але шматки чужих думок проносилися вихором у моїй голові. Дивна мішанина інших життів, мозаїка людських страждань скупчилися в моєму мозку, волаючи про необхідність вийти із замкненого простору, а я нічим не міг зарадити.

День змінювався ніччю, ніч – днем, а я дивився безкінечний фільм чужих життів і страждань. Якось на світанку промайнула думка, що, мабуть, хтось інший теж дивиться безкінечні подібні фільми – кожен свій – і деś є частинка мого життя, незрозуміла цьому глядачеві, як мені незрозумілі частинки тих мільйонів життів, які миготять переді мною, але які я ніколи не зможу скласти в єдину картину.

Ця думка дала поштовх іншій: я захотів побачити дружину, сина і доньку. Чоловічок усередині мене прокинувся і схвалив моє рішення. Я знав, що завжди треба діяти усупереч бажанням і намірам цього чоловічка, якщо я хочу залишитися серед живих, однак думка про необхідність зустрічі з сім'єю росла, міцніла, наповнювала, здавалось, усе моє тіло, ставала сенсом мого життя.

14

Однак минуло ще декілька днів і ночей, доки я підняв своє тіло з ліжка й змусив його розпочати матеріалізацію думки. Невидима важкість, здавалося, скувала не лише мій організм, а й мозок, ніби гріхи усіх попередніх поколінь одночасно звалилися на мене, а я, єдиний на планеті Земля, мусив це все спокутувати.

Свіже повітря вдарило мені в ніздрі. Все попливло перед очима, так що я змушений був зупинитися, перевести подих, аби не впасти.

Здавалося, ніщо навкруги не змінилося: ті ж будинки, ті ж люди, той же дух несвободи.

І все ж, коли я зробив перші кроки, мене здивувало, що люди стали озиратися на мене, ніби уздріли інакшопланетянина. Раніше кожен був зайнятий собою, і це всіх влаштовувало. Тепер я був у центрі уваги, здавалося, всього Всесвіту, і, звісно, це мені не могло подобатися.

Спочатку я сприйняв свою увагу до себе як натяк на мій неохайний вигляд, але прискіпливо оглянувши своє тіло і те, що на ньому було, з ніг до голови, не помітив нічого такого, що могло би стати предметом осуду чи бодай звичайної людської зацікавленості.

Люди дивилися на мене широко розплющеними очима, ніби не знати кого побачили. Я теж дивився їм прямо у вічі, і тоді вони відводили погляд, але за першої-ліпшої нагоди знову витріщалися на мене.

Їхні погляди пронизували мене наскрізь. Особливо некомфортно було, коли я відчував, що дивляться мені в спину. Кожен квадратний міліметр мого тіла став об'єктом мало не маніакального вивчення. Камери відеоспостереження порівняно з цим видавалися дитячими забавками.

15

Я довго не міг витримати цієї екзекуції й змушений був повернутися до своєї кімнатки-підвальчика.

Насамперед я скинув із себе цей осоружний костюм, який нам видали з нагоди двадцятип'ятиріччя Великої Серпневої комуністичної революції, прискіпливо оглянув його, але не знайшов нічого такого, що могло би кидатись у вічі й стати приводом для зневажливо-колючих поглядів з боку мешканців мого міста. О, тепер я зрозумів, що ці погляди були і зневажливими, і колючими, ніби лише я один був винен в існуванні Системи і в тому, що вона знищена, але фактично все залишилося по-старому.

Оскільки іншого одягу в мене не було, я знову накинув на себе осоружний костюм, в якому вбачав причину моїх нинішніх бід, і став прасувати кроками мою кімнатку-підвал. Через деякий час я відчув, що від цього мені стало легше, ніж від безцільного лежання на ліжку. Шматки інших життів ще продовжували лізти до моєї голови, але вже у значно меншій кількості, голова поволі звільнювалася від тягару, ніби попередні покоління змилостивилися наді мною й усвідомили, що за всі їхні гріхи я не можу й не маю права відповідати, а організм ніби помолодшав, тіло ставало пружним, до нього поверталася сила.

І раптом я зупинився, як укопаний, побачивши у дзеркалі своє обличчя. Це справді було моє обличчя з тамтешнього життя, а не набуте в осоружному закладі. Так ось чому на мене озиралися люди! Вони впізнали мене, колишнього!

Радіти з цього в мене не було жодних причин, адже мене знали як суперагента й такого ж суперзахисника Системи, хоча, бачить Бог, я не мав до цього жодної причетності.

16

Чим довше я вдивлявся у себе колишнього-нинішнього, тим більша злість народжувалась усередині мене. Хотілося все нищити навколо себе, виплеснути всю ненависть до оточуючих, кинути виклик усьому світу.

Проте поволі я заспокоювався, зникаючи до свого старого-нового обличчя. Звичайно, повернення до себе, колишнього, таїло чимало небезпек для мого здоров'я і самого життя, але це все-таки було повернення, і я переставав грати роль, відведену мені іншими людьми, і нехай поволі, але ставав бути самим собою, — і це не могло мене не радувати.

Мої думки були ясними, як ніколи, мерзенний чоловічок усередині мене, здається, помер, і холодок страху вже не піднімався знизу живота і не пронизував усе тіло.

Я все більше переконувався, що саме зараз мені, як ніколи, потрібно знайти дружину, сина і доньку, просто зустрітись з ними, поговорити, подивитися їм в очі, зрозуміти, чим вони жили і живуть. Рідніших від них людей у мене нема, і саме перед ними я повинен сповідатися, виплеснути всі свої жалі й болі.

Це потрібно було зробити негайно, не відкладаючи у довгий ящик. Від цього, здавалося, залежало все моє життя.

Я усміхнувся до себе в дзеркало, підморгнув до свого зображення і весело й рішуче пішов до виходу, але мене випередили.

17

Мене випередили, і мало не перед самим носом двері рвучко розчахнулися, й

потужний ліхтар осліпив мене.

Коли я очухався, то зрозумів, що стою посеред кімнати в оточенні декількох шафоподібних охоронців без ознак інтелекту на обличчі. Всі вони були схожими між собою, мов брати-близнюки, випечені за однаковим рецептом в якомусь нелюдському інкубаторі.

Я згадав, що вже бачив цих чи подібних на них охоронців у моїй кімнатці-підвалі, коли вони приходили до мене разом із Софією. Тепер моєї колишньої коханої не було, але я чомусь подумав, що й тут не обійшлося без неї.

Першим моїм бажанням було вступити у двобій не на життя, а на смерть з цими шафоподібними охоронцями. Але вже наступної миті я зрозумів, що відчай не може бути найкращим порадиником у цій ситуації. Звичайно, достатньо одного цього орангутанга, аби з мене не зосталося навіть мокрого місця. Залишалося сприймати ситуацію такою, якою вона є, й чекати на розв'язку. Я усвідомлював, що вже нічого змінити не можу, але бодай гідно відійду з цього життя.

Пауза явно затягнулась. Я стояв, мов зачарований, у всьому поклавшись на долю і Боже провидіння. Мені здалося, що й шафоподібні охоронці були заскочені німою сценою і щось схоже на здивування з'явилося на їхніх обличчях. Майнула думка, що вони переплутали кімнатку-підвал і що їхньою жертвою мав стати не я, а хтось інший.

Але мої ілюзії швидко розвіялись, коли з темряви виникла постать мого найбільшого ворога – Богдана. Я зрозумів, що усе тільки починається, а те, що було до цього, можна вважати лише прелюдією до чогось незбагненого.

ЧАСТИНА ШОСТА

КРАХ

1

— Давно я хотів з вами зустрітися, пане редакторе, — на весь рот усміхався Богдан. Здавалося, через багато років зустрілися старі друзяки, які зараз подадуть один одному руки і кинуться в обійми. – Проте, самі розумієте, що це було неможливо, аби ви ні про що не здогадались. Але ви виявились гідним суперником, і я дуже шкодую, що ви не на службі у Великої Серпневої комуністичної революції. Ми би з вами прекрасно спрацювались і зробили би чимало корисних справ для зміцнення Системи. А, погодьтеся, це зміцнення потрібне всім нам, бо демократія явно себе не виправдала. Нашому народу легше жити, поки ним керують, і не думати про високі ідеали. Ми, вибрані люди, знаємо, що потрібно нашому народу для його пристойного існування, а тому не потерпимо тих, хто заважає нам робити людей щасливими.

Останні слова явно стосувались мене, але я вдав, ніби не зрозумів натяку. Богдан продовжував грати роль мого давнього друга, ходячи навколо мене й шліфуючи свою думку. Я мовчав. Зрештою, йому й не потрібні були мої слова, бо все, що би я сказав, вважалось би неправильним, ерессю, за що могло наступити гідне покарання.

— Ви перевершили мої сподівання, — Богдан зупинився навпроти мене і пильно дивився мені в очі. Я не витримав його погляду, і Богдан, задоволений, знову почав кружляти навколо мене. – Ваша інтуїція виявилася сильнішою за всі наші психологічні

схеми і плани, але все ж ви не годні протистояти Системі, яка розчавить вас остаточно.

Богдан знову зупинився навпроти мене, вгвинчуючись поглядом у мій мозок. Він не побачив належного ефекту від своїх слів, але все ж не міг стриматись і за інерцією штампував фрази, які злітали з його вуст, хоча ситуація була далекою від того, що він собі замислив:

— Так, так, друже мій, Система розчавлює кожного, хто діє їй всупереч. На жаль, такі суворі реалії життя. Але ми повинні вміти захищати себе і своїх людей, а тому знищуємо тих, хто не хоче жити за нашими правилами. Це логічно і гуманно: нехай загинуть десятки, сотні супротивників Системи, але не буде хаосу, і ми збережемо життя мільйонам людей. Хіба не в цьому найвища сутність служіння Системі?

У моєму погляді Богдан не прочитав потрібної відповіді і з сумом констатував:

— Ви так не думаєте. Шкода...

2

Він ледь кивнув головою, і в ту ж мить двоє шафоподібних охоронців викрутили мені руки і напівзігнутого повели перед собою. Я нікуди не збирався втікати і пішов би сам, але демонстрація сили потрібна була Богдану. Все це було би смішно, якби мені не було боляче. Здавалося, шафоподібні охоронці ще трохи натиснуть і зламають мені руки.

Мене підвели до машини, схожої на ту, якою тоді забрали із редакції й відвезли до в'язниці, та кинули усередину як непотріб, як кусень м'яса – нехай і людського. Я боляче вдарився головою, але не встиг навіть доторкнутися рукою до забитого місця, бо тут же два шафоподібних охоронці закували мене в кайданки. Їхні обличчя запрограмовано світилися ненавистю до мене, і я намагався на них не дивитися, аби не спровокувати до більш жорстокого поводження з собою.

В такій ситуації думати взагалі про щось не доводилося, хоча десь на інтуїтивному рівні й зріла думка, що я повинен вижити за будь-яких обставин, не втративши при цьому людської подоби.

Машина зірвалася з місця й поїхала не дуже швидко, провалюючись у багаточисельні ями на дорогах. "Не все у вас так ідеально, якщо навіть пристойних доріг зробити не можете", — злорадно подумав я, але про всяк випадок заплющив очі, аби горили без ознак інтелекту не змогли бодай щось прочитати у моєму погляді й по-своєму все це витлумачити.

3

Ми їхали доволі довго, й увесь цей час шафоподібні охоронці впритул дивилися на мене, ніби я міг якимось дивовижним чином звільнитися з-під їхньої варті. Добряче ж їх, мабуть, настрахали, що я один із найнебезпечніших супротивників Системи, якщо вони так пильно мене стерегли.

Нарешті автомобіль зупинився перед невідомим мені приміщенням. Шафоподібні охоронці буквально винесли мене на руках із машини, зовсім не турбуючись про те, що завдають мені пекельного болю.

Назустріч їм із приміщення вискочили їхні близнюки – такі ж шафоподібні

охоронці, взяли мене, мов в'язанку дров, і повели нескінченними коридорами.

Нарешті ми зупинились перед якимись масивними дверима. Я не встиг нічого зрозуміти, як вони автоматично відчинились, і горили впахнули мене всередину. Поки я підводився з долівки, двері так само автоматично зачинились.

Я все ще був у кайданках з заведеними назад руками, ніби міг звідси якимось дивним чином утекти. Аж значно пізніше я зрозумів, що так поступали з особливо небезпечними в'язнями, аби ті самі собі щось не заподіяли.

Коли я трохи оговтався і оглянув місце свого притулку, то побачив, що доволі простора кімната, в якій я тепер знаходився, не мала жодного бодай малесенького віконця. Угорі, що я й дострибнути не міг би, ледь жевріла лампочка. Але головною визначальною міткою цієї кімнати-камери, її, так би мовити, родзинкою була наявність декількох камер відеоспостереження. Вони нахабно стежили за мною, повертаючи у різні боки свої хижі голівки, і я зрозумів, що відтепер усе моє життя буде спаскуджене отим цілодобовим наглядом за мною.

4

Кімнату, в яку мене запроторили, не можна було назвати камерою у звичному розумінні цього слова. У камері принаймні є вікна і решітки на них, а тут, як я вже казав, цього не було. Натомість я побачив доволі масивний стіл, диван, м'які крісла, душеву кабінку, біотуалет, а вдалині – холодильник і навіть телевизор. Все це нагадувало кімнату відпочинку в санаторії чи палату в пристойній лікарні.

Руки занили, і я згадав, що скутий кайданками. Тільки-но я про це подумав, як кайданки автоматично розімкнулись і ніби розчинились у повітрі. Я вже до всього звик у своєму житті, однак ця подія не на жарт схвилювала мене. Мало того, що вони читають мої думки, то ще й витворяють фокуси на моїх очах. Чи пояснення всьому набагато простіше: я божеволю?

Я почвалав до холодильника. Відчинивши дверцята, уздрів там чимало всілякої всячини. Тут були ковбаси декількох видів, яйця, рибні консерви, помідори й огірки, голландський чи який там ще за назвою сир. Я ніби й хотів їсти, але все ж не наважився хоч щось взяти із холодильника.

Відтак я зайнявся оглядинами телевизора. Мої чаклування ні до чого не призвели, пульта я не знайшов і скільки не натискав на кнопки, чортів ящик не вмикався.

Я спробував на пружність м'які сидіння крісел і потонув у них. Було зручно і хотілося спати. Але заснути мені не вдалося, бо з досі ледь жевріючої лампочки полилося густе світло, яке, здавалося, силоміць роздило повіки, заглядало усередину, і ти ніяк не міг від цього захиститися. Як тільки я розплющував очі, світло поволі згасало, тільки заплющував – знову вривалося в мене ніби зсередини.

Більше експериментувати я не хотів і пішов на банальну хитрість, яку засвоїв ще в осоружному закладі, коли навчився спати з розплющеними очима. Це мені вдавалося робити завдяки довгим тренуванням, коли я ніби дивився у всесвіт, але нічого не бачив. Єдине, що у таких випадках видавало мене, — це хропіння, але поки воно наступало, я встигав більш-менш пристойно відпочити.

Я не знаю, скільки часу мені вдалося таким чином викроїти у долі, але я швидше відчув, ніж побачив, як у дверцях вирости фігури двох моїх мучителів. Інтуїція підказувала мені, що це саме мучителі, а не друзі чи просто знайомі. Я не смів показувати перед ними свого жаху, але мимоволі дивився у їхній бік, хоча навіть найприскіпливіша камера відеоспостереження не помітила б у моєму погляді навіть натяку на те, що я боюся цих звірів у людській личині.

До мене прийшли Богдан і невідомий молодик у лікарському халаті й тискоміром у руках. Вони мовчки сіли навпроти мене, ніби друзі, які змучилися від розмов, але гра в мовчанку не лякала їх й уже стала неодмінним атрибутом їхнього спілкування.

Мій погляд упав на тискомір, і молодик негайно цим скористався:

— А давайте-но, чоловіче, поміряємо вам тиск? – У нього був скрипучий голос, а стверджувальне речення вийшло запитальним, ніби він сумнівався у доцільності того, що робить. Я мав би підтримати його у сміливих починаннях, але мені явно цього не хотілося.

— Треба, брате, треба, — втручається у розмову Богдан, і його слова стають молодика керівництвом до дії. Він світиться якимось сатанинським езуїзмом, я бачу його гнилі зуби. Він з задоволенням міряє мені тиск і видає на-гора зловіщі цифри:

— Сто вісімдесят на сто десять.

Молодик усміхнувся кінчиками губ, ніби зробив найважливішу в своєму житті справу, а тепер має повне право на матеріальну винагороду і повноцінний відпочинок.

— Не так зле, як я думав, але, звичайно, у космос летіти не можна, — філософськи розважливо-саркастично промовив Богдан і, ніби мене тут немає, діловито запитує: — Скільки він може протриматися?

— Я думаю, від сили дві доби, якщо ступінь інтенсивного втручання буде найвищим, — меланхолійно-задоволено промовив молодик, а по незначній паузі додав: — У нього нікудишнє серце.

Така відповідь, здається, задовольнила Богдана. Він ледь киває головою, і убивця в білому халаті, прихопивши тискомір, йде геть.

Богдан зручно вмощується у кріслі й утвинчується в мене поглядом. Цього разу я витримав і не відвів очей убік, але це його не збентежило:

— Я дам тобі жити тиждень. Ти будеш тихесенько вмирати. Я розповім тобі все. А ти видаш мені найпотаємніше. Але різниця між нами полягає в тому, що з моєю інформацією ти підеш із цього світу і вже назад не повернешся, а мене збагатиш усім, що ти знаєш, наблизивши до безсмертя.

Він дивився на мене порожніми зіницями, і лише я розумів, що переді мною смертельно хвора людина, яку ніщо не може порятувати, лише її власна смерть.

Богдан повернувся до телевізора, і той невідомо як увімкнувся. Я теж мимоволі глипнув, а потім упродовж тривалого часу вже не міг відвести погляду від екрану.

Якщо сказати коротко, то це були зйомки мене, коханого, починаючи від втечі з

осоружного закладу і закінчуючи запроторенням у цю кімнатку-камеру. Невідомий мені оператор смачно зафіксував кожну деталь і міг би претендувати на Оскара, якби кіно не було специфічним.

Ось я із осоружного закладу потрапляю в сміттевозку. А ось моє перебування в хаті водія сміттевозки. Ось пес, який довірливо проводить мене до міста, а потім, виконавши свою функцію, біжить геть. Тепер видно, що я роблю в кімнатці-підвалі: їм, сплю, читаю. А ось заходять Богдан і його шафоподібні охоронці.

Все. Кіно скінчилось. Екран телевізора згас так само несподівано, як і ввімкнувся. Богдан мовчить, ніби збирається з думками, а потім рішуче атакує:

— Тепер ти розумієш, що ми дозволили тобі втекти з виправного закладу, аби ти вивів нас на підпілля.

Він більше не вдає з себе ввічливої людини, бо весь сенс у цьому відпав. Перед ним лайно, яке має здохнути через дві доби, але якому дали можливість проіснувати ще тиждень, щоби тим більшими були муки оцього здихання.

— У принципі ми досягли своєї мети, і ти вивів нас на підпілля, — Богдан говорив тоном професора, який намагається підвести студента до наукових висновків у написаній ним же праці. — Але потім стався збій, хоча ти виконував нашу програму. Ось я й хочу зрозуміти, як тобі вдавалося, працюючи на нас, все ж не втілювати у життя наших планів, хоча сотні й тисячі таких, як ти, бездоганно все виконували. Тобі ж вдавалося на кінцевому етапі декількох операцій перевернути все з ніг на голову. Ось я й хочу це збагнути.

7

На інтуїтивному рівні я відчував, що не можна йти крок у крок за логікою Богдана, бо тим швидше прийшла б до мене смерть. З іншого боку, я міг би прямо відповісти на всі його запитання, адже втрачати мені нічого, і тітка з косою неодмінно чекає мене наприкінці життєвого шляху. І все ж десь у глибині душі жевріла надія, що мені вдасться виплутатися з цієї ситуації, адже досі таланило. Зрештою, я не збирався так просто здаватися і вирішив продати своє життя подорожче.

Тут же й трапилась нагода не слідувати за логікою Богдана і не відповідати на його дурні запитання. Фільм про мою втечу й поневіряння містом був неповним, адже у жодному кадрі не було Софії. Звичайно, мені показали вдало змонтовану стрічку, але ж без Софії, без її присутності в моєму житті багато речей не можна було просто так пояснити.

— Я хотів відкласти це на десерт, — просто сказав Богдан, і я здригнувся навіть не від того, що він читав мої думки, а від буденності його тону. — Але якщо ти наполягаєш — будь ласка, поговоримо про Софію.

Він помовчав, набираючи розгону, і знову пішов в атаку:

— Звичайно, я міг би тебе знищити відразу, бо зрозумів, як далеко можуть зайти ваші стосунки, але інтереси захисту революції були для мене священними й набагато вищими, ніж особисте життя. Ти занадто пізно здогадався, що Софія не в твоїй, а у моїй команді. Але справа навіть не в цьому. Вона явно відхилилась від покладеного на неї

завдання. Ти ще був під повною нашою владою, а Софія вже вийшла з-під контролю, коли займалася з тобою коханням під час грози. Ти навіть знаєш, яке шалене задоволення я отримав, коли побачив, що ти нічого не можеш, хоча моя дівчинка старалася на всі сто відсотків.

8

— А водій сміттєвозки теж був вашим агентом? – Я грав у свою гру і намагався збити Богдана з пантелику. Але я занадто швидко і без логічного переходу задав це питання, так що Богдан продовжив свій хід думок, навіть не звернувши уваги на мій випад.

— А якою була ваша мало не сімейна ідилія у підвалі! Ніби ви прожили років тридцять у щасливому шлюбі, розуміючи одне одного з півслова. Як вона не вдавала свою байдужість до тебе, в неї нічого не виходило. Розумієш, ти відібрав у мене найдорожче, що в мене було, — мою Софію, і тому ти мусиш померти. Чому вона покохала тебе? За одну мить, коли ви були разом, в її очах було стільки ніжності, скільки не перепало мені за все життя. Бачить Бог, що я все змушений був терпіти заради нашої революції. Хоча в Бога я не вірю, — додав він якимось непевно.

— Де Софія? Що ти з нею зробив?

Ці запитання явно не вписувались у вибудовану мною гру, але дали несподіваний ефект. Богдан вийшов із себе, встав на ноги і з люттю дивився на мене. Здавалося, ще мить – і він не буде чекати на відведений мені тиждень життя.

— Не сподівайся, що ти її побачиш, — вичавив він із себе. – Цього щастя я вам не дам.

Для мене й цього було достатньо. Головне, що Софія жива, хоча я здогадувався, що її карають не стільки за відступництво від ідеалів Великої Серпневої комуністичної революції, скільки за кохання до мене.

9

— А щодо водія сміттєвозки, то тут і здогадуватися нічого, — після тривалої паузи підтримав мою гру Богдан. – Звичайнісінький наш агент, який препаскудно зіграв свою роль, за що зараз і карається у виправному закладі. Як ти міг подумати, що це батько Софії? О, в Софії поважний батько, але він схибився, коли його дружину, Софійчину маму, забрали до виправного закладу. З ним нам уже нічого було робити. Усіх психів ми знищуємо. Взагалі я запозичив би більше досвіду у фашистів Гітлера, але наші слюнявчики з ЦК Компартії завжди застерігаються: мовляв, навіщо така близькість до націонал-соціалістичної ідеології? А чи є потреба ховатись, якщо ми близькі за духом?

Богдан на очах чахнув, ніби спортсмен-марафонець. Він дуже зблід, говорив поволі, наче у якомусь сонному стані, аж поки зовсім не замовк, тупо дивлячись на мене. Дивитись-то він дивився, але навряд чи бачив мене перед собою.

У ту ж мить з'явився зловіщий лікар у білому халаті й з осудом подивився на мене, ніби це я довів Богдана до такого стану. Він підвів його, сказав йти і, підтримуючи, почвалав разом з ним до виходу.

Жити стало веселіше, але це тривало недовго, бо на порозі знову з'явився Богдан.

Його очі блищали, але це був хворобливий вогник. Мій найголовніший ворог був схожий на наркомана, який вколовся і забезпечив собі на годинку-другу ейфорію, удавану радість від життя, хоча у глибині душі розумів, що це ненадовго, що повернення до реалій буде болючим.

Богдан ходив уперед-взад, заклавши руки за спину, ніби обдумував щось важливе у своєму житті й мав це викласти зараз переді мною. Але я інтуїтивно відчував, що свіжої думки у нього нема, і все, що він скаже, буде випадковим.

— Найбільше помилялися ті, хто думав, що буцімто у кімнатах-підвалах не було камер відеоспостереження, — сказав Богдан, і я зрозумів, що цього разу інтуїція мене підвела, бо мова йшла справді про речі важливі, а не випадкові. Я багато думав про те, чи є камери відеоспостереження у кімнатах-підвалах, і мені було цікаво слухати роздуми Богдана. — Розумієш, старий, усі ці недоумки, які не сприйняли Великої Серпневої комуністичної революції, розслаблялись у своїх клітках. Вони вели себе природно, і ми достеменно знали, хто ворог, а хто просто лайно. Навпаки, нам було важче з тими, хто підтримував нашу революцію, жив у квартирах, знав, що за ним денно і нічно спостерігають наші камери. Деякі з них, зокрема такі, як твоя Софія, навчилися так себе поводити, що жодного сумніву в їх лояльності до ідей революції не було.

Богдан замовк, зупинився, а потім сів навпроти мене. Я не надав великого значення його словам про "мою" Софію. Якщо Богдан справді вмів читати мої думки, то він має знати, що Софія дійсно колись була "моєю", але тепер усе в минулому. Втім, здавалося, що навіть така перспектива не задовольняє Богдана, бо він, як підказувала мені інтуїція, вважає мене чоловіком, через якого назавжди втратив свою Софію.

Чи то дійсно Богдан читав мої думки, чи наші логічні кроки у мисленні співпадали, але він, якимось дивно глянувши на мене, почав говорити на тему, яка дійсно гризла мене увесь цей час.

— Ти хочеш знати, хто наш лідер, вождь? Бо якщо є революція, то повинен бути і фюрер.

Він знову підвівся, застав руки за спину й став ходити туди-сюди, нагадуючи мені професора, який сумнівається у своєму геніальному відкритті й підшуковує остаточні аргументи, які би могли насамперед переконати його самого, а не опонентів.

— Але, друже мій, — спантеличено говорив він ніби сам до себе, хоча я розумів, що вся ця гра, — якщо це була гра, а не напад одкровення, якась запізніла щирість, — стосувалася мене й тільки мене. — Але, друже мій, — повторив він, — я не така велика цяця, аби знати, хто наш вождь, фюрер. Про це знають лише утаємничені, а я звичайний пішак, піщинка. Я солдат революції, — він аж випростав плечі й, здавалося, виріс на добрий десяток сантиметрів, — і виконую те, що мені наказують. Це не моя справа — знати, хто керує нашою революцією.

Він уже сидів навпроти мене і божевільними очима вгвинчувався, здавалось, у моє

найпотаємніше, намагаючись вивідати те, що для нього наразі було недосяжним.

— Але як ти здогадувався, що у твоїй кімнатці-підвалі є камери відеоспостереження, коли ніхто з цього лайна навіть не думав про це? Чому ти думав про нашого вождя революції, якщо їх всіх, та й тих, хто жив у квартирах, це зовсім не цікавило? Розумієш – зовсім?! Я це знаю, бачив!!!

Богдан уже зірвався на ноги, кричав на мене, але тут же сів, коли я йому сказав у лоб:

— Бо я знаю, хто є вождем Великої Серпневої комуністичної революції.

Він довго дивився на мене, а потім став реготати, та так запально, що мимоволі і я смівся з ним. На відміну від його, мій сміх був щирим, і я відчував, як останні залишки хвороби покидають моє тіло. Я вже не боявся цього мерзенного чоловіка і знав, що страх назавжди покинув моє зболіле тіло.

12

Нечутно поруч з Богданом з'явився лікар у білому халаті й з гнилими зубами. Мій мучитель невдоволено глянув на ескулапа, ніби той заважав йому дізнатися найважливішу таємницю в його житті.

Лікар здивовано дивився на Богдана, і в його погляді я помітив жаль до цієї людини. Це стало для мене відкриттям, бо я одразу зарахував цього молодика до безнадійних, а тепер, з'ясовується, він уміє ще й жаліти когось. Нехай не всіх, а лише обраних, але це свідчення того, що він ще не втрачений чоловік, і у нього є, бодай туманне, але майбутнє.

— Богдане, на сьогодні досить, ти виснажив себе понад усяку міру, — лагідно казав лікар, ніби люблячий батько благав свого сина не робити чогось злого, що могло йому нашкодити. – Такі виснаження негативно відбиваються на твоєму здоров'ї. Ти ж знаєш, скільки мені потім доводиться прикладати зусиль, аби поставити тебе на ноги. А ти ще потрібен Великій Серпневій комуністичній революції.

Чим довше говорив лікар, тим рельєфніше я розумів, що ним рухають не стільки турбота про здоров'я Богдана, хоча й цього, за великим рахунком, не можна було одібрати, скільки намагання зробити все можливе й неможливе, аби Богдан не почув відповіді на моє запитання.

І Богдан, здається, це розумів, але тепер йому було байдуже, що там лепече цей нібито лікар, бо зараз, здавалося, вирішувалося найголовніше питання – жити йому чи ні.

— І хто це? – тихо запитав Богдан, і його слова гучно пролунали у моїй голові. Я відчував, як пересохло у нього в горлі, ніби він декілька днів був без води. Сухість у тілі й душі передалась мені, і я швидше подумав, ніж сказав:

— Я.

13

Я навіть не побачив, коли Богдан і лікар зникли з моїх очей. Здавалося, вони просто випарувались, як ті клятві кайданки.

Лише мить мені було шкода, що більше у своєму житті – а я був упевнений у цьому

– я не побачу Богдана. Я не встиг за час нашого спілкування розпитати у нього, в чому секрет з'яви у людей нових облич і чому старе обличчя повернулося до мене.

Втім, за великим рахунком, це вже не мало вирішального значення, бо я відчував, що сили хвилями повертаються до мене, ніби організм омолоджувався, і я міцнів на очах.

З'явився вовчий апетит, й без тіні сумніву і сорому я виклав на стіл мало не всю провізію з холодильника. Їжа й напої були смачними, а мій шлунок уже давно потребував чогось природного, а не штучного. Здавалось, я міг би з'їсти все, що було в холодильнику, але вчасно стримався, аби не зашкодити самому собі.

Невідомо звідки взявся пульт від телевізора, і я з задоволенням став перемикати канали, ганяючи їх туди-сюди, ніби спрагла людина добилася до водоспаду і хоче випити всю життєдайну вологу, розуміючи, в принципі, що цього зробити не можна.

Нарешті я заспокоївся і зупинився на якомусь каналі, де лунала легка музика.

Мої очі наливалися свинцем, я позіхав, відганяючи сон, але, врешті, зрозумів, що безглуздо насилувати організм.

Я ліг на диван, зручно уместився, став промовляти молитву, але, мабуть, не добіг до кінця, бо погрузився у міцні обійми сну...

ЧАСТИНА СЬОМА

ПОВЕРНЕННЯ

1

Я прокинувся від того, що щось пекло мене крізь заплющені очі. Ця печія була приємною, і мені не хотілося повертатися до реальності.

— Кохання моє, вставай! – Ніна ніжно поцілувала мене в губи, зіскочивши з ліжка, і хутко вибігла з кімнати. Я цього не бачив, але знав, що є саме так.

Я розплющив очі. Сонце збиткувалося наді мною, пестячи, немов кохана дівчина. Я усміхався і любив усе людство.

До кімнати зайшли Ніна, син і донька. Вони радісно усміхались, і я згадав, що у мене сьогодні день народження.

— Татусику, вітаю, — першою кинулася до мене донька. Вона невміло, немов соромлячись, по-дитячому поцілувала мене і обвила мою шию своїми пухкенькими ручками.

Наступила синова черга. Він був у сімейних трусах й тепер похмуро дивився на мене, лише бісики грали в його очах. Я добре знав синулю, щоб повірити, буцімто він незадоволений тим, що його розбудили заради такого незначного свята – дня народження. Він повагом потиснув мені руку і серйозно сказав:

— Вітаю, тату. Ніколи не хворій, добре?

Я мовчки кивнув головою: мовляв, обіцяю.

Ніна, яка весь цей час щось тримала за спиною, нарешті виставила подарунок перед собою і, намагаючись говорити урочисто, одночасно душачись від сміху, ковтаючи слова, скоромовкою промовила:

— Дорогий імениннику! Наш невеличкий сімейний колектив вітає тебе, бажає бути

завжди здоровеньким і пам'ятати, що в тебе є дружина, син і донька.

Мабуть, наперед заготовлена промова була набагато довшою, але Ніні не вистачило снаги, і вона спочатку пирскнула від сміху, а потім зайшла у такому щирому реготі, як тільки вона вміла, що ми всі не витримали і, без причини надриваючи животи, дивилися щирими божевільними очима щастя одне на одного.

2

Подарунок був несподіваним і водночас бажаним: п'ять томиків сучасної української прози, в одному з яких були вміщені два мої ранні оповідання. Ніна, розкривши книгу, відразу тицьнула мені на них пальцем, світлячись від щастя. В п'ятницю я вже читав у "Літературній Україні" (тижневик доходив до провінції з запізненням на день) про вихід цього п'ятитомника, але якось не пов'язав це з тим, що в ньому можуть бути вміщені мої творіння. А Ніна ж про це знала і мало не рік тримала в суворій таємниці! Боже, як я кохаю цю жінку!

Сина вже не було, але донька кружляла навколо нас, і я не відразу збагнув, в чому річ, аж поки не помітив її прискіпливий погляд, який зупинився на плитці мого улюбленого молочного шоколаду, що став доважком до головного подарунка. У нас з доцею були однакові смаки, і я зрозумів, що поласувати самому не доведеться.

— Візьми собі скільки хочеш, — нарешті дозволив я, і вибух неймовірної любові мало не накрив мене з головою.

— Порівну чи по-братськи? — ще знущалася вона, аж дружина по-дружньому grimнула: мовляв, май совість у такий день.

— Спочатку порівну, а потім те, що залишиться, по-братськи, — не забував я завчену напам'ять за багато років роль і знав, що доця все одно візьме собі більше, а вона знала, що я не сердитимуся на неї за це.

3

Піднесений, я йшов на роботу, і мені хотілося ручкатися зі всіма чоловіками і цілуватися з усіма жінками. Моеї любові вистачило б на декілька людств і всесвітів, якби я знав, куди спрямувати цю життєву енергію.

Грайливий вітер розбурхав залишки волосся на моїй голові, сонце припікало в лисину, але нині я все прощав бешкетникам, бо знав, що вони мене люблять, як і я їх.

У редакції двері мого кабінету не зачинялися від відвідувачів, а вуха спухли від прикладеної слухавки апарату телефону і мобільника. Заступник взяв на себе випуск завтрашнього номеру, узгодивши зі мною лише розташування ключових статей.

Звісно, інтуїція настирливо підказувала мені, що далеко не всі щиро вітають мене з днем народження, але я гнав лихі думки, бо був переконаний, що злість і заздрість можна подолати лише добром, а мені хотілося сьогодні бути добрим до всіх.

В обідню пору секретарка, коректор і літературний редактор — наше чарівне жіноцтво! — накрили стіл у моєму кабінеті з продуктів, які принесли дружина і донька, лунали тости за моє здоров'я. Ніна стежила, щоб я не пив горілку: "Сонечко, тобі ж не можна!", вчасно підливала мені то мінеральну воду, то виноградний сік.

Але й без оковитої в мене був гарний настрій, хотілося всіх обіймати й цілувати.

Десь о годині четвертій заступник редактора приніс мені готові шпальти газети, я пробіг по них оком й підписав номер до друку.

У редакції всі з розумінням поставилися до того, що я раніше пішов додому, адже ще мав приймати гостей з нагоди свого дня народження.

Прийшли друзі, колеги, сусіди, кликані й не зовсім. Я був в ударі, жартував, нікого не оминув своєю увагою, а мій шедевр із чорного гумору – "день народження – генеральна репетиція похорону, бо завжди говорять тільки хороше й потопаєш у морі квітів" – викликав захват й оплески.

Дружина, як завжди, опікувалась мною. За її наполегливим проханням, непомітно для гостей, я проковтнув пігулку. І виглядало це так, ніби ми ніжно цілуємося з Ніною, а дружина настирливо язичком пропихала дорогоцінні ліки мені в рот, аж поки не переконалася, що я проковтнув таблетку, — і на цьому чудодійний поцілунок закінчився.

Я готовий був до нескінченності приймати пігулки з рота коханої дружини і благально дивився на Ніну. Вона з півслова зрозуміла мої наміри і грайливо покивала пальчиком: мовляв, не передай куті меду.

Гостей не відразу вдалося відпровадити додому, але тим солодшою була наша ніч кохання. Ніна інтуїтивно відчувала будь-які мої бажання, і я теж хотів їй догодити, але вона завжди на хвильку випереджала мене й лише заливалася дрібненьким сміхом, що їй це вдалося.

Я, зомлілий од щастя, шептав на вухо коханій дружині, що наступного разу мені вдасться задовольнити всі її захцянки, а вона відповідала, щоб я не казав "гоп", поки не перескочу.

Ми займалися любовцями до самого ранку, а потім, утомлені, міцно заснули в обіймах одне одного, аж доця змушена була будити нас до роботи.

День народження минув, наступили будні, але мені здавалося, що свято продовжується: я всіх любив, і мене всі любили. Щодо вселенської любові з мого боку в мене сумнівів не було, а щодо інших я не задумувався, бо мені було достатньо мого ставлення до всього людства.

Щоправда, були й прикрі несподіванки, але я намагався не звертати на це уваги.

Так, через декілька днів після мого дня народження зателефонував міський голова і привітав мене заднім числом. Звісно, його поздоровлення було нещирим і він би не згадав про моє існування, якби в нашій газеті не з'явилася доволі в'їдлива стаття на його адресу щодо методів господарювання в місті. Зокрема, в літньо-осінній період витрачалося чимало коштів з міського бюджету на ремонт доріг, а приходить весна, і всі бачать, що дороги треба ремонтувати знову.

Міський голова довго і нудно говорив про те, що трапилася недобросовісна організація, виявився неякісний асфальт, та й погода, казав він, ви самі знаєте, не дуже балувала нас.

Звісно, я запропонував йому написати статтю, в якій усе це пояснити читачеві, зрештою, дати інтерв'ю нашій газеті, чого він ще жодного разу не робив, відтоді як став міським головою.

Моя доволі мирна пропозиція чомусь викликала у нього бурю негативних емоцій. Скінчилося тим, що він став мені погрожувати: мовляв, будете діяти в тому ж дусі, припиню фінансування газети. Поки він кинув слухавку, я встиг йому випалити, що на ньому світ клином не зійшовся (щоправда, від хвилювання в мене вийшло, що клин світом не зійшовся, але мені було байдуже, і я не став сам себе виправляти, та й мій співрозмовник уже не міг мене почути), а питання фінансування газети на сесії розглядають депутати.

6

Цю розмову чув мій заступник, який почав учащати до мого кабінету і вдавати з себе щирого друга. Звісно, йому сподобалося за моєї відсутності керувати газетою, але я не подавав виду, що здогадуюсь про його істинне нутро. Що я міг зробити в цій ситуації для нього? Добровільно вступитись і свідомо піти на те, аби газета остаточно захиріла? Так не діждеться він від мене цього!

— Та не звертай ти уваги на цього мера, — улесливо говорив заступник. — Мери приходять і відходять, а газета залишається.

— Я це розумію, — намагався я відповідати йому в тон, тамуючи свою неприязнь до нього, — але не хочеться, щоби він цідив з нас кров.

— То що, перестати його критикувати? — задерикуватو запитав заступник, який готовий був діяти за принципом "чим гірше — тим краще".

— Я цього не казав. — Намагаючись зважувати кожне слово, я розумів, що будь-яка кинута мною необережна фраза може бути сприйнята ним як керівництво до дії.

У мене не було такого, щоб я суттєво правив його статті. Якось ми негласно розуміли один одного і завжди приходили до спільного знаменника. І це відбувалося не тому, що в нас, скажімо, були різні погляди на одне і те ж явище, просто кожний розумів, хто є хто: я редактор, він заступник.

Я не хотів втрачати газету і через власні амбіції. Критикувати міського голову можна було в кожному номері газети — і було за що. Але мій багатолітній досвід підказував, що суцільна критика даватиме зворотній ефект: проблеми по суті не розв'язуються, а міський голова, мовляв, став об'єктом нападок з боку газети.

Натомість заступник приносив мені матеріали, які справді торкалися насущних проблем міста, але червоною ниткою через них проходило, що у всіх бідах і негараздах винен мер. За великим рахунком, це й справді було так, адже за все, що діється у місті, відповідає міський голова. Але чомусь в тіні залишалися його заступники, начальники відділів, чиновники з ратуші — конкретні люди, які відповідали за ту чи іншу ділянку роботи.

Мені не хотілося ставати ні жертвою, ні заручником подвійної гри, яку затіяв мій заступник. А те, що така гра ведеться, я інтуїтивно відчував.

7

Якось, коли я не дав ходу деяким критичним статтям на адресу мера, бо вважав, що розв'язання тих проблем вимагає більшого напруження сил і часу, та й міський голова не у всьому винен, до мене зайшов відповідальний секретар і з виглядом побитої собаки повідав, що заступник намагається зайняти моє місце редактора.

— Він запитав мене, чи проголосую я на зборах трудового колективу за нього, — казав відповідальний секретар. — Але ж ти знаєш, старий, що я горою за тобою. Проте зваж, що його підтримують у ратуші.

— І як ти проголосуєш? — запитав я прямо.

— Ти ж знаєш! — Відповідальний секретар обурився, ніби я звинуватив його у смертельному гріху, не маючи на це достатніх доказів.

— А якщо голосування буде таємним?

Оченята у відповідального секретаря забігали, і я зрозумів, що якщо йому запропонують посаду заступника редактора, він погодиться. Ба, я навіть уявив, як він після розгромного для мене голосування підходить до мене, тисне руку і каже, щоб я не впадав у відчай, адже хоча він і голосував за мене, але — "Бачиш, як все обернулося".

Мабуть, мій погляд був більш ніж виразний, бо відповідальний секретар хутко покинув кабінет.

Сказати, що я не засмутився, було би неправдою. Зрештою, все зводилося не до моєї особи на посаді редактора, а до обличчя газети, її іміджу в очах читачів. Те, що до нас ішли, телефонували, несли статті, — виправдовувало назву народного часопису. А тепер мій заступник через його владні амбіції до керівництва газетою міг усе це зруйнувати. Ні, я не сумнівався, що так само газета би існувала, бо незамінних людей нема, але, мабуть, сам дух народного часопису був би вивітрений.

8

Друзі, колеги, знайомі вже звикли, що під час застіл я не вживаю алкоголю. Всі думали, що в мене велетенська сила волі, а це був банальний страх за власне життя. Лікар сказав, що при прийомі тих таблеток, які він мені виписав, вживання спиртного протипоказане. Та й у листках-вкладишах було написано те саме.

Таблетки я вживав регулярно — зранку, в обід і ввечері — і не потребував контролю з будь-чийого боку. І коли якось в обідню пору дружина зателефонувала мені, чи випив я пігулку, то потрапила під гарячу руку.

В редакції якраз була запарка. Я вкотре змушений був м'яко, але в рішучій формі відхилити одну зі статей, запропонованих заступником. Якщо раніше він сприймав усе як те, що само собою є зрозумілим, й без жодних заперечень погоджувався зі мною, то тут перейшов мало не на крик, звинуватив мене в утисках свободи слова і вийшов з кабінету, гучно гримнувши дверима.

Присутній при цьому відповідальний секретар, мов побитий, але вірний пес, намагався помирити між собою двох своїх господарів, хоча, мабуть, і сам розумів, що ситуація є неправдоподібною, і служити треба лише комусь одному:

— А, може, все-таки надрукуємо цю статтю, не така вже вона й критична?

— Критика — це як вагітність, — гримнув я на нього, — вона є або її нема. І не

розходиться в тому, критична стаття чи ні. Мова йде про лінію газети, про довіру до неї з боку читачів.

Я бачив, що відповідальний секретар не розуміє цих слів. Якби у нього був хвіст, він би, як відданий собака, підібгав його під себе і опустив свою мордочку, аби не дратувати господаря. А так відповідальний секретар не знайшов нічого кращого як промовчати і тихесенько вийшов із кабінету, що я, здається, й не помітив цього.

9

Я розумів, що не мав таким тоном розмовляти з дружиною, але редакційна текучка не дозволяла мені відразу зателефонувати їй і вибачитися. Коли я це зробив, то було пізно. Ніна сухо сказала, що не сердиться, й запитала, коли я буду вдома і що готувати на вечерю.

Я готовий був уже друкувати ту кляту статтю, яку запропонував заступник, лиш би Ніна не розмовляла зі мною таким тоном. Аж тут і він сам завалився до мене в кабінет і, ніби нічого не трапилося, визнав, що справді статтю в такому вигляді друкувати не можна.

— Мир? – Він простягнув мені руку, і в його очах я прочитав стільки ненависті до себе, що аж вжахнувся.

— Мир, — мовив я від несподіванки і зрозумів, що ладен заключити угоду з самим дияволом, лиш би налагодити стосунки з дружиною.

Заступник з його диявольським виразом обличчя мене більше не цікавив, перед очима була лише Ніна. Я нудився на роботі, робити було більше нічого, номер уже давно був підписаний до друку, але в мене не було вагомої причини, щоби дочасно, до закінчення роботи, покинути приміщення редакції, хоч новий день народження вигадуй!

10

Наші стосунки з Ніною дали тріщину. Хоча син, як завжди, зберігав нейтралітет, доця стала на бік матері.

Здається, ніщо не змінилось у нашому спілкуванні, й сторонній нічого не зміг би помітити. Однак я знав, якою може й повинна бути моя Ніна. Натомість з'явився клон, який нічим не відрізнявся від моєї дружини, справно виконував роль домогосподарки й інші обов'язки, але вже не було природності, щирості, звичайного людського спілкування.

Я розумів, що у всьому винен лише сам. Ніна без задньої думки просто турбувалася про моє здоров'я, а тому хотіла нагадати, щоб я вчасно випив таблетки. Хоча я досі автоматично це робив, але в тій редакційній запарці дійсно міг про це забути. Мій гнів щодо дружини був невиправданим, я це розумів. Але сталося те, що сталося. Чому ж так довго гніватися?

Ніна кожним своїм рухом і словом давала мені зрозуміти, що я невдячна свиня. Вона ні на крок не відходила від мене, коли я був у лікарні, не вірила лікарям, коли ті готували їй до найгіршого, щиро молилася за мене, — а тут така невдячність. Я готовий був до кінця днів своїх простояти перед нею на колінах, але не був упевнений, що й тоді

вона мене вибачить.

Зрештою, я вирішив змиритися зі станом речей. Життя ж на цьому не закінчується! Чим більше я буду скакати перед Ніною, тим більше вона відчуватиме себе великою цяцею. Треба збавити оберти, навести лад у редакції й нарешті завершити написання роману.

11

Роман! Здається, тепер саме він ставав найголовнішою справою усього мого життя. Я розпочав його давно і хоча не знав, як складуться сюжетні лінії і чим, врешті-решт, усе закінчиться, сам процес мені подобався. Я відчував себе Богом на землі, який творить нове життя, але, на відміну від Господа, не знав, що вдихну в своє творіння. Чи все-таки рукою письменника водить Диявол, який на протигагу Богові створює альтернативні світи, що ведуть у нікуди?

Роман був багатоплановим, мав чимало персонажів, але всі вони чітко трималися моєї голови, хитромудро переплітаючись. Я відчував владу над ними, що заворожувала, міг робити з ними все, що завгодно, не дуже дбаючи про те, як вони відреагують на кожний мій наступний крок. Їх не було, але вони існували в моїй уяві, і я кожного любив по-своєму.

Втім, я відчував, що моєї майстерності не вистачає. Найгеніальнішим є той роман, коли нічого не видумуєш, а пишеш усе так, як є. Але в житті так не буває. Ти не можеш достеменно прожити життя свого персонажа, вкласти його думки до свого мозку. Ти можеш лише взяти за основу якусь людину з реального життя й домислити за нього все що завгодно. Тобі здається, що, наділивши його певними рисами, приписавши йому вчинки, яких би він ніколи не зміг вчинити, ти збагатив образ, а насправді придумана тобою напівістота-напівфантом змаліла, стала правдоподібною, але не життєвою.

У таких випадках здебільшого виграє той, хто достеменно і щиро напише про себе самого, покаже себе, коханого, зсередини, з усіма своїми дріб'язками і падлюччям. Але ж хто зважиться показати себе у непристойному вигляді, коли люди мають думати, що ти досконалий — мало не Бог? Тоді знову письменник збивається на манівці, щось придумує, фантазує, вихоплює з інших людей – і вже в своєму героєві не впізнає самого себе. Але його захоплює сам процес писання, за інерцією він списує стоси паперів, інтуїтивно розуміючи, що вже давно відхилився від основної лінії, але нічого зробити з собою не може.

Щось подібне відбувалось і зі мною. Ще з юнацьких років я знав, що основне моє заняття в цьому житті – це письменницька робота. І я писав, постійно щось писав – романи, повісті, оповідання, вірші, поеми, не завершуючи, як правило, більшість речей. Однак зовсім не переймався кінцевим результатом, ніби Бог відвалив мені життя років на сто п'ятдесят.

І лише тепер, коли я усвідомив, що міг побачитися з Богом набагато швидше, ніж собі до цього уявляв, якийсь жадібний до життя чоловічок поселився в мені. Він підганяв мене до творчої роботи, а саме до написання роману, який я розпочав, здається, ще років десять тому. Мені видавалося, що Бог не забрав мене, бо я мав

закінчити цей роман, а потім написати ще і ще, щоб гідно виконати свою місію в цьому житті.

А, можливо, в Бога була інша задумка щодо мене, але за цю ідею – написання роману – я захопився, як потопельник за соломинку, і заповів собі до наступного дня народження цей роман таки дописати.

Я прочитав усе написане до цього – і мені сподобалося, хоча всі ці десять років цікав по чайній ложечці, а тепер доводилося прискорити оберти, аби нагнати те, що втратив, хоча я розумів, що у принципі цього зробити не можна: наздогнати те, що втратив.

Що ж до журналістики, то вона залишалась лише засобом до існування, а написання роману перетворювалося на червону нитку, яка мала відтепер пронизувати все моє життя.

Я хотів змінити стан речей, повністю віддатися своєму дітищу, не бути редактором, але нічого не виходило. Обставини змінити буває інколи важко, а здебільшого – неможливо.

12

Здається, в моєму житті нічого не змінилось. Я так само вичитував статті, давав завдання кореспондентам, сам писав, але тепер не це було головним.

Кожної вільної хвилики я подумки повертався до мого роману. Здавалося, думка не матеріалізовувалася в слова, але досить мені було на самоті розкрити зошит, і слова самі виливалися на папір, ніби хтось невидимий водив моєю рукою. У кожний наступний момент я не знав, що буде з моїм героєм через абзац, через сторінку, але все було логічно, виважено, ніби й насправді відбувалося в житті.

Написання роману внесло гармонію в моє життя. Я став стриманіше ставитися до багатьох речей, а на деякі взагалі перестав звертати увагу, хоча, здавалося, ще вчора саме вони визначали хід моїх думок і вчинків.

Я змирився з поразкою в стосунках з Ніною і розумів, що назад дороги нема. Навіть якби я знову захворів, ще не знати, чи сама Ніна змінилась би у ставленні до мене.

Закулісні ігри мого заступника мене майже не цікавили. Звичайно, якби я сказав, що зовсім не цікавили, це було би неправдою, бо якісь уривки фраз, а то й цілі кавалки розмов між моїми співробітниками на цю тему все ж долітали до мене. Сказати, що я не надавав їм належної уваги, теж не міг, бо все-таки це було моє дітище, якому я віддав декілька десятків років свого життя. Але якби мені сьогодні сказали, що завтра вже не буду редактором, я би спокійно до цього поставився, бо основним для мене тепер був роман.

Але вся біда була в тому, що я знав: мій заступник ніколи не стане редактором просто тому, що не стане. Моя інтуїція була в усеозброєнні і ще ніколи не давала збоїв, а тим паче не могла схибити й у цьому випадку.

13

Збори трудового колективу проходили нервово, але я зберігав олімпійський спокій. Мій звіт чемно вислухали, з острахом поглядаючи на заступника, який, здається, і

забув, що хоче бути редактором. Але так було доти, доки йому не надали слово.

Тут він перевершив самого себе. Звісно, заступник готувався до цього виступу, мабуть, не один місяць, а в останню ніч шліфував кожне слово. Проте слід було віддати належне його вмінню імпровізації, чим він скористався, враховуючи обставини, що склалися.

Здається, він згадав усі дрібнички моєї редакторської політики, всі хиби мого характеру. Не забув навіть сказати про те, що я дуже змінився після проходження лікування не в кращий бік. Але все, про що він говорив, давало зворотній ефект, і я чи не один у цій веселій компанії розумів, у чому річ. Я був простим смертним, а він хотів показати мене гіршим, ніж я насправді є. Бути святішим за Папу Римського – ця роль йому зовсім не пасувала, він явно перегравав сам себе, і до кінця промови його фальш уже було видно неозброєним оком.

Навіть відповідальний секретар зрозумів це, чого я від нього не очікував, сказавши, що заступник зловживає регламентом. Залишалася формальність – голосування, і всі, здається, вже знали, яким буде результат, окрім одного заступника. Той же відповідальний секретар розсмішив мене, коли сказав, що нема потреби в таємному голосуванні, і всі його підтримали, бо поспішали додому, а часу на всі ці скриньки, бюлетені, підрахунки голосів ні в кого вже не було.

Звісно, я тішився, як мала дитина, коли всі одногосно залишили мене на посаді головного редактора. Мій заступник зняв свою кандидатуру і голосував за мене, хоча я прекрасно розумів, як препаршиво він себе зараз почуває.

Заступник першим привітав мене з перемогою, іронічно, втім, зауваживши, що демократичних виборів не було, а конструктивна критика з його вуст на мою адресу прозвучала заради користі загальної справи.

Звичайно, я у всьому погоджувався з ним, бо цей дрібненький чоловічок у цьому житті мене більше не цікавив.

14

Зазвичай додому я йшов пішки, щоб відпочити від думок, які за день обсідали мою голову, але тут незбагненна важкість навалилась на моє тіло, ніби я навіки прощався з чимось важливим у моєму житті.

Довелося пропустити декілька маршруток, аж поки я сів, бо не хотілося стояти. В голові була порожнеча, ніби я вже остаточно вичерпав свій життєвий резерв, – і ні пігулки, ні сон, ні ще щось не здатні поповнити його.

Думок про роман не було жодних – як і взагалі ніяких думок ні про що. Здавалося, що в ці хвилини я був схожий на зомбі, якого запрограмували на якусь одноразову дію, а все інше – людські переживання, страждання, кохання – є другорядним, несуттєвим, таким, що не стосується життя.

Я приречено і байдуже дивився у вікно, ніби їхав в останній свій путь, і мені було все одно, що там є – і чи є насправді.

Наді мною, стоячи, гомоніла весела молодь, але її оптимізм не розповсюджувався на зону мого тіла.

Водій оголосив:

— Зупинка - лікувальний заклад.

Хтось з молодиків зімітував його голос:

— Дурдом "Веселка", — і компанія гучно заржала.

На цій зупинці ніхто не виходив, але увійшла одна пасажирка. Це була Софія.

1993-2013

Анатолій ВЛАСЮК